

El retorn al centre de la ciutat. La reestructuració del Raval entre la renovació i la gentrificació

Sergi Martínez i Rigol

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

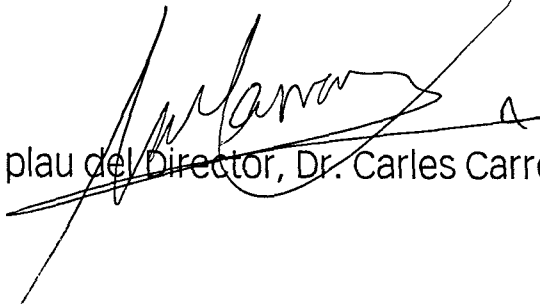
Departament de Geografia Humana

Programa de Doctorat Pensament Geogràfic i Organització del Territori (Bienni 1995-1997)

**El retorn al centre de la ciutat.
La reestructuració del Raval entre la
renovació i la gentrificació.**

Sergi Martínez i Rigol

Tesi per optar al títol de Doctor per la Universitat de Barcelona

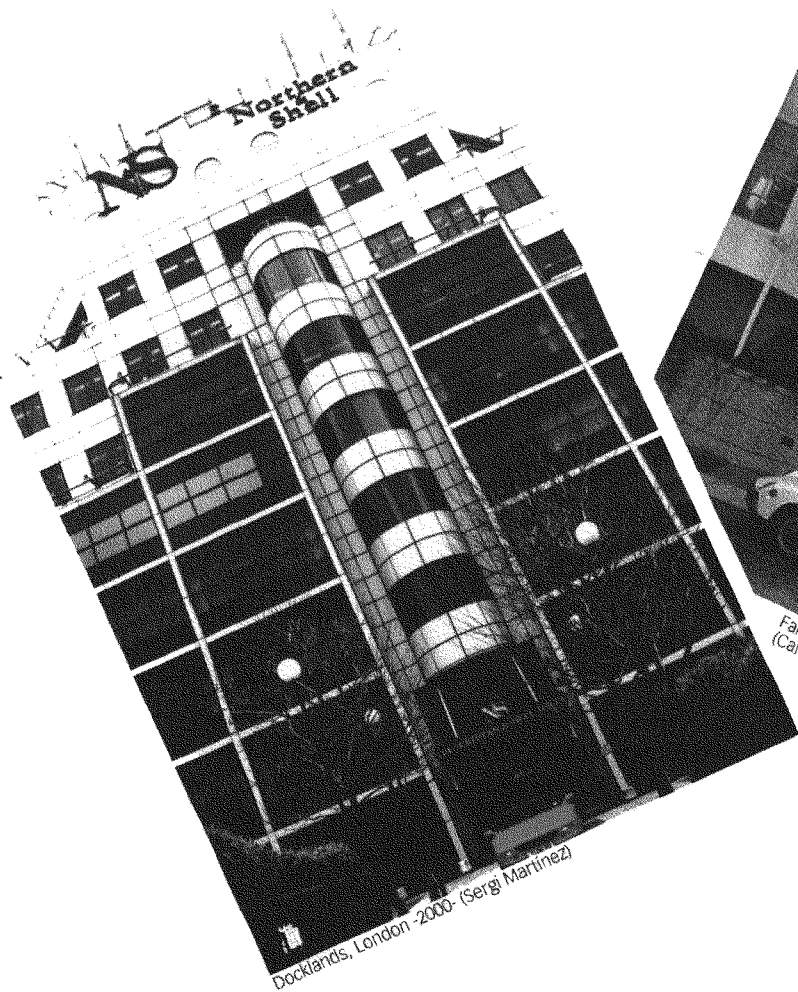

Vist i plau del Director, Dr. Carles Carreras i Verdaguer

Universitat de Barcelona
Dos de maig del 2000

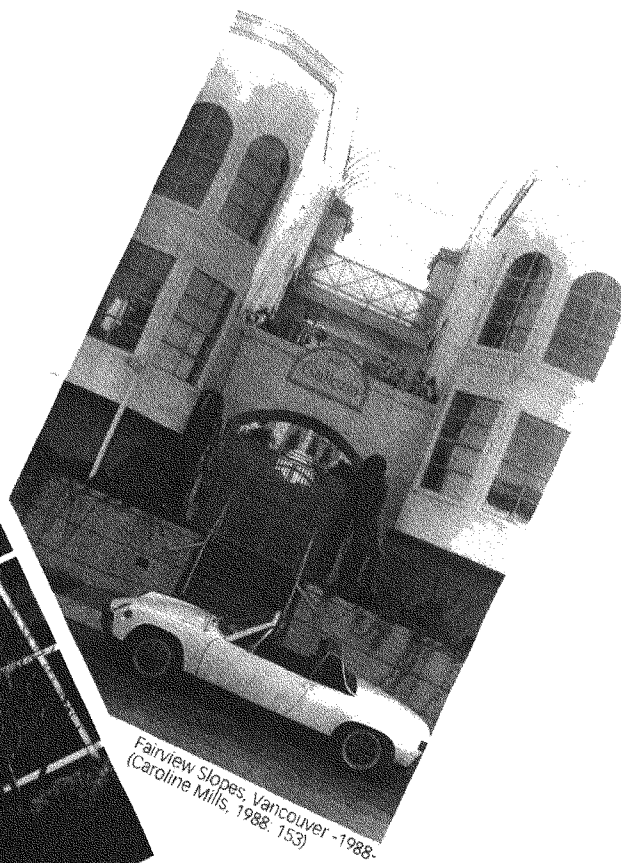

El Raval, Barcelona -1999- (sergi Martínez)

El retorn al centre de la ciutat. La reestructuració del Raval, entre la renovació i la gentrificació

Docklands, London -2000- (Sergi Martínez)

Fairview Slopes, Vancouver -1988-
(Caroline Mills, 1988, 153)

A la Sandra, i a aquell ésser màgic que està en camí.

Aquesta tesi doctoral s'ha elaborat amb el suport econòmic de la Universitat de Barcelona i del *Ministerio de Educación y Cultura*. La Universitat de Barcelona va concedir durant els mesos de febrer a setembre de 1996 una beca en el **Programa d'Ajuts Propis**, i entre octubre de 1996 i gener de 1997 una beca en el marc del programa de **Formació en la Recerca i la Docència**. Posteriorment, entre el febrer de 1997 i el febrer del 2000, s'ha gaudit d'una beca de *Formación de Personal Investigador en España* del *Ministerio de Educación y Cultura*.

AGRAÏMENTS

Malgrat que una tesi doctoral és la culminació d'una recerca personal, sens dubte és també el resultat d'haver treballat col·lectivament. Aquest treballar col·lectivament vol incloure a totes aquelles persones, tant de l'àmbit de l'academia com no, que en un moment o altre han influït en l'esdevenir dels fets. Però això no vol ésser cap tipus de justificació ja que, com és obvi, cap dels errors ni de les mancances que té el treball que aquí es presenta poden ser atribuïts a cap altre persona sinó al seu autor. En canvi, aquest té un gran deute amb tots aquells que l'han fet possible.

En primer lloc vull expressar el més sincer agraïment al director d'aquesta tesi, el Dr. Carles Carreras i Verdager, qui sovint ha estat molt més que això. Sense el seu recolzament i dedicació, segur que aquesta tesi no hauria estat acabada ni en el temps ni en la forma que ho ha estat. La feina pacient d'escoltar, entendre, corregir i suggerir és del tot impagable.

També es mereix un lloc especial en aquests agraïments la Dra. Rosa Tello i Robira, qui va tenir un paper essencial en la gènesi d'aquesta tesi, ja que va ser durant el curs 1993-1994, en el marc de l'assignatura *Ciutat i Territori* que impartia, on va nèixer i va fer créixer la curiositat pels temes urbans i sobretot, per la problemàtica residencial.

El Grup d'Estudis Territorials Urbans, grup d'investigació del que s'ha format part des de l'any 1996, dirigit pel Dr. Carles Carreras i Verdager, i integrat per la Dra. Rosa Tello i Robira, el Dr. Pere López i Sánchez, la Dra. Mercedes Marín i Ramos, la Dra. Núria Benach i Rovira, la Dra. Elisabet Rosa i Trias, la professora Lurdes Garcia Lanceta, i els investigadors Assumpta Boba i Caballé, i Jorge Romero i Gil, ha estat sempre una font d'idees i d'aportacions que segur, es veuen reflexades en aquest treball. De tots ells, s'ha après Geografia, i d'alguns d'ells, sovint també s'ha abusat del préstec de bibliografia.

Així mateix, del Departament de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona, en tot moment s'ha pogut comptar amb el suport del Dr. Joan Eugeni Sánchez, actual director. Al Dr. Josep Maria Rabella i a la professora Graziana Ramazini he d'agraïr les útils ensenyances en Cartografia, així com a la Dra. Isabel Pujades Rúbies i la Dra. Arlinda Garcia Coll l'interés que han mostrat sempre per aquesta recerca. I també en Jordi Sánchez, secretari administratiu, qui ha tramitat i gestionat la part burocràtica de la tesi.

També vull esmentar aquelles persones que en un moment donat han cedit amablement el seu temps per discutir idees, com el Dr. Antoni Riera i Melis, catedràtic d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona, i el Dr. Gary

McDonogh, qui ha trobat sempre en les seves fugaces estades a Barcelona un moment per parlar. El Dr. Jan van Weesep, no només va acollir-me durant l'últim trimestre del curs 1994-1995 al Departament de Geografia Humana de la Universitat d'Utrecht, sinó que posteriorment va enviar-me de forma desinteressada un exemplar del seu llibre sobre la gentrificació a Europa, ja exhaurit, i també va proposar-me la cotutoria de la tesina de Jasper Höes, del Departament de Geografia Humana de la Universitat d'Utrecht, sobre la rehabilitació residencial a Ciutat Vella de Barcelona.

Igualment mereixen la seva presència en aquests agraïments la Dra. Amalia Inés Geraiges de Lemos, de la Universitat de São Paulo, qui durant la seva estada a la Universitat de Barcelona va mostrar un constant interès pel desenvolupament d'aquesta recerca; Alejandra de Habsburgo, qui molt amablement em va fer arribar alguna bibliografia sobre les activitats del MACBA al Raval; i sobretot, en Josep Maria Ferrer i Roca, cap d'Edició de Grans Obres, i la Roser Pubill, cap de Redacció de Geografia, ambdós de l'editorial Enciclopèdia Catalana, que sempre m'han recolzat d'una forma molt especial, tant en aquesta tesi com en d'altres aspectes de la vida professional.

Per altra banda, aquesta tesi no seria res sense aquelles trenta persones que van accedir a ser entrevistats, alguns dels quals no només van obrir-me la porta de casa seva i em van atendre durant tot el temps que va ser necessari, sinó que em van deixar furgar amb més o menys intensitat per la seva vida i les seves experiències al barri. També mereixen un especial agraïment aquells que van fer d'informants i em van introduir a una part dels habitants del Raval, dels quals també s'ha volgut mantenir l'anonimat.

Però després de fer les entrevistes, la feina possiblement més ingrata i més dura, la de la transcripció, va ser carregada amb companyia d'Assumpta Ariño, Anna Carreras, Marta Gil, Josep Lluís Olaria, Manel Piqué, Marta Sánchez i Sandra Villalonga. Sense el seu ajut, possiblement moltes de les transcripcions encara estarien per acabar.

A més, s'han pogut utilitzar equips informàtics diversos que han permès redactar, paginar i imprimir el treball, com l'escàner de la Maria i en Gabi, l'escàner, la impressora i l'ordinador del Departament de Geografia Humana, i sobretot, l'ordinador de Gabriel de Casso, quan l'estiu del 1999 el meu ordinador va deixar de funcionar correctament.

I finalment només resta agrair el suport d'altres familiars i amics que no surten directament citats, però que han aguantat tant la meva presència com la meva absència. D'entre ells, vull destacar molt especialment a Dídac i Josefa, els meus pares, que sempre m'han donat suport en tot allò que ha estat al seu abast, i la Sandra Villalonga, que constantment m'ha donat forces per continuar endavant.

SUMARI

	Pàgs.
Agraïments	v
Sumari	vii
Llistat de mapes	xiii
Llistat de gràfics	xv
Llistat de quadres	xvii
Llistat d'imatges	xix
Capítol 1. Concepte, mètode i fonts	1
1.1. El marc conceptual	6
1.1.1. La gentrificació	6
1.1.2. La gentrificació i la Geografia social urbana	14
1.1.3. Els estudis socials de Barcelona: una primera aproximació	23
1.2. El marc teòric: les línies d'anàlisi de la gentrificació	28
1.2.1. L'enfoc cultural	31
1.2.2. L'enfoc economicista	35
1.2.3. L'enfoc integrador	43
1.3. La integració dels enfocos i el paper dels gentrificadors	48
1.3.1. La integració del enfocos	49
1.3.2. El paper dels gentrificadors en el procés de canvi social urbà	54
1.4. Hipòtesis de treball, metodologia i fonts	61
1.4.1. Hipòtesis de treball	61
1.4.2. Metodologia i fonts	63
Capítol 2. Les precondicions per a la gentrificació: La reestructuració econòmica, urbana i social de Barcelona	67
2.1. Reorganització industrial i terciarització	73
2.1.1. La reorganització del sector industrial	80
2.1.1.1. L'adaptació del sector industrial	82
2.1.1.2. La relocalització industrial	85

2.1.1.3. La internacionalització de la indústria.	89
2.1.2. La terciarització de l'economia	92
2.1.2.1. Les bases sectorials de la terciarització	98
2.1.2.2. Les bases territorials de la terciarització	100
2.1.3. La reorganització industrial i la terciarització:	
condicions i marc de la gentrificació	106
2.1.3.1. La participació estrangera i la dependència de la base productiva	106
2.1.3.2. Segmentació de l'activitat productiva i concentració territorial	119
2.1.3.3. La competència pel sòl urbà: conseqüències socials	121
2.2. La política urbana	123
2.2.1. Els antecedents (1960-1975)	129
2.2.1.1. El creixement expansiu	129
2.2.1.2. El creixement especulatiu i la resposta social	133
2.2.1.3. La legislació urbanística i les formes de planejament	139
2.2.2. La reconstrucció de la ciutat (1975-2000)	141
2.2.2.1. Refer Barcelona (1975-1986)	141
2.2.2.2. Fer Barcelona (1986-2000)	146
2.3. Els canvis demogràfics	151
2.3.1. Els canvis demogràfics al municipi de Barcelona	151
2.3.1.1. La desdensificació del municipi barceloní	162
2.3.1.2. L'emigració des de Barcelona	168
2.3.1.3. La ciutat resultant, una geografia social de la ciutat	175
Capítol 3. El Raval: les possibilitats per a la gentrificació	199
3.1. La formació urbanística del Raval	206
3.1.1. Els antecedents: horts i convents	208
3.1.1.1. Les vies romanes	209
3.1.1.2. La incorporació al recinte emmurallat	212
3.1.1.3. Els convents i les institucions hospitalàries	220
3.1.2. L'època de la industrialització: fàbriques i cases obreres	225
3.1.2.1. El període industrial inicial: de les primeres fàbriques a la urbanització del barri de Sant Pau	227

3.1.2.2. La intensificació del fenomen industrialitzador: l'ompliment urbanístic del barri	234
3.1.3. L'època de la desindustrialització: la degradació residencial	245
3.2. La formació social del Raval	255
3.2.1. L'època dels camperols i dels convents: els primers habitants del Raval	257
3.2.1.1. El Raval com a punt d'arribada de la immigració camperola	259
3.2.1.2. La falsa imatge del predomini exclusiu de les activitats marginals i de la prostitució	262
3.2.1.3. El manteniment del pes demogràfic del Raval fins al segle XVIII	266
3.2.2. L'època de la indústria: fàbriques i obrers	270
3.2.2.1. L'inici del període industrial (1750-1820): els primers obrers	271
3.2.2.2. El segon moment industrialitzador: la conso- lidació del Raval com a barri obrer	276
a. Les formes de creixement, la densi- ficació i les condicions de vida de la classe obrera	276
b. La classe obrera i els conflictes socials	285
3.2.3. La dualitat del Raval (1880-1970): entre la liquidació del Raval (i el naixement del <i>Distrito V</i>) i la creació del Xino	293
3.2.3.1. El perill del <i>Distrito V</i> : un barri obrer i polititzat	299
3.2.3.2. El mite i la realitat del Xino	304
3.2.3.3. La realitat social del <i>Distrito V</i>	310
Capítol 4. La producció física i simbòlica del Raval: l'impuls a la gentrificació	315
4.1. El paper del planejament urbà	319
4.1.1. L'evolució del planejament urbà a Espanya: les tècniques de gestió en les intervencions de reforma dels centres històrics	319
4.1.2. Les formes d'intervenció als centres històrics durant la segona meitat del segle XX: una primera aproximació internacional	331

4.1.3. El model d'actuació a Ciutat Vella i al Raval	337
4.1.3.1. Cronologia de l'actuació urbana a Ciutat Vella i al Raval	340
4.1.4. Les actuacions a Ciutat Vella i al Raval	358
4.2. La imatge del Raval	380
4.2.1. El punt de partida: el Xino com a imatge estereotipada del Raval i la necessitat de la reforma	381
4.2.2. La imatge del canvi	384
4.2.2.1. El Pla Central a la premsa	389
4.2.2.2. El Pla Central en la promoció institucional	395
4.2.3. El punt d'arribada: la defunció del Xino o a la recerca d'una nova imatge	399
Capítol 5. El canvi social al Raval: l'observació estadística de la gentrificació	403
5.1. Les barriades del Raval i el procés d'expulsió de la població	412
5.1.1. Les fonts d'estudi	412
5.1.2. Les barriades del Raval	415
5.1.3. El procés d'expulsió	417
5.2. L'evolució de les característiques demogràfiques al Raval, 1981-1996	422
5.2.1. L'evolució de la població, 1981-1996	423
5.2.2. L'estructura per edats	427
5.2.3. Origen de la població	440
5.2.4. El nivell de formació	450
5.2.5 Estructura de la població activa	457
5.2.6. L'estructura socioprofessional	461
5.3. Una primera valoració de la gentrificació al Raval a partir de les dades publicades	469
Capítol 6. Anàlisi qualitativa de la gentrificació	477
6.1 Justificació de l'ús de tècniques qualitatives: l'adequació a l'objecte d'estudi	479
6.2 Les entrevistes	480
6.2.1. Els interlocutors	480
6.2.1.1. El nombre d'entrevistes	481

6.2.1.2. Tipus d'interlocutors i mètode de selecció	482
6.2.2. Mitjà d'enregistrament	488
6.2.3. Comunicació i estructura del guió	489
6.2.4. El lloc, el temps i la forma	491
6.2.5. La percepció	493
6.3. Característiques dels nous residents	495
6.4. Els discursos dels gentrificadors	506
6.4.1. Anar a viure al Raval.	506
6.4.1.1. El preu i la centralitat	506
6.4.1.2. La influència de les condicions d'habitabilitat en l'elecció residencial	512
6.4.1.3. El Raval com a primera elecció	518
6.4.1.4. La coneixença prèvia del Raval	521
6.4.1.5. El Raval: com un poble!	525
6.4.2. El Raval en la trajectòria residencial	528
6.4.2.1. L'emancipació com a procés dominant	529
6.4.2.2. El lloc de procedència i el procés de retorn	533
6.4.3. L'habitatge i el seu estat	537
6.4.3.1. Els mecanismes de cerca de l'habitatge	538
6.4.3.2. L'estat de l'habitatge i les reformes	543
6.4.3.3. L'estat de l'edifici i les reformes	552
6.4.4. Règim de tinença de l'habitatge i temps futur de residència al Raval	555
6.4.4.1. El lloguer i la propietat	556
6.4.4.2. Temps futur de residència al Raval	562
6.4.5. Les relacions de veïnatge	564
6.4.5.1. Els diversos grups socials	567
6.4.5.2. Les relacions a l'escala i al barri	572
6.4.6. Tipus de problemes al barri i delimitació	579
6.4.6.1. Els problemes ambientals	579
6.4.6.2. Els problemes socials	582
6.4.7. Consideració social del Raval	591
6.4.7.1. La consideració d'amics i familiars	592
6.4.7.2. Els pioners: "la desmitificació"	595
6.4.7.3. La construcció de la nova imatge	598
6.4.8. Percepció i implicació en el canvi social i urbanístic del Raval	600
6.4.8.1. La percepció del canvi	601
6.4.8.2. Percepció dels efectes de la gentrificació	607

Capítol 7. Conclusions	613
7.1. Sobre el procés de gentrificació al Raval	616
7.2. Sobre el paper dels	620
7.3. Algunes consideracions finals	624
Bibliografia	627
Annex	657

LLISTAT DE MAPES

1.1. - Els estudis de gentrificació al Món.	9
1.2. - Estructura urbana segons E. W. Burgess.	16
1.3. - Estructura urbana segons H. Hoyt.	20
2.1. - Els eixos industrials a la Regió Metropolitana de Barcelona, 1991.	88
2.2. - Localització de les grans empreses a Barcelona, 1991.	97
2.3. - Els eixos terciaris a la Regió Metropolitana de Barcelona.	102
2.4. - Àrees de Nova Centralitat a Barcelona.	104
2.5. - Densitat de població al municipi de Barcelona, 1981.	164
2.6. - Densitat de població al municipi de Barcelona, 1996.	165
2.7. - Evolució de la densitat de població al municipi de Barcelona, 1981-1996.	166
2.8. - Evolució de la densitat de població al municipi de Barcelona, 1981-1996.	167
2.9. - Tipologia de municipis de destí de l'emigració de Barcelona, 1991-1996.	172
2.10. - Població amb titulació baixa a Barcelona, 1996.	177
2.11. - Població amb titulació mitjana a Barcelona, 1996.	178
2.12. - Població amb titulació alta a Barcelona, 1996.	179
2.13. - Població sense estudis als municipis de l'antiga CMB, 1991.	181
2.14. - Població amb estudis superiors als municipis de l'antiga CMB, 1991.	182
2.15. - Població de categoria socioprofessional alta a Barcelona, 1981.	185
2.16. - Població de categoria socioprofessional mitjana a Barcelona, 1981.	186
2.17. - Població de categoria socioprofessional baixa a Barcelona, 1981.	187
2.18. - Població de categoria socioprofessional alta a Barcelona, 1996.	188
2.19. - Població de categoria socioprofessional mitjana a Barcelona, 1996.	189
2.20. - Població de categoria socioprofessional baixa a Barcelona, 1996.	190
2.21. - Població amb professions altes als municipis de l'antiga CMB, 1991.	192
2.22. - Població amb professions baixes als municipis de l'antiga CMB, 1991.	193
2.23. - Canvi social al municipi de Barcelona, 1981-1996.	197
3.1. - El Raval dins del conjunt de Ciutat Vella i els districtes de Barcelona.	207
3.2. - Camins i primeres vilanoves a Barcelona.	211
3.3. - La construcció de la tercera muralla i les àrees urbanitzades al raval cap l'any 1400.	213
3.4. - Barcelona entre el 1200 i el 1300.	214
3.5. - Barcelona entre el 1300 i el 1500.	217
3.6. - Convents i institucions hospitalàries al Raval.	223
3.7. - Espais construïts a Barcelona, 1716.	225
3.8. - Fabricants d'indianes a Barcelona, 1768.	230
3.9. - Localització de les indústries cotoneres, 1841.	236
3.10. - Edificis religiosos desamortitzats el 1836.	239
3.11. - El Raval entre 1842 i 1862.	241
3.12. - Detall del projecte de reforma interior d'Idelfons Cerdà (1859).	244
3.13. - Pla de reforma interior presentat per Àngel Baixeras el 1879.	246
3.14. - Detall de la reforma interior proposada per Leon Jaussely i aprovada el 1907.	248
3.15. - Pla de sanejament del Casc Antic del GATCPAC, presentat el 1934.	251
3.16. - Les àrees de vici a la Barcelona del segle XVI.	265

3.17.- Pesos demogràfics per sectors (1516-1640-1714).	266
3.18.- Nombre de pagesos (caps de foc) a Barcelona el 1516.	267
3.19.- Vídues i dones sense ofici (caps de foc) a Barcelona el 1516.	268
3.20.- Síntesi de l'estructura urbana el 1716.	269
3.21.- Densitat de població per barris a Barcelona, 1778.	272
3.22.- Mortalitat i densitat de població a Barcelona el 1859.	279
3.23.- Densitat de població a Barcelona el 1859 i proposta d'obertura de vies d'Idelfons Cerdà.	280
3.24.- Densitat de construcció (habitatges per hectàrea) al Raval, el 1859.	281
3.25.- Densitat de població (habitants per hectàrea) al Raval, el 1859.	282
3.26.- La densificació dels teixits urbans, 1516-1859.	286
3.27.- Fàbriques a Barcelona, el 1857.	287
4.1. Eixos estructuradors dels Sectors d'Actuació Preferent al Raval definits en els convenis 1994-1995, 1996-1997 i 1998-2001.	357
4.2. Les inversions públiques al Raval, 1988-1999.	373
4.3. Localització dels tallers d'artistes participants en el programa <i>Tallers Oberts</i> 1999.	379
5.1. Les barriades del Raval.	413
5.2.- Divisió de Barcelona en quaters i barriades, 1769.	416
5.3.- Divisió del centre històric en districtes i barriades, 1949.	416
5.4.- Evolució de la població del Raval per barriades, 1981-1996.	424
5.5.- Evolució de la població al Raval per barriades, 1981-1996.	424
5.6.- Evolució de la població al Raval per barriades, 1981-1996.	425
5.7.- Evolució de la població jove al Raval per barriades, 1981-1996.	431
5.8.- Evolució de la població adulta al Raval per barriades, 1981-1996.	432
5.9.- Evolució de la població vella al Raval per barriades, 1981-1996.	433
5.10.- Evolució de la població de 25 a 29 anys a les barriades del Raval, 1981-1996.	435
5.11.- Evolució de la població de 30 a 34 anys a les barriades del Raval, 1981-1996.	435
5.12.- Evolució de la població de 35 a 39 anys a les barriades del Raval, 1981-1996.	436
5.13.- Població resident al raval nascuda al Marroc, per barriades, 1991.	446
5.14.- Població resident al raval nascuda a Filipines, per barriades, 1991.	447
5.15.- Població resident al raval nascuda a la resta d'Àsia, per barriades, 1991.	447
5.16.- Comerços i associacions immigrants al Raval.	448
5.17.- Àrees de concentració de comerços i població immigrant al Raval.	459
5.18.- Població amb un baix nivell de formació a les barriades del Raval, 1981-1996.	455
5.19.- Població amb un nivell mitjà de formació a les barriades del Raval, 1981-1996.	456
5.20.- Població amb un alt nivell de formació a les barriades del Raval, 1981-1996.	457
5.21.- Taxa d'activitat a les barriades del Raval, 1981-1996.	460
5.22.- Taxa d'atur a les barriades del Raval, 1981-1996.	461
5.23.- Percentatge de població ocupada en la categoria socioprofessional baixa per barriades, 1981-1996.	467
5.24.- Percentatge de població ocupada en la categoria socioprofessional mitjana per barriades, 1981-1996.	468
5.25.- Percentatge de població ocupada en la categoria socioprofessional alta per barriades, 1981-1996.	468
5.26.- Una hipòtesi de gentrificació al Raval.	474
6.1.- Localització dels nous residents al Raval.	505

LLISTAT DE GRÀFICS

2.1.- Ocupació assalariada a Barcelona per sectors productius, en percentatge, 1964-1995.	74
2.2.- Població ocupada segons sectors econòmics al municipi de Barcelona, en percentatge, 1970-1996	75
2.3.- Evolució de l'ocupació assalariada a Barcelona per subsectors productius, en percentatge, 1964-1995.	77
2.4.- Oferta d'activitat econòmica del sector terciari a Barcelona, 1994.	94
2.5.- Oferta d'activitat econòmica del sector terciari a Barcelona, 1998.	95
2.6.- Percentatge de les vendes anuals, 1997.	110
2.7.- Evolució de la població total i dels grans grups d'edat a Barcelona, 1970-1996.	152
2.8.- Percentatge dels grans grups de població, 1970 i 1996	152
2.9.- Evolució dels saldos demogràfics a la ciutat de Barcelona, 1960-1996.	154
2.10.- Evolució de la població de les majors àrees metropolitanes espanyoles per àmbits territorials (dades en percentatge), 1960-1996.	157
2.11.- Distribució de la població per edats i sexes de la ciutat de Barcelona, 1981-1996.	159
2.12.- Efectius quinquenals a Barcelona, 1981-1996.	160
2.13.- Evolució de la taxa de natalitat i mortalitat del municipi de Barcelona, 1975-1996.	160
2.14.- Evolució dels preus dels habitatges (índex base 100) a la ciutat de Barcelona, 1986-1998.	170
2.15.- Emigració de la ciutat de Barcelona per tipologia de municipis d'arribada, 1991-1996.	173
2.16.- Emigració de Barcelona segons grups d'edat i nivells d'instrucció, 1991-1996.	174
3.1.- Evolució del volum i dels salaris de la construcció a Barcelona (1772-1891).	229
4.1.- Evolució de la inversió privada en rehabilitació gestionada per ORCV, 1988-1997.	354
4.2.- Nombre i tipus d'expedients de rehabilitació tramitats per l'ORCV, 1988-1997.	355
4.3.- Inversions directes acumulades als barris de Ciutat Vella, 1988-1995 (en milions de pessetes).	360
4.4.- Destí dels recursos públic invertits a Ciutat Vella, 1988-1995 (en milions de pessetes).	363
5.1.- Immigració i emigració a Ciutat Vella, 1952-1996.	406
5.2.- Evolució de la immigració, l'emigració i el saldo migratori a Ciutat Vella, 1952-1996.	408
5.3.- Origen dels immigrants de Ciutat Vella, 1952-1996.	409
5.4.- Destí dels emigrants de Ciutat Vella, 1952-1996.	410
5.5.- Evolució de la població al Raval i a Ciutat Vella, 1900-1996.	418
5.6.- Població per barriades al Raval, 1981-1996.	426
5.7.- Estructura de la població per edats i sexes al barri del Raval, 1970-1996.	428
5.8.- Estructura per edats de la població al Raval entre 1981 i 1996.	429
5.9.- Població estrangera al Raval, 1986.	444
5.10.- Població estrangera al Raval, 1991.	444
5.11.- Població estrangera al Raval, 1996.	445

5.12.- Població amb formació baixa a les barriades del Raval, 1981-1986.	452
5.13.- Població amb formació mitjana a les barriades del Raval, 1981-1996.	453
5.14.- Població amb formació alta a les barriades del Raval, 1981-1996.	453
5.15.- Evolució de la taxa d'activitat per barriades, 1981-1996.	459
5.16.- Evolució del percentatge de la categoria socio-professional baixa per barriades, 1981-1996.	464
5.17.- Evolució del percentatge de la categoria socio-professional mitjana per barriades, 1981-1996.	465
5.18.- Evolució del percentatge de la categoria socio-professional alta per barriades, 1981-1996.	466
6.1.- Any d'arribada al Raval dels nous residents.	496

LLLISTAT DE QUADRES

1.1.- Procés d'invasió social i procés de filtratge segons E. W. Burgess.	19
1.2.- Procés de filtratge residencial segons H. Hoyt.	21
1.3.- El valor del sòl urbà i la formació de la vall a Chicago.	38
1.4.- El cicle de desvalorització i la formació del <i>rent-gap</i> .	40
1.5.- Cicle de gentrificació de doble invasió-successió.	58
2.1.- Variacions del nombre d'ocupació assalariada a Barcelona per subsectors productius, 1964-1995.	79
2.2.- Estructura del PIB industrial de Barcelona l'any 1990.	84
2.3.- Distribució relativa de l'ocupació, 1970-1985.	86
2.4.- Empreses, producció i participació del capital estranger a la província de Barcelona, 1988.	91
2.5.- Empreses industrials a la província de Barcelona, 1997-1988.	108
2.6.- Empreses del sector industrial i participació del capital estranger a la província de Barcelona, 1997.	109
2.7.- Les relacions de la Fundació Bosch i Gimpera: nombre d'empreses, nombre de convenis i import dels convenis, 1997.	114
2.8.- Presència del capital estranger en les empreses que mantenen conveni de col·laboració amb la Fundació Bosch i Gimpera, 1997.	115
2.9.- Llicències de medicaments comprades i venudes per l'empresa Almirall-Prodesfarma, 1999.	117
2.10.- Empreses del sector serveis i participació del capital estranger a la província de Barcelona, 1997.	118
2.11.- Evolució de la població de Barcelona segons components del creixement, 1981-1996.	155
2.12.- Evolució de la població als àmbits metropolitans, 1981-1996.	156
2.13.- Evolució de l'esperança de vida en néixer i del grup de població de més de 64 i 85 anys a Barcelona, 1981-1996.	161
2.14.- Densitat de població a Barcelona, per districtes, 1981-1996.	162
2.15.- Tipologia de municipis de destí de l'emigració de Barcelona, 1991-1996.	173
2.16.- Percentatge de l'emigració dels districtes de Barcelona segons el municipi de destí, 1991-1996.	174
2.17.- Nivell d'instrucció a Barcelona, 1981-1996.	176
2.18.- Categoria socio-professional a Barcelona, 1981-1996.	183
3.1.- Convents i institucions públiques al Raval.	221
3.2.- Nombre de cases als quaters de Barcelona, 1770-1786.	231
3.3.- Nombre d'habitants per casa als quaters de Barcelona, 1770-1786.	274
3.4.- Nombre de famílies per casa als quaters de Barcelona, 1770-1786.	275
3.5.- Distribució de cada 100 persones mortes per classe social i sexe a Barcelona, 1845-1847.	283
3.6.- Esperança de vida de la població segons sexe i classe social a Barcelona, 1837-1847.	283
4.1.- Legislació urbanística a les ciutats espanyoles que fa referència a les operacions de reforma interior, 1846-1990.	325
4.2.- Actuacions en els centres històrics i barris vells de diverses ciutats europees.	333

4.3.- Model operatiu del projecte de revitalització de Ciutat Vella.	340
4.4.- Sectors d'actuació definits per l'ARI.	348
4.5.- Composició del capital social de PROCIVESA, 1988.	351
4.6.- Sectors d'Actuació Preferent definits pels convenis de l'ORCV.	356
4.7.- Origen dels recursos públics invertits a Ciutat Vella, 1988-1995 (en milions de pessetes).	361
4.8.- Origen i recursos privats invertits a Ciutat Vella, 1988-1995 (en milions de pessetes).	362
4.9.- Destí dels recursos privats invertits a Ciutat Vella, 1988-1995 (en milions de pessetes).	374
5.1.- Moviment migratori intern de Ciutat Vella, 1991-1996.	411
5.2.- Correspondència entre les ARP i els noms de les barriades del Raval.	417
5.3.- Evolució de la població per quinquennis a les barriades del Raval, 1981-1996.	427
5.4.- Evolució de la població jove, 1981-1996.	431
5.5.- Evolució de la població adulta, 1981-1996.	432
5.6.- Evolució de la població vella, 1981-1996.	433
5.7.- Anàlisi longitudinal dels grups d'edat quinquennals del Raval, 1981-1996.	437
5.8.- Comunitat Autònoma d'origen de la població resident al Raval, 1981-1991.	442
5.9.- Població estrangera al Raval, 1986-1996.	445
5.10.- Població del Raval segons el nivell de formació, 1981-1996.	451
5.11.- Nombre d'aturats i taxa d'atur a Barcelona i el Raval, 1986-1996.	458
5.12.- Estructura socio-professional de la població ocupada del Raval, 1978-1996.	462
5.13.- Estructura socio-professional de la població ocupada del Raval, en percentatge, 1978-1996.	463
5.14.- Resum de les principals variables demogràfiques.	473
6.1.- Els nivells dels interlocutors.	485
6.2.- Relacions paral·leles entre els nivells d'interlocutors.	486
6.3.- Arbres resultants de les entrevistes i relacions paral·leles.	487
6.4.- Distribució per edat i sexe dels nous residents al Raval.	496
6.5.- Nivell de formació dels nous residents al Raval.	498
6.6.- Categoria de les professions dels nous residents al Raval.	499
6.7.- Professions dels nous residents al Raval.	500
6.8.- Lloc de treball dels nous residents al Raval.	501
6.9.- tipus de llar dels nous residents al Raval.	501
6.10.- Tipus de llars a Barcelona, 1991-1996.	502
6.11.- Persona principal de la llar per sexe i edat a Barcelona, 1991-1996.	503
6.12. Evolució de la població per edats i sexes al Raval, 1970-1996.	534
6.13.- procedència dels nous residents al Raval.	537

LLISTAT D'IMATGES

Capítol 1

El Pla Central del Raval, a principis de l'any 1998 (1ª fase).	5
--	---

Capítol 4

El Museu d'Art Contemporani de Barcelona (MACBA).	363
Residència d'estudiants del carrer Sant Oleguer.	364
Jardins de l'Hort de Sant Pau.	366
Plaça de les Caramelles.	368
Habitatges públics al carrer de Maria Aurèlia de Campmany.	370
Projecte de construcció d'habitatges al carrer de Sant Pau.	376
Construcció d'habitatges al carrer de Sant Pau.	376
Anunci publicitari de l'operació residencial al carrer d'en Roig.	385
Anunci publicitari de l'operació urbanística de Sant Pau.	386
Anunci publicitari de l'operació urbanística de Sant Ramon.	387
Anunci publicitari sobre l'estructura social de Ciutat Vella.	388
La rambla del Pla Central del Raval, el novembre del 1998.	390
La rambla del Pla Central del Raval, el desembre del 1999.	391
Aspecte futur de la rambla del Pla Central del Raval.	396
Portada d'un tríptic informatiu sobre la rambla del Pla Central.	397

Capítol 5

Octaveta de l'Associació de veïns del carrer Hospital, plaça del Pedró i plaça de Sant Agustí per tal de lluitar contra els robatoris.	419
--	-----

Capítol 6

Edifici de <i>lofts</i> a New York.	513
Edificis portuaris reconvertits en habitatges als Docklands.	514
Edificis portuaris reconvertits en habitatges als Docklands.	514
Edificis portuaris reconvertits en habitatges als Docklands.	515
Interior d'una escala al Raval.	516
Obertura d'una sucursal immobiliària al Raval.	539
Cartell de reparació dels habitatges del carrer de l'Om.	542
Interior d'una cuina en un habitatge d'un interlocutor.	547
Interior d'una cuina en un habitatge d'un interlocutor.	547
Interior d'una sala d'estar en un habitatge d'un interlocutor.	548
Interior d'una sala d'estar en un habitatge d'un interlocutor.	548
Anunci de venda d'un <i>loft</i> al Raval.	549
Antic edifici industrial reconvertit en estudi de fotografia.	549
Convocatòria d'Assamblea de Veïns afectats pel PERI del Raval.	565
Portada de la revista <i>El Derribo</i> publicada per l'Assamblea Antiespeculativa del Raval.	566
<i>Political Response Group</i> , grup de resistència a les expulsions dels habitants tradicionals de Powell Street (Vancouver)	567
Imatge d'uns contenidors d'escombreries a la plaça del Dubte.	581

---

1. CONCEPTE, MÈTODE I FONTS

---

*He caminat amunt i avall
pels teus carrers bruts i estrets
plens de tristors i d'històries
amb l'enyorança d'altres llocs
tal vegada més dignes
però no per això més humans.*

(AISA, F., 1998: 35. Del poema "Raval", dins a
Raval, Memòria Poètica)

*El objetivo de la investigación cualitativa es
descubrir la naturaleza del mundo social mediante
la comprensión de la forma en que las personas
actúan y dan sentido a sus vidas.*

(EYLES, J., 1998: 33)

1. CONCEPTE, MÈTODE I FONTS

En aquest primer capítol es presenten els objectius, l'enfoc, la metodologia i les fonts que s'han utilitzat en l'elaboració de la recerca. Bàsicament, el capítol es divideix en quatre apartats. En el primer apartat, s'aborda l'objecte d'estudi, la definició del concepte gentrificació i la seva rellevància en el conjunt dels estudis urbans i de la Geografia social. En el segon, s'analitza quines han estat les aportacions teòriques fetes al voltant del procés de la gentrificació des de que aquest procés social i urbà va ser conceptualitzat per primera vegada. Es destaca sobretot el procés que s'ha seguit des de la dualització dels enfoc, fins a la postura majoritària contemporània que es basa en la seva integració. En tercer lloc, es defineix, dins d'aquest corrent integrador, la posició adoptada en aquesta recerca i en quart i últim lloc, es defineixen les hipòtesis de treball, i es plantegen la metodologia i les fonts de la recerca.

Les ciutats contemporànies es troben, com a mínim des de fa vint-i-cinc anys, en un procés de reestructuració i de transformació que amb diversos ritmes i intensitats n'està canviant el seu significat. La gentrificació apareix com un d'aquests processos de transformació: uns espais concrets de la ciutat, generalment espais centrals ocupats per la classe obrera, canvien radicalment la seva fesonomia i el seu significat urbà. Els vells immobles degradats i les antigues trames urbanes són rehabilitades i renovades, el nou espai esdevé lloc d'assentament d'una anomenada classe mitjana que substitueix a tots aquells que fins a aquest moment havien ocupat el barri degradat, i un conjunt de noves activitats econòmiques colonitzen espais obsolets o en desús. Tot això succeeix en el marc d'unes transformacions de caire social, econòmic i cultural de marcat caràcter global, conceptualitzades respectivament com a postindustrials (BELL, D., 1976), postfordistes (HARVEY, D., 1989) o postmodernes (JENKS, C., 1984), i que mantenen una relació amb el procés de gentrificació (LEY, D., 1996: 11-22). Però, per altra banda, les característiques socials, econòmiques i culturals concretes de cada lloc, ofereixen variants a aquests processos de transformació de caràcter global.

La gentrificació, a més, apareix com un procés capdavanter de transformació urbana, com un dels principals processos en la configuració social de les ciutats contemporànies. El model de segregació socioterritorial que fins l'actualitat havia especialitzat bona part de les àrees centrals urbanes en l'assentament de les classes baixes, canvia radicalment, i la nova estructura socioespacial es fonamenta, en bona part, en la gentrificació de les àrees centrals: substitució social, reinversió econòmica i, en general, canvi de significat i d'imatge d'aquestes àrees urbanes.

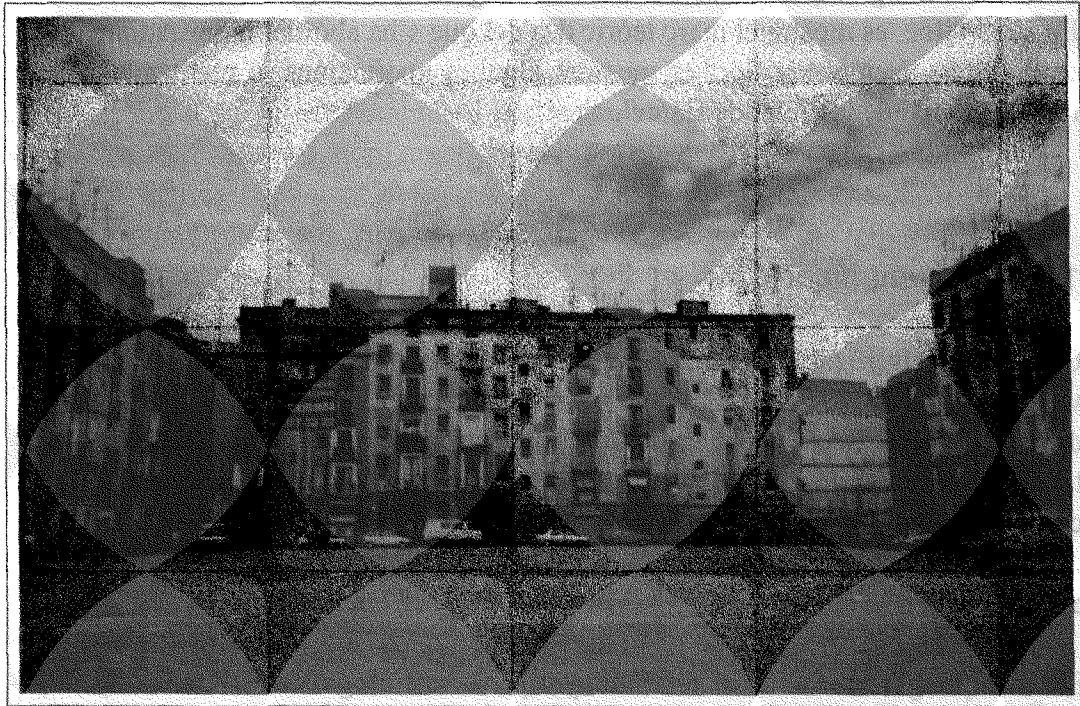
En base a aquests fets, els objectius que han guiat la recerca han estat fonamentalment dos. En primer lloc, analitzar el procés de gentrificació que s'està donant al barri del Raval de la ciutat de Barcelona, el que significa comprendre les causes i les conseqüències del procés, però també conèixer la seva dinàmica i els agents. En segon lloc, analitzar el paper en aquest procés dels gentrificadors, aquells individus que per algunes raons concretes decideixen anar a viure al centre urbà degradat, i amb les seves accions participen d'alguna forma en el procés de la gentrificació.

El plantejament d'aquests objectius té també una gènesi concreta. En primer lloc, l'interès per la gentrificació i pels processos de segregació socials derivats del mercat de l'habitatge van aparèixer durant el quart curs de llicenciatura (1993-1994), concretament durant la preparació d'una recerca conjunta amb la Dra. Rosa Tello i Robira, i el company Jaume Guillamón i Villalba, sobre la relació entre el procés de terciarització i l'encariment del preu de l'habitatge a Barcelona, que definitivament va derivar en un article publicat a la revista portuguesa *Finisterra* de la Universidade de Lisboa (TELLO, R. i MARTÍNEZ, S., 1994) i també a la *Revista de Geografia* de la Universitat de Barcelona (TELLO, R. i MARTÍNEZ, S., 1995). Des d'aquest primer article, l'interès personal va anar derivant cap la problemàtica residencial i, posteriorment, als processos de gentrificació a la ciutat.

En segon lloc, l'interès concret pel cas Raval no va venir donat per cap tipus de vinculació directa de l'autor amb el barri, sinó per una trobada casual un dia de tardor de l'any 1997: les excavadores obrint el primer tram del Pla Central del Raval, enderrocant una illa sencera de cases, obrint un gran espai lliure entre una de les àrees més denses i atapeïdes de la ciutat, una imatge que realment va resultar colpidora pel contexte on es donava, i també per la poca ressonància mediàtica que va tenir ja que va passar desapercibuda per a gran part de l'opinió pública. A partir d'aquest moment, doncs, va començar la curiositat per saber què estava passant en aquest barri que formava part del centre històric de Barcelona, del districte de Ciutat Vella. Situat a ponent de les Rambles, el barri del Raval, o també conegut com a Barri Xino o *Distrito V*, estava en un procés de transformació física molt visible.

L'interès per centrar la recerca en el paper dels gentrificadors va aparèixer més endavant, tot just quan es va anar descobrint que la funció d'aquests en els processos de gentrificació es limitava bé a ser una part més del capital que cercava l'obtenció de beneficis en la revalorització de les àrees centrals urbanes, o bé a formar part d'un grup social anomenat classe mitjana que surt d'unes anàlisis estadístiques, era l'encarregat de substituir a les classes baixes o obrera als centres urbans. Eren pocs els treballs que intentaven trobar en les pràctiques i discursos dels gentrificadors el paper actiu de creadors del ciutat. A més, s'anava assentant la idea que els canvis socials urbans eren fruit d'actors urbans, que podien tenir

altres motivacions que les purament econòmiques. Per altra banda, l'oportunitat de poder participar en les classes teòriques i pràctiques de l'assignatura de Tècniques d'Anàlisi Qualitatives del Dr. Carles Carreras i Verdaguer, va fer créixer la curiositat i l'interès per aquest tipus de recerques, per les que justament es podia arribar a conèixer el paper d'un grup d'actors urbans en el procés de gentrificació, els gentrificadors.

L'obertura del primer tram del Pla Central del Raval va deixar, la tardor del 1997, un gran espai obert entre l'atapeïment general del barri. La fotografia, realitzada a principis de l'any 1998, mostra en primer pla el buit deixat per l'enderroc dels habitatges. Al fons, un grup de cases parcialment desocupades esperaven el seu torn a ser derruïdes (Assumpta Ariño).

En base als objectius plantejats i a les aportacions teòriques en la gentrificació i els processos de canvi social que s'han treballat, s'han establert una sèrie d'hipòtesis o supòsits a les que, posteriorment s'ha intentat respondre amb el treball empíric. En aquest primer capítol es troba, doncs, aquesta primera part de la recerca.

1.1. El marc conceptual

En aquest primer apartat s'exposa en primer lloc, la definició del concepte gentrificació, objecte d'estudi de la recerca, així com la justificació de la seva utilització, malgrat que es tracta d'un terme anglés no existent en llengua catalana. En segon lloc, es mostra el marc teòric des del que s'ha abordat la investigació i la seva gènesi. I en tercer lloc, es mostren algunes aportacions ja realitzades sobre l'estudi social de la ciutat de Barcelona.

1.1.1. La gentrificació

Què és la gentrificació continua essent una pregunta sense una resposta única i vàlida per a tots els casos. El que sí sembla acceptat, és que es tracta d'un **procés de canvi social urbà**, en el sentit que unes àrees determinades de la ciutat són transformades, tant morfològicament com socialment. Però, quines en són les causes, quines les conseqüències, quins actors hi participen i quin és el paper d'aquests canvis en la transformació general de les ciutats també són qüestions encara obertes.

El concepte gentrificació¹ va ser encunyat per la sociòloga Ruth Glass l'any 1964 a London, davant l'evidència empírica que alguns barris de la capital anglesa tenien una dinàmica de canvi que fins aleshores havia estat ignorada, la invasió en alguns barris obrers de la ciutat per part de classes mitjanes:

One by one, many of the working-class quarters of London have been invaded by the middles-classes –upper and lower. Shabby, modest mews and cottages –two

---

¹ El mot *gentry* feia originàriament referència a aquell estament o classe social de l'Anglaterra dels segles XVI i XVII, situada immediatament per sota de la noblesa, i que estava formada per propietaris rurals adinerats i amb un alt nivell de formació, tal i com els defineix el *Webster's Third New International Dictionary*:

a: people of quality or the class to which they belong: upper or ruling class: NOBILITY, ARISTOCRACY, ELITE <retains the idea of the ~ versus the lower classes - Sinclair Lewis> <the two chief classes of New England: the yeomanry ... and the ~, a group of capable merchants - V. L. Parrington> <a ~ ... a class of rich people able to cultivate themselves with an expensive education - G. B. Shaw> b: a class whose members are entitled to bear a coat of arms though not of noble rank; esp: the landed proprietors having such status <the English ~ have never had the permanence of the Scottish landed families - L. G. Pine> c: a class of landed proprietors marked by an aristocratic spirit and typically wielding large economic, social, and political influence; also: the persons making such a class - C. V. Woodward>.

rooms up and two down- have been taken over, when their leases have expired, and have become elegant, expensive residences. Larger Victorian houses, downgraded in an earlier or recent period –which were used as lodging houses or were otherwise in multiple occupation- have been upgraded once again... Once this process of “gentrification” starts in a district it goes on rapidly until all or most of the original working-class occupiers are displaced and the whole social character of the district is changed (GLASS, R., 1964: xviii).

Des de la primera definició de la gentrificació de Ruth Glass, aquest procés de canvi ha estat observat en nombrosos barris de diferents ciutats situades sobretot als continents europeu i nord-americà, el que mostraria, malgrat no tenir una explicació teòrica clarament definida, la seva existència empírica. Així, alguns barris de ciutats nordamericanes com Philadelphia, al barri de *Society Hill* (SMITH, N., 1979b; CYBRIWSKY, R., LEY, D. I WESTERN, J., 1986), Los Angeles, al barri d'*Echo Park* (LIZARRAGA, M. G., 1998), o New York, als barris de *Lower East Side* (SMITH, N., 1991; 1992), el *Soho* (ZUKIN, S., 1989) o *Harlem* (SMITH, N. i SCHAFFER, R., 1986), o barris de ciutats canadenques com Vancouver, al barri de *False Creek* (CYBRIWSKY, R., LEY, D. I WESTERN, J., 1986; MILLS, C., 1993), Toronto (CAULFIELD, J., 1994) o en determinats barris del conjunt de les sis àrees metropolitanes més importants del país -Montreal, Vancouver, Halifax, Ottawa, Edmonton i Toronto- (LEY, D., 1986; 1996), o barris de ciutats de la Gran Bretanya com London, als barris de *Battersa* (MUNT, I., 1987), *Sands End* (BRIDGE, G., 1994) o als *Docklands* (COLENUTT, B., 1991; BROWNILL, S., 1994), Edinburgh, als barris de *East Craigs*, *Stockbridge* i *Leith* (BONDI, L., 1999), o Glasgow (BOYLE, M. 1992), o ciutats australianes com Adelaida (BADCOCK, B., 1989), Sydney (ENGELS, B., 1989) o Melbourne (JAGER, M., 1986), o ciutats sueques com Malmö o Stockholm (CLARK, E., 1987), o ciutats alemanyes com Hamburg (DANGSCHAT, J., 1991), o hongareses com Budapest (HEGEDÜS, J. i TOSICS, I., 1991) o de ciutats holandeses com Amsterdam (VAN WEESEP, J. i WIEGERSMA, M., 1991), i de tants altres països com Japó, Sudàfrica, Brasil, Dinamarca o Espanya (mapa 1.1), han mostrat els canvis físics i socials que comporta el procés de la gentrificació: la població amb pocs recursos econòmics i culturals és expulsada i substituïda per una nova població amb alts recursos econòmics i culturals, els vells habitatges degradats són rehabilitats o renovats, noves botigues, restaurants, galeries d'art i bars s'estableixen en espais abans ocupats per negocis tradicionals que permetien la subsistència als antics habitants, l'espai públic urbà és renovat i protegit d'aquelles activitats no volgudes, antics molls de càrrega i descàrrega situats entre àrees industrials són reconvertits en ports esportius situats entre àrees residencials de luxe, antigues naus industrials abandonades són rehabilitades i convertides en luxosos *lofts*, i molts d'altres canvis.

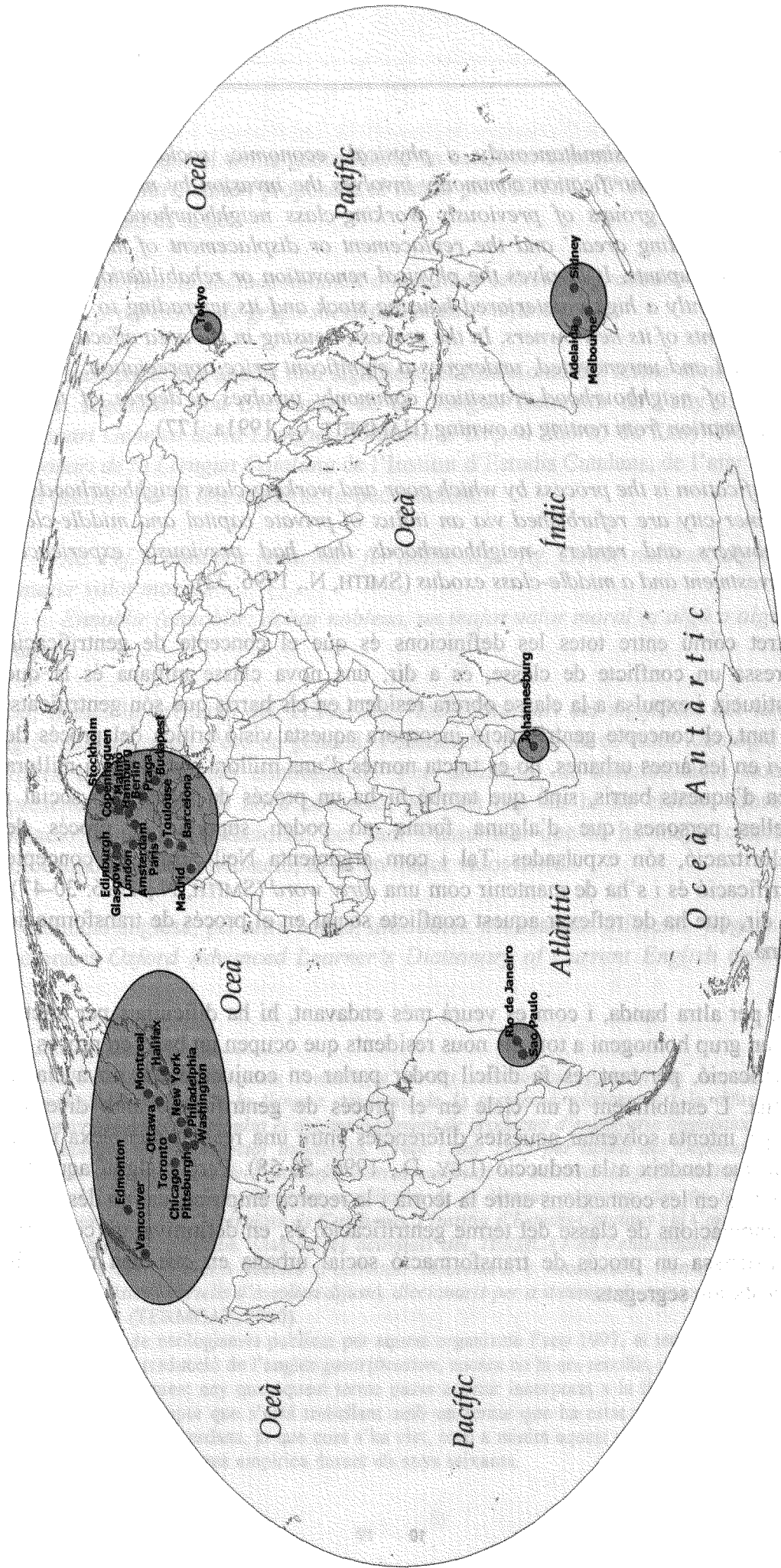
El predomini de ciutats anglosaxones en el mapa dels estudis sobre gentrificació al Món resulta força evident (mapa 1.1), a més d'haver-hi dos pols de concentració, Europa per una banda, i els Estats Units i Canadà per l'altra. Alguns, fins i tot, han suggerit l'existència d'un *Atlantic gap*, consistent en unes diferències importants entre la gentrificació als Estats Units i la gentrificació a Europa (VAN WEESEP, J. i MUSTERD, S., 1991; LEES, L., 1994b). Mentre que la gentrificació va ser conceptualitzada en base a l'experiència londinenca, posteriorment la major part de casos d'estudi a partir dels quals s'ha generalitzat i s'ha format una teoria han estat barris de ciutats nordamericanes, pel que en alguns moments s'ha dubtat de les possibilitats d'una generalització transoceànica, i fins i tot de les possibilitats de generalització i creació d'una teoria de la gentrificació (LEES, L. i BONDI, L., 1995).

La diversitat estaria en funció, sobretot, del control estatal en el desenvolupament urbà a Europa i en canvi, les situacions més orientades al mercat i lliures als Estats Units (MUSTERD, S. i VAN WEESEP, J., 1991: 12), però també hi haurien altres aspectes, com per exemple diferències en l'edat del medi construït, diferents històries racials, o diferents economies culturals del consum (SMITH, N., 1996: 165), que podrien provocar distintes gentrificacions als dos llocs. Malgrat tot, la diversitat també està a nivell intracontinental, ja que per exemple, les condicions no són les mateixes a la ciutat de London que a la de Barcelona, pel que no es pot assegurar que hi hagi només un *Atlantic gap*, sinó que cada cas té les seves particularitats. El problema principal més aviat és si es pot arribar a definir una teoria de la gentrificació que sigui capaç d'englobar tots els casos concrets. Aquesta qüestió, ja posada de relleu per diversos autors, serà represa més endavant.

També, des d'aquella primera definició de Ruth Glass de mitjans dels anys seixanta, la gentrificació ha estat redefinida per diversos autors, que des de diferents posicions teòriques i metodològiques ha intentat explicar al mateix temps el per què i el com del procés, a més de mostrar els canvis físics i socials que ha comportat. D'un gran nombre de definicions, només tres han estat triades i citades en aquest apartat. Corresponen, com es veurà més endavant, a autors i obres destacats en la construcció de la teoria de la gentrificació:

Gentrification is the restoration fo deteriorated urban property specially in working-class neighbourhoods by the middle and upper classes. (...) Gentrification is the movement of middle class families into urban areas causing property values to increase and having secondary effect of driving out poorer families (SMITH, N. i WILLIAMS, P., 1986: 1).

Mapa 1.1.- Els estudis de gentrificació al Món.

Font: a partir de Smith, N. (1996), van Weesep, J. i Musterd, S. (1991) i Ley, D. (1996)

Gentrification is simultaneously a physical, economic, social and cultural phenomenon. Gentrification commonly involves the invasion by middle-class or higher-income groups of previously working-class neighbourhoods or multi-occupied 'twiling areas' and the replacement or displacement of many of the original occupants. It involves the physical renovation or rehabilitation of what was frequently a highly deteriorated housing stock and its upgrading to meet the requirements of its new owners. In the process, housing in the area affected, both renovated and unrenovated, undergoes a significant price appreciation. Such a process of neighbourhood transition commonly involves a degree of tenure transformation from renting to owning (HAMNETT, C., 1991a: 177)

Gentrification is the process by which poor and working-class neighbourhoods in the inner city are refurbished via an influx of private capital and middle-class homebuyers and renters -neighbourhoods that had previously experienced disinvestment and a middle-class exodus (SMITH, N., 1996: 32).

El tret comú entre totes les definicions és que el concepte de gentrificació expressa un conflicte de classe, és a dir, una nova classe mitjana és la que substitueix i expulsa a la classe obrera resident en els barris que són gentrificats. Per tant, el concepte gentrificació incorpora aquesta visió crítica del procés de canvi en les àrees urbanes, no es tracta només d'una millora social i una millora física d'aquests barris, sinó que també hi ha un procés de segregació social i aquelles persones que d'alguna forma no poden suportar el procés de revalorització, són expulsades. Tal i com argumenta Neil Smith, el concepte gentrificació és i s'ha de mantenir com una *dirty word* (SMITH, N., 1996: 30-47), és a dir, que ha de reflexar aquest conflicte social en el procés de transformació urbana.

Però, per altra banda, i com es veurà més endavant, hi ha dificultats per tractar com un grup homogeni a tots els nous residents que ocupen un barri en procés de gentrificació, per tant, es fa difícil poder parlar en conjunt d'una nova classe mitjana. L'establiment d'un cicle en el procés de gentrificació amb diversos estats intenta solventar aquestes diferències entre una realitat complexa i una teoria que tendeix a la reducció (LEY, D., 1996: 56-58). Però malgrat aquestes dificultats en les connexions entre la teoria i la recerca empírica, cal no descuidar les connotacions de classe del terme gentrificació: és, en definitiva, un concepte que expressa un procés de transformació social urbana en que una part dels implicats són segregats.

Val a dir, a més, que el terme gentrificació en català no existeix. La traducció del terme anglès *gentrification* proposada al català pel TERMCAT² és ennobliment, i la seva definició és la de:

Transformació socioeconòmica d'una àrea urbana degradada, a causa de l'arribada progressiva de grups socials de classe mitjana o alta.

Fins la incorporació d'aquest nou significat, el tradicional del terme ennobliment ha estat segons el *Nou Diccionari de la Llengua Catalana* de l'any 1983, el *Diccionari General de la Llengua Catalana (Pompeu Fabra)* de l'any 1990 i el *Diccionari de la Llengua Catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans, de l'any 1995, per al primer i per al dos següents respectivament:

Ac. i ef. d'ennobrir (ennobrir: fer noble algú. fig. Donar noblesa, dignitat, un major valor moral).

Ennobrir (ennobrir: donar noblesa, un major valor moral (a algú o alguna cosa)).

Així, només la definició del TERMCAT incorpora part del significat del terme anglès *gentrification*. Però en general, s'assumeix clarament el valor ideològic de millora en el concepte ennobliment. Per definició, la transformació només representa l'arribada de nova població, però en cap cas hi ha efectes sobre la població original o tradicional, per tant s'assumeix que hi ha major condició socioeconòmica de la població, hi ha un major valor moral.

La definició anglesa, per altra banda, introdueix uns matisos diferents. Segons els diccionaris *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* de l'any

² El TERMCAT és l'organisme encarregat de la coordinació general de les activitats terminològiques relatives a la llengua catalana, de la promoció, elaboració i la difusió dels recursos terminològics, i impulsa el desenvolupament de productes d'enginyeria lingüística en què la terminologia té una especial incidència. Creat l'any 1985 per acord del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, com a autoritat en matèria de política lingüística, i l'Institut d'Estudis Catalans, autoritat acadèmica de la llengua catalana, des de 1994 és un consorci integrat per la Generalitat de Catalunya, l'Institut d'Estudis Catalans i el Consorci per a la Normalització Lingüística. Una de les activitats del TERMCAT és l'elaboració de recursos terminològics dels diferents sectors d'activitat: diccionaris i vocabularis tècnics i científics multilingües, lèxics i cartells d'àmplia difusió, diccionaris per a sistemes de correcció i traducció automàtica, etc. (TERMCAT, 2000).

En el diccionari de neologismes publicat per aquest organisme l'any 1997, el terme ennobliment, considerat com la traducció de l'anglès *gentrification*, encara no hi era recollit, pel que cal suposar que és a partir d'aquest any que aquest terme passa a estar incorporat a la llengua catalana. Per tant, cal tenir en compte que s'està treballant amb un terme que ha estat recollit per la llengua catalana de forma ben tardana, ja que com s'ha vist, com a mínim aquest concepte existeix des de que va ser observat de forma empírica durant els anys seixanta.

1981, el *Oxford English Dictionary* de l'any 1993, i el *Webster's Dictionary of the American Language* de l'any 1988, el terme *gentrify* significava respectivament³:

(Colloq) modernize, smarten, restore (a house, area, etc) to make suitable for middle-class occupiers: the gentrifying of inner city working-class districts.

Convert (a working-class or inner city district, etc) into an area of middle-class residence.

To convert (an aging area in a city) into a more affluent middle-class neighborhood, as by remodeling dwellings, resulting in increased property values and in displacement of the poor.

Malgrat que no totes les definicions incorporen els efectes de, per exemple, el desplaçament de la població amb menors recursos, si que recullen les connotacions de classe del procés, no es gentrifica una àrea degradada a partir de l'arribada de grups socials de classe mitjana o alta, sinó que són els barris obrers i situats als centres urbans els que es gentrifiquen. Aquesta diferent connotació és la que ha fet que, en el contexte anglosaxó, moltes de les persones pertanyents a aquesta classe mitjana o alta que havien participat en la gentrificació de barris londinencs, neoiorquins o també de ciutats canadenques, per exemple, no es vulguessin reconèixer com a gentrificadors, per les connotacions negatives que té el terme. Però també ha provocat la resposta de diversos col·lectius socials davant aquests efectes negatius de la gentrificació, el que mostra que el concepte ha transcendit l'àmbit purament acadèmic per convertir-se en un concepte utilitzat per la gent "del carrer". Fins i tot, com mostra Neil Smith, des de l'associació d'agents immobiliaris de New York es va fomentar l'any 1985 una campanya publicitària per tal de mostrar els aspectes bons de la gentrificació i restar importància als efectes negatius, ja que aquests últims eren els que estaven imposant-se entre la població (SMITH, N., 1996: 30).

En català, doncs, no hi ha possibilitat per a aquesta dualitat de connotacions del concepte. En primer lloc, fins a finals dels anys noranta no va ser reconeguda una traducció del terme *gentrification*, pel que en el cas que fos empíricament

---

³ En referència a la definició del terme *gentrification*, Neil Smith i Peter Williams n'oferien dues més:

More than 20 years have passed since the term "gentrification" was first used. Originating in Britain, gentrification has become a popular concept in the United States, where its terminological debut in established dictionaries was an unheralded but nonetheless significant event. According to the American Heritage dictionary of 1982, gentrification is the "restoration of deteriorated urban property especially in working-class neighborhoods by the middle and upper classes". In similar vein, the Oxford American dictionary of two years earlier contains the following definition: "movement of middle class families into urban areas causing property values to increase and having secondary effect of driving out poorer families" (SMITH, N. i WILLIAMS, P., 1986: 1).

reconegut el procés social, aquest havia de ser conceptualitzat a partir d'un altre terme. Així, d'altres termes com la rehabilitació, la renovació, la regeneració, o la revitalització, podien expressar parcialment el que la gentrificació defineix i connota. Però, per altra banda, aquests termes pressuposen que aquelles àrees que són rehabilitades, renovades, regenerades o revitalitzades, anteriorment no eren habitables, eren velles, s'havien de tornar a generar o no hi havia vida, una pressumpció que no en tots els casos és certa. Malgrat que en aquestes àrees potser es donava l'existència d'importantes problemàtiques socials, entre aquestes també s'havia format una cultura específica basada en la solidaritat i el valor d'ús dels espais. La regeneració, revitalització, rehabilitació o renovació implica doncs, la devitalització o degeneració d'aquestes cultures, i no necessàriament a partir de l'expulsió directa de la població, sinó també per una expulsió indirecta generada per la resta de canvis que afecten al barri. En segon lloc, i potser el que és més important, quan aquests termes han transcendit el nivell acadèmic i han passat a un nivell públic, en la major part de casos han perdut tota la càrrega crítica que podien tenir, així, la renovació de la ciutat, o la rehabilitació o revitalització del centre històric han estat llegendes, la major part de vegades, com a processos positius per a la ciutat i els seus ciutadans, sense a penes efectes negatius.

Representatiu d'aquestes connotacions negatives i de la voluntat de presentar la transformació del centre barceloní en claus positives i exclusivament de millora, va ser el fet, assenyalat per la sociòloga Soledad García, que l'Ajuntament de Barcelona refusés explícitament la utilització del terme *gentrification* per descriure el procés de canvi que estava impulsant al centre històric de la ciutat:

It is significant that the term gentrification was avoided, and even rejected by City Council's political leaders and officials involved in the regeneration process, when social scientist and some local left wing politicians used it to criticized what they saw as a process of expulsion of low income groups and the poor from the area. Thus the compromise taken by the Mayor involved to provide better housing conditions and public amenities for the existing residents as well as to make the place attractive for newcomers (GARCÍA, S., 1998: v).

Per tot aquest conjunt d'arguments, malgrat la seva inexistència en llengua catalana, s'ha preferit utilitzar el concepte gentrificació, ja que cap dels altres termes expressa el canvi social urbà amb totes les connotacions que ho fa el de gentrificació.

1.1.2. La gentrificació i la Geografia social urbana

La gentrificació, doncs, és un procés urbà i espacial que contribueix a la diferenciació i a la formació social i de classe (SMITH, N. i WILLIAMS, P., 1986: 11). Per tant, la gentrificació planteja la relació directa entre espai i societat, ja que es tracta d'un procés de transformació urbana en el que un mateix espai representa coses molt diverses per a diferents grups socials. Al mateix temps, aquests grups socials formen la seva identitat a partir de les formes i valors d'aquest espai, pel que l'espai deixa de ser només el marc o decorat en que el procés social té lloc.

En primer lloc, s'ha de destacar com mentre ha durat l'elaboració de la recerca s'han produït canvis de posicionament teòric que han resultat essencials per entendre el resultat final. Per tant, l'explicitació de la formulació del propi posicionament teòric, tal i com anteriorment ha estat esbossada la gènesi dels objectius, és obligada. En un primer moment, es considerava que la relació entre societat i espai estava regulada sobretot per l'economia. La gentrificació es considerava que era un procés resultant del mercat de l'habitatge, i aquest era regulat a partir de la demanda i l'oferta enteses en clau únicament econòmica. A partir dels recursos econòmics de la demanda (la qual es veia fortament dualitzada pels impactes en l'estructura laboral de la desindustrialització i de la terciarització), i segons els preu de l'oferta, la població es localitzava i distribuïa en el territori formant el denominat mosaïc urbà. La gentrificació significava, en definitiva, un canvi en aquest mosaïc i en les tendències residencials que fins aleshores havien tingut les àrees centrals, ja que si tradicionalment havien ofert habitatge a les classes menys acomodades, la gentrificació implicava la transformació en àrees per a classes mitjanes i altes. L'oferta, com en tota activitat econòmica, buscava el màxim benefici, i en tant que el centre urbà -pel procés de desinversió relativa que havia tingut- esdevenia una àrea de la que es podia obtenir el màxim benefici, s'iniciava el procés de la gentrificació.

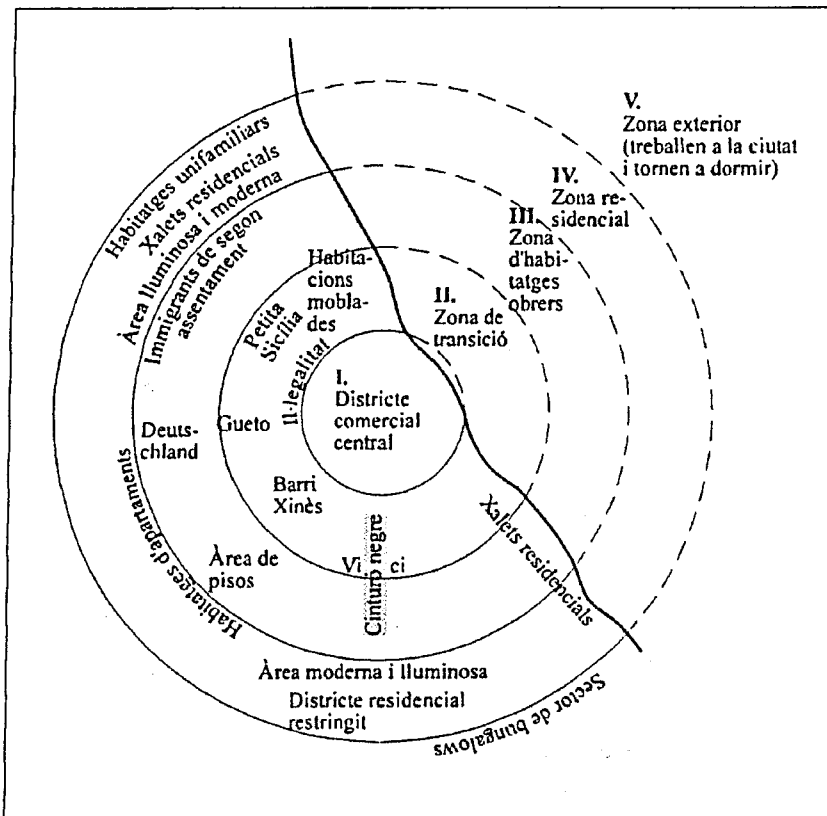
En un segon moment, va ser considerat el paper del planejament urbà en la creació d'aquest potencial màxim benefici. A un nivell general, l'acció del planejament urbà des de mitjans dels anys setanta havia portat a una revalorització de l'espai urbà, a partir de les actuacions en l'espai públic i en les infraestructures urbanes. Per tant, aquesta "millora" urbana portava a un augment del potencial benefici de les inversions del capital privat, pel que el planejament es convertia en una eina utilitzada per garantir el procés d'acumulació del capital privat. En casos com la Vila Olímpica, o la rehabilitació del centre històric barceloní, aquest paper resultava incontestable. A escala de la ciutat de Barcelona, l'augment del preu de l'habitatge era en part conseqüència d'aquesta millora urbana que havia produït el planejament, i la població amb menys recursos, sobretot els que iniciaven el procés d'emancipació, donada l'inexistència d'una política social d'habitatge, es veia abocada a abandonar la ciutat.

El tercer moment en el posicionament teòric i metodològic va venir just quan aquest esquema resultava insuficient per comprendre la realitat social urbana resultant i els processos de transformació. Malgrat que el planejament tenia un paper rellevant en crear l'oportunitat de maximitzar el benefici, i que el capital privat actuava buscant aquesta maximització, què impulsava als nous residents, pertanyents a la classe mitjana, i en el cas concret del Raval, a anar a viure a un barri obrer i degradat?. L'existència d'una lògica econòmica darrera el procés de gentrificació del Raval quedava fora de dubte, però aquesta lògica no explicava ni permetia comprendre el procés social pel qual el Raval es convertia en una àrea residencial desitjada per aquesta nova classe mitjana. Els processos de canvi social depenien també, no només de la nova classe mitjana, sinó sobretot dels individus que la formaven. Persones que tenien unes actituds i accions respecte d'aquest espai que era el seu nou lloc de residència, que el dotaven d'uns valors i símbols. Però aquest espai no era neutre, ja estava ocupat per altres persones que l'havien fet també seu, i podia ser que aquests diversos usos, actituds i percepcions fossin contradictoris, i fins i tot motiu de conflicte. Per altra banda, els nous residents podien ser funcionals a la lògica econòmica del capital privat i del planejament, i efectivament com a individus, en un contexte històric, econòmic i social determinat, participaven d'aquest procés més general de transformació socioeconòmica anomenat gentrificació. Calia, doncs, arribar fins als gentrificadors i saber quin era el significat de les seves accions i, en definitiva, quina era la seva particular construcció del Raval, però sense deixar, al mateix temps, d'emmarcar-lo en una estructura més general.

S'havia arribat al punt en que la qüestió principal a respondre, la relació entre espai i societat en un procés de transformació urbana, deixava d'estar constrenyida únicament pels factors econòmics, i que a més, requeria d'una metodologia capaç d'arribar a comprendre la relació entre el lloc i l'individu, però sense deixar de tenir en compte que aquesta relació estava també mediada per elements estructurals.

A més d'aquest posicionament teòric individual que va portar des d'enfocaments economicistes a enfocaments més de caire cultural, cal remarcar aquells investigadors socials -geògrafs, sociòlegs, antropòlegs, i d'altres- que han realitzat aportacions a la relació entre les dimensions espacials i socials de l'estructura urbana i dels processos de transformació urbans. Destaquen, en primer lloc, els membres de l'Escola de Chicago. Així, Ernest W. Burgess va establir un model de l'estructura urbana basat en àrees concèntriques, en el que la seva expansió, és a dir, el seu creixement físic, es recolzava en els conceptes de successió i invasió.

MAPA 1.2.- ESTRUCTURA URBANA SEGONS E. W. BURGESS.

Font: A partir de PARK, R., BURGESS, E.W. i MCKENZIE, R.D. (1925).

L'estructura urbana (mapa 1.2), en funció dels preus del sòl, establia cinc àrees concèntriques, la primera, la central, era el districte comercial central. Al voltant d'aquest, es localitzaven successivament una zona de transició que anava ocupant el terciari i l'indústria lleugera, una tercera zona habitada per obrers industrials que havien fugit de l'àrea de degradació o transició, però que volien viure a prop del seu lloc de treball. Més enllà es localitzava la quarta àrea, una zona residencial d'edificis d'apartaments de classe alta o de districte restringits amb habitatges familiars independents. I més enllà dels límits de la ciutat, apareixia una cinquena àrea, les zones suburbanes del cinturó, o ciutats satèl·lit, que es trobaven a una distància-temps d'entre trenta i seixanta minuts respecte dels districte comercial central (BURGESS, E., 1925).

L'existència d'aquestes diverses àrees s'explicava per un procés de segregació, la definició del qual la donava R. D. McKenzie, un altre membre destacat de l'Escola de Chicago que, creada a l'entorn de Robert E. Park, varen trasposar de forma quasi mecànica conceptes de l'ecologia vegetal i animal a la sociologia humana. La segregació feia referència concretament a:

La concetración de tipos de población en el seno de una comunidad. Toda área de segregación es resultado de la actuación de una combinación de fuerzas selectivas. De ordinario, sin embargo, hay un atributo de la selección que es siempre más dominante en una segregación concreta. La segregación económica es la forma más primaria y general. Es resultado de la competencia económica, y determina las unidades básicas de distribución ecológica. Otros atributos de la segregación, como lenguaje, raza o cultura, funcionan en el seno de las esferas de los adecuados niveles económicos.

La segregación económica decrece en grado de homogeneidad a medida que remontamos la escala económica; a menor nivel económico de un área, mayor uniformidad del rango económico de los habitantes, en razón de una gama de posibilidades más estrecha. Pero, a medida que remontamos la escala económica, cada nivel sucesivo presenta mayor posibilidad de elección, y, por ende, mayor homogeneidad cultural.

El barrio bajo es el área del mínimo de decisión. Ello es producto de la coacción más que de la planificación. Por ende, esta área representará una colección homogénea en la medida en que esté implicada la competencia económica, pero en todos los demás aspectos, será una agregación en extremo heterogénea. Por ser una área de posibilidades de elección mínimas, sirve de vaciadero de los subproductos económicos de la ciudad. Es también guarida de muchos servicios prohibidos por costumbres, pero que satisfacen los deseos de otros ciudadanos esparcidos por toda la comunidad (MCKENZIE, R. D., 1926)

Els trets culturals tenien una clara dependència dels econòmics, i eren aquests, en última instància, els que delimitaven les diverses àrees naturals o de distribució, on la població s'hi assentava de forma natural segons les seves possibilitats econòmiques. Es posava rellevància sobretot en la formació i descripció dels barris baixos, d'aquells que eren més febles econòmicament i per tant veien molt limitades les seves possibilitats de decisió de localització residencial.

Bona part del treball dels membres de l'Escola de Chicago varen sorgir del treball de camp en barris concrets de la ciutat de Chicago⁴, com definia el mateix Burgess, en posar sota el microscopi àrees ben delimitades de la ciutat per tal d'estudiar amb major detall i precisió els processos més globals que n'explicaven la seva estructura i el seu creixement. L'objectiu van ser, en la major part de casos, aquells barris amb una concentració important de desorganització social, és a dir, d'enfermetats, crims, desordres, vicis, bogeries i suïcidis. Possiblement per

⁴ Entre d'altres, Burgess cita els de Nels Anderson, *The Slum: an Area of Deterioration in the Growth of the City*; Ernest R. Mowrer, *Family Disorganization in Chicago*; Walter C. Reckless, *The Natural History of Vice Areas in Chicago*; E. H. Shideler, *The Retail Business Organization*; F. M. Thrasher, *One Thousand Boys' Gangs in Chicago: a Study of Their Organization and Habitat*; H. W. Zorbaugh, *The Lower North Side: a Study in Community Organization*; i el seu propi sobre la comunitat jueva del costat oest de la ciutat.

que aquests barris eren considerats els motors del creixement urbà, ja que acollien a la nova immigració i a partir dels processos de successió i invasió, acceleraven el procés d'expansió de la ciutat. En canvi, els barris amb major organització social, on no hi havien aquests desordres, s'anaven movent, normalment allunyant-se de la ciutat, en funció de l'expansió dels primers.

El model d'estructura urbana no era un model estàtic, sinó que tenia també moviment. La tendència era a l'expansió, és a dir, la tendència de cada zona interior a estendre la seva zona mitjançant la invasió de la zona exterior immediata, procés que era anomenat també successió. Per una banda, la invasió era conceptualitzada com:

Un proceso de desplazamiento de grupos; implica la incrustación de una área de segregación en otra, de ordinario un área anexa. El término "invasión", en el sentido histórico, implica el desplazamiento de un grupo cultural superior por otro de inferior cultura. Y si bien este proceso es seguramente el proceso más común en la comunidad local, no constituye, sin embargo, la única forma de invasión. Frecuentemente, un grupo económico superior expulsa a los habitantes de renta inferior, actualizando así un nuevo ciclo de sucesión (MCKENZIE, R. D., 1926).

Mentre que per altra banda, la successió era més aviat tota la seqüència ordenada de canvis pels que atravesava una comunitat o àrea urbana en el seu cicle de desenvolupament natural:

En las comunidades humanas y vegetales el cambio adopta una forma aparentemente cíclica. Las secciones de una ciudad atraviesan por diferentes estadios de uso y ocupación de una regularidad de comportamiento que puede ser eventualmente previsible, y expresable en términos matemáticos. El proceso de caducidad y deterioro físico de los edificios contribuye a cambios en el tipo de ocupación, que actúan con una tendencia de descenso de rentas, seleccionando una población de niveles de renta cada vez más inferiores; así hasta el inicio de un nuevo ciclo, por obra, o bien de un cambio absoluto en el uso del suelo (como es el cambio de uso residencial a uso comercial), o mediante un nuevo desarrollo del antiguo uso; el cambio, por ejemplo, de un tipo residencial de apartamentos a otro de hotelitos.

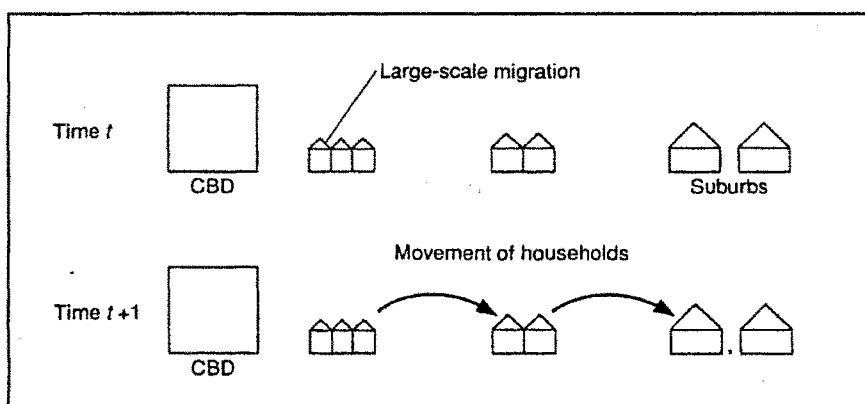
Una sucesión está caracterizada por un cambio absoluto del tipo de población entre el primero y el último estadio del procesos, o por un cambio absoluto de uso. Y si bien en una sucesión humana falta esa íntima conexión entre los diferentes estadios que encontramos en los estadios de una sucesión vegetal, hay, no obstante, una continuidad económica que hace a los ciclos de una sucesión humana tan pronunciados e inevitables como los de una sucesión vegetal. Los investigadores de la propiedad inmobiliaria están comenzando a plantearse los

estadios de la sucesión con el uso de fórmulas matemáticas (MCKENZIE, R. D., 1926).

El procés d'expansió i canvi urbà, com s'ha vist, tenia en seu motor en l'arribada d'un gran nombre d'immigrants a la ciutat. Segons el propi Burgess, la seva invasió inundava, primer, les colònies d'immigrants, ports de primera arribada, desallotjant a milers d'habitants que desbordaven la zona annexa, així fins que l'onada arribava al seu punt culminant sobre la següent zona urbana (quadre 1.1). Les classes mitjanes i altes es veien obligades a buscar una nova localització residencial degut a la invasió dels seus barris per part d'aquesta nova immigració. Aquesta era la forma natural de creixement i expansió de la ciutat.

QUADRE 1.1.- PROCÉS D'INVASIÓ SOCIAL I PROCÉS DE FILTRATGE SEGONS E. W. BURGESS.

Font: SHORT, J. R. (1996): 180

Bona part del valor del seu treball va ser posat en qüestió ja s'intentava donar universalitat a una teoria que es referia a un contexte històric molt particular en una ciutat específica (CARTER, H., 1974). La ciutat de Chicago, durant els anys vint, estava experimentant un creixement demogràfic molt important degut a l'aportació constant d'immigrants procedents dels mateixos Estats Units i també d'Europa. En un contexte de liberalisme polític i econòmic com el d'aquell moment, els valors del sòl i els de l'habitatge eren els que segregaven diverses àrees naturals dins de l'espai de la ciutat, en els que la població s'assentava sobretot segons les seves possibilitats econòmiques.

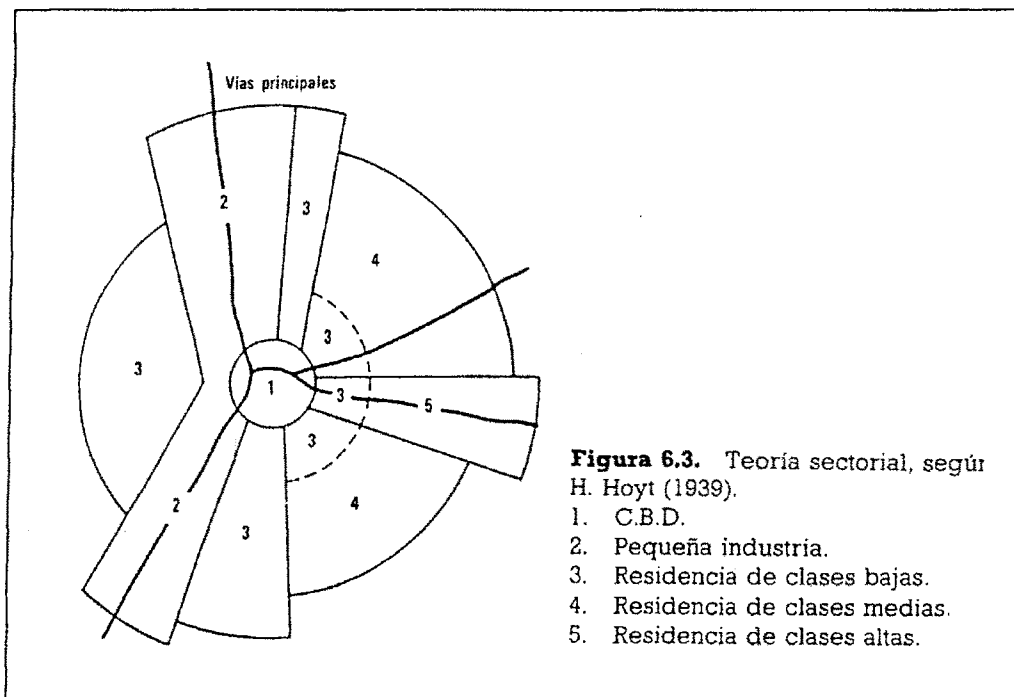
Els supòsits economicistes i biològics sobre els que es fonamentava la segregació, la successió i la formació d'àrees socials també van ser posats en qüestió, ja que els economicistes reduïen la complexitat humana a la racionalitat econòmica, mentre que els biològics no tenien a veure amb la cultura ni la percepció i si amb els instints i els costums, pel que:

these underpinnings are inadequate for the study of social process and human experience, for they not only have an essentially limited view of social relations but also do not deal with questions of meaning and the purposefulness of action (LEY, D., 1983: 10).

El model de Burgess a més de criticat també va ser ampliat i millorat. Així, el model proposat per l'economista Homer Hoyt era substancialment diferent al de Burgess. A finals dels anys trenta, i després de procedir a l'anàlisi de 25 ciutats dels Estats Units per encàrrec l'administració federal de l'habitatge, Hoyt va presentar un model d'estructura urbana basat més en una estructura sectorial, que no en una estructura d'àrees concèntriques (HOYT, H., 1939). Els usos del sòl (mapa 1.3) doncs, es distribuïen a la ciutat segons uns sectors, depenent dels preus del sòl però també de la localització de les vies de comunicació.

La distribució dels sectors residencials, al contrari del que succeïa amb el model de Burgess, era totalment depenent de la localització i creixement cap a la perifèria dels barris de classe alta. Al voltant d'aquests, i també en forma de sectors, es disposaven les àrees residencials dels grups socials mitjans i baixos.

MAPA 1.3.- ESTRUCTURA URBANA SEGONS H. HOYT.

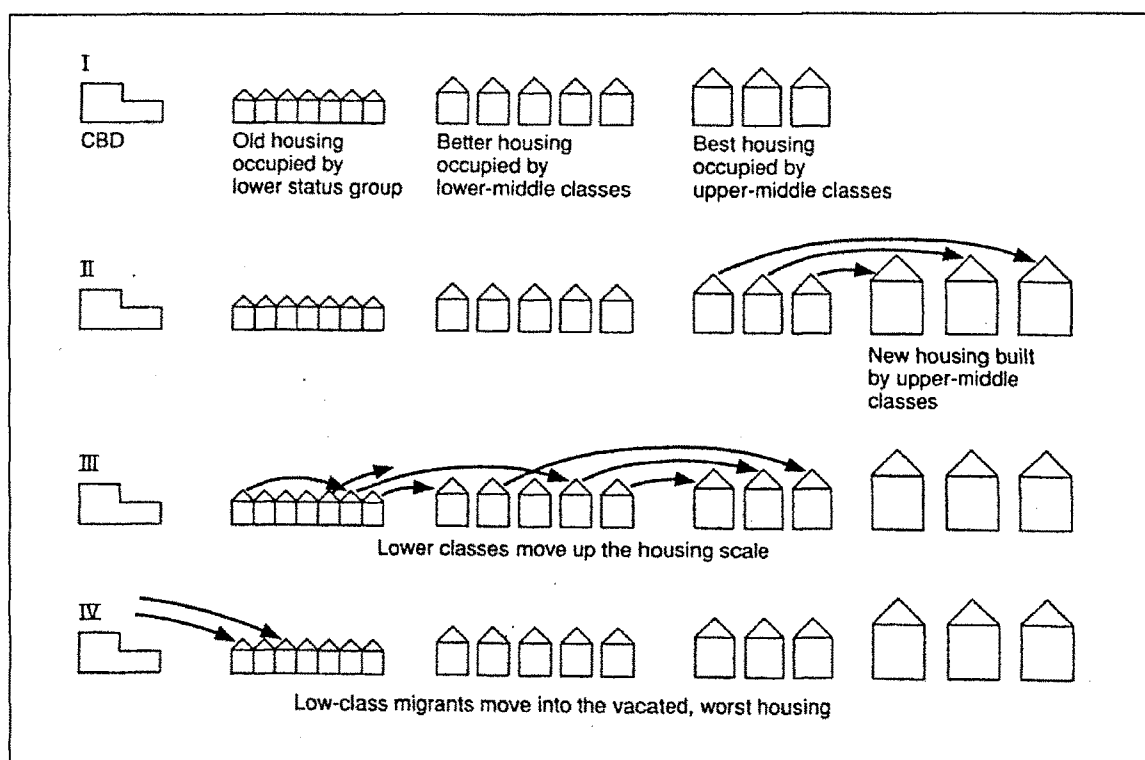

Font: ZÁRATE, A. (1991): 157.

Per tant, el filtratge residencial era basat en una èlit social en constant moviment que anava deixant al seu darrera una part de l'*stock* residencial al que hi accedia el grup social immediatament inferior, el qual al mateix temps també deixava vacant

una part de l'*stock* residencial, al que hi accedia el grup social inferior, i així fins a completar tot els grups de l'escala social (quadre 1.2). Era, però, a l'igual que el model de Burgess, un model basat en el mercat de l'habitatge, sense intervenció estatal. Les classes altes accedien als nous habitatges, normalment localitzats vora els eixos de comunicacions que connectaven amb el centre urbà, mentre que les classes més baixes residien en els habitatges més vells, localitzats en els sectors urbans més antics i degradats. Continuava havent'hi, doncs, una lògica econòmica predominant darrera el procés de filtratge.

QUADRE 1.2.- PROCÉS DE FILTRATGE RESIDENCIAL SEGONS H. HOYT.

Font: SHORT, J. R. (1996): 181

Walter Firey, en una article publicat a mitjans dels anys quaranta (FIREY, W., 1945), criticava l'excessiu economicisme del model de Hoyt, a més d'assenyalar com l'èlite no era necessàriament un grup social en constant moviment, mostrant com el sentiment de pertanyença entre l'èlite social de Boston al barri de Beacon Hill, havia donant lloc a la permanència d'aquest grup social en el seu barri durant molts anys. Per tant, la força del lloc, el sentiment i en general els valors socials apareixien com a variables que s'havien d'incorporar a l'estructura de les àrees residencials urbanes i els models de canvi social.

El fenomen de la suburbanització de postguerra també era explicat a partir del tipus de filtratge residencial proposat per Hoyt. Així, només aquells que s'ho

podien permetre traslladaven la seva residència a les àrees suburbanes, mentre que eren els del grup social immediatament inferior els que ocupaven les residències que aquests deixaven. La major facilitat en l'obtenció de crèdits per tal de finançar el nou habitatge, la major qualitat ambiental i residencial, i d'altres factors més de tipus cultural, s'apunten com aquells elements que van condicionar la demanda. La intervenció de l'Estat també va facilitar la suburbanització, creant les autopistes i subvencionant la urbanització i construcció dels suburbis, que juntament a l'augment de la facilitat del transport, van portar a bona part de la classe mitjana a l'abandonament del nucli urbà i el seu trasllat als barris suburbans. L'èmfasi era posat, sobretot, en la capacitat de decisió de l'home basat en la racionalitat econòmica, i en els factors que influenciaven aquesta decisió en la localització residencial.

Cal destacar, però, que la suburbanització ha estat ben diferent als Estats Units que als països europeus, ja que mentre al primer aquest procés ha afectat clarament a les classes mitjanes que s'han instal·lat en cases unifamiliars, formant àrees de baixa densitat i d'hàbitat dispers, als països europeus també ha afectat a la classe obrera, que s'ha instal·lat en polígons d'habitatge, creant àrees d'alta densitat, mentre que el tipus d'habitatge unifamiliar ha estat menys extès, excepte possiblement a Anglaterra. A més, a aquest fet cal afegir el retard espanyol respecte de la major part de països europeus, tant en el procés de concentració, com també en el de descentralització i suburbanització (TERÁN, F. de, 1999: 354).

La gentrificació va ser vista justament com un canvi en aquesta tendència a la localització suburbana de les classes mitjanes, el que suposava un trencament radical en el model de filtratge. Si fins aleshores s'havia assumit el caràcter unidireccional en el filtratge residencial, pel que les classes amb major disponibilitat econòmica eren les que podien elegir on viure i ho feien sempre en habitatges nous situats cada vegada en àrees més allunyades del centre, la gentrificació significava el retorn al centre urbà d'aquesta població, en habitatges vells i en barris ocupats per classes baixes (HAMNETT, C., 1991a: 173). Inicialment, com es veurà més endavant, les causes d'aquest canvi van tornar a posar-se en la capacitat de decisió de l'home racionalment econòmic, així l'augment del preu del combustible, els beneficis econòmics de tenir la residència a prop del lloc de treball, i el menor cost de la rehabilitació respecte de la nova construcció, s'assumien que eren les causes de la gentrificació dels centres urbans degradats.

En canvi, a partir de la teoria del *rent-gap* i de contextualitzar la gentrificació en el contexte històric i estructural més ampli de la funció en el creixement urbà de la inversió de capital en el medi construït, Neil Smith situava les causes de la gentrificació en el paper dels constructors, promotors, propietaris, entitats financeres, agències governamentals, agents de la propietat immobiliària i

gentrificadors -considerats com a productors- (SMITH, N., 1996: 57 [1979]). La desinversió relativa en les àrees centrals produïda per l'augment de la suburbanització, creava les condicions per a la reinversió. Les forces econòmiques, basades no en la racionalitat econòmica dels consumidors, sinó en la búsqueda del capital pel benefici, era el que explicava la gentrificació. Així, els canvis urbans s'explicaven altra vegada, sobretot, per factors econòmics.

Després de quasi cinquanta-cinc anys de la publicació per part dels membres de l'Escola de Chicago de l'obra *The city* (PARK, R., BURGESS, E.W. i MCKENZIE, R.D., 1925) els canvis socials urbans encara eren explicats sota supòsits essencialment economicistes. Salvant les diferències, la lògica econòmica domina tant els supòsits neoclàssics que assumeixen la racionalitat econòmica del individu que busca maximitzar la utilitat dels seus recursos, com els supòsits marxistes que assumeixen la racionalitat econòmica del capital en la búsqueda del màxim benefici. Ni l'espai és únicament en funció del capital, ni l'individu busca únicament maximitzar la utilitat dels seus recursos econòmics, hi ha altres variables que afecten aquesta relació entre l'espai i la societat. Manel Castells va introduir noves idees en aquesta relació a partir de la crítica de l'estructuralisme marxista (CASTELLS, M., 1986). El canvi urbà s'explicava a partir dels moviments socials urbans, agents de canvi en les fomres, les funcions i els significats de les ciutats. Aquests moviments, tenien objectius econòmics, culturals i polítics, que eren construïts a partir de l'acció col·lectiva en un context històric i local determinat.

Es deixava, doncs, el reduccionisme econòmic com a únic factor explicatiu del canvi urbà. Les relacions de l'home amb el seu medi, en aquest cas la ciutat i les seves formes, deixaven de considerar-se només com a materialistes i deterministes, mentre que altres variables, com els valors, les idees i la pròpia experiència dels ciutadans, i la seva creativitat i capacitat d'acció, es mostraven també com a variables explicatives en la relació home-medi (LEY, D., 1983: 9).

1.1.3. Els estudis socials de Barcelona: una primera aproximació

Les aportacions sobre l'estructura social i urbana de la ciutat de Barcelona i els seus canvis han estat diverses, malgrat el retard dels estudis socials de la ciutat per causes polítiques. Així, bona part de les aproximacions a la qüestió social durant el franquisme van ser realitzades per dues institucions lligades a posicions cristianes, la Fundació Jaume Bofill i l'ICESB. Durant els anys setanta, i amb el canvi de règim polític, el ventall d'aportacions s'anà obrint, sobretot relacionat amb l'estudi del moviment veïnal. D'entre totes les aportacions, aquí només se

n'han seleccionat quatre, per tal de presentar aquelles aportacions principals i els buits que han deixat en el coneixement de la realitat canviant de la ciutat.

En primer lloc, destaquen dos textos de sociòlegs, molt distanciats en el temps, però que mantenen una certa relació. Per una banda, l'obra de Raimon Bonal i Joan Costa, *Sòl urbà i classes socials: materials per a una política municipal*, publicada l'any 1978, intentava posar en relació les tipologies urbanes de la ciutat amb el seu contingut sociològic en un moment concret de desenvolupament del sistema capitalista (BONAL, R. i COSTA, J., 1978). Donada una correlació positiva entre ambdues variables, es confirmava la hipòtesi que la diferenciació urbana era tant urbanística com sociològica, sense poder-ne destriar la causa primera, però en tant que es va trobar una distribució semblantment jerarquitzada entre les variables urbanístiques i demogràfiques, això volia dir que el repartiment del sòl en els seus aspectes qualitius era un producte de la divisió social del treball, i per tant l'estratificació social intervenia decisivament en la selecció i la categorització de les àrees urbanes (BONAL, R. i COSTA, J., 1978: 112). L'obra, doncs, oferia una visió de l'estructura social i urbana de la ciutat amb una finalitat pràctica, la intervenció sobre aquesta mateixa realitat urbana. A més, aquesta visió estava construïda a partir de la utilització d'un ampli ventall de variables, pel que el resultat final, malgrat ésser una simplificació important de la realitat urbana, resultava un bon punt de partida per tal d'iniciar altre tipus d'investigacions.

La ciutat de Barcelona era dividida en dues grans àrees, aquelles sociourbanísticament qualificades, i les sociourbanísticament no qualificades. El primer grup englobaria els sectors de l'Eixample, en que la part central és aquella àrea amb major consideració, la resta d'antics nuclis del Pla, excepte el de Poblenou, i també el sector de Diagonal-Pedralbes. En canvi, les àrees sociourbanísticament no qualificades eren el sector de Montjuïc, tot el conjunt de Ciutat Vella, el sector de Poblenou i totes aquelles àrees de creixement urbà a partir de la segona meitat de segle XX, és a dir, aquells sectors situats a la vora del riu Besòs i en la part nord-oriental de la ciutat, en els vessants dels turons de la Peira, Rovira, Carmel, Falcó i també de la serra de Collserola.

Per altra banda, l'article de Anna Alabart⁵ i Cristina López, *L'evolució de les professions dels barcelonins: gentrificació⁶ i polarització*, publicat l'any 1996, mostraria el canvi en l'estructura social de la ciutat de Barcelona. S'ha volgut destacar aquest article fonamentalment per dues raons. En primer terme, per l'abús que realitza del terme gentrificació, ja que només l'associa al creixement de

---

⁵ Juntament amb Jordi Borja, Anna Alabart va ser una de les principals investigadores sobre els moviments associatius veïnals a la ciutat de Barcelona (ALABART, A., 1981).

⁶ Es tracta de l'únic article en català que s'ha trobat on el terme anglès *gentrification* ha estat directament traduït a la llengua catalana com a gentrificació.

les classes sociolaborals mitjanes i altes. Així, s'afirma que la ciutat de Barcelona tendeix cap a la gentrificació, en analitzar les dades sobre la categoria professional de la població i observar com el pes de les professions de nivell alt i mitjà va augmentar entre els anys 1970 i 1981, i sobretot entre els anys 1981 i 1991. Posteriorment, s'afirma que:

Quan es fa l'anàlisi per districtes la visió canvia. El 1991 Barcelona apareix polaritzada i alguns districtes es dibuixen com a clarament gentrificats (Sarrià-Sant Gervasi i les Corts), amb percentatges de població ocupada en professions altes superiors al 30%. A l'altre extrem, Nou Barris i Ciutat Vella mantenen la qualitat de districtes obrers amb més d'un 60% dels seus veïns ocupats treballant en professions de nivell baix. La resta de districtes poden ser considerats com de nivell mitjà, no tant perquè els percentatges d'ocupacions mitjanes sigui majoritari com perquè aquestes, sumades a les de classe alta, superen el 50% (ALABART, A. i LÓPEZ, C., 1996: 17).

Barcelona, segons les autores, apareix polaritzada entre districtes gentrificats i districtes obrers. Aquí hi ha una confusió en la utilització del terme gentrificació, per que no eren justament els barris obrers els que es gentrificaven?, així, com pot ser que Sarrià-Sant Gervasi i les Corts siguin districtes gentrificats si ni l'any 1970 les professions considerades de nivell baix eren majoritàries?. L'augment general de la categoria professional no pot ser denominat gentrificació, quan aquest és un procés socioespacial pel qual un barri obrer és transformat en un barri per a la residència de les classes mitjanes. En aquest article només s'analitza l'estructura professional dels barcelonins i la seva distribució territorial, però no hi ha anàlisi espacial. A més, es dona també una utilització ideològica del terme gentrificació que ja ha estat criticada anteriorment (veure subapartat 1.1.1), ja que gentrificació no significa únicament "millora", aquest procés és una moneda de dues cares, i la segona cara també ha de ser exposada.

En segon terme, és interessant remarcar com de l'anàlisi de les professions dels barcelonins entre els anys 1970 i 1991 en resulta la solidificació de les diferències. És a dir, malgrat la tendència general a l'augment dels grups professionals alts i mitjans, i la reducció dels grups més baixos, es manté com afirmen les autores una certa polarització. Les professions altes continuen la seva concentració als districtes de Sarrià-Sant Gervasi, les Corts i l'Eixample, i amb menor intensitat també a Gràcia, mentre que les professions baixes es concentren sobretot a Ciutat Vella i Nou Barris, i amb menor intensitat a Horta-Guinardó, Sant Martí, Sant Andreu i Sants-Montjuïc. Entre mig, unes àrees de professions mitjanes que cada vegada van augmentant a la major part dels districtes barcelonins, excepte a Ciutat Vella, i en menor mesura també a Nou Barris, que es mantenen com aquells districtes amb un caràcter més obrer.

Mentre que aquestes dues obres ofereixen una visió de l'estructura socioespacial de la ciutat de Barcelona, en segon lloc, s'han volgut destacar altres dues obres de geògrafs que ofereixen una visió a més gran escala, i que, a més, matenen una relació directa amb la recerca que es presenta. Per una banda, la tesi de llicenciatura de Josep Olives, *Sant Cugat del Rec. Aportación al estudio de la deterioración urbana en el casco antiguo de Barcelona*, de la que se'n va publicar un resum l'any 1969 a la *Revista de Geografia* (OLIVES, J., 1969), i per altra, la tesi de llicenciatura de Pere López, presentada l'any 1984 i publicada l'any 1986 amb el títol: *El centro histórico: un lugar para el conflicto* (LÓPEZ, P., 1986).

La primera d'elles, des d'un enfoc molt proper al de l'ecologia humana de l'Escola de Chicago, Josep Olives va analitzar el procés de deteriorament físic del sector del casc antic de Sant Cugat del Rec i el paral·lel procés de successió social: els immigrants procedents de la resta de l'estat espanyol van anar ocupant els habitatges degradats que els barcelonins van anar deixant lliures al centre urbà, en la seva marxa cap a l'Eixample. L'emigració de les classes més altes es va iniciar amb la construcció de l'Eixample, però es va accentuar amb l'obertura de la via Laietana, entre els anys 1908 i 1913, però al mateix temps es produïa l'arribada d'immigrants, que va tenir dos punts àlgids, el primer entre els anys 1915 i 1930, fruit de la influència de la Primera Guerra Mundial i de la construcció del metro, i el segon que es va iniciar tot just acabada la Guerra Civil espanyola. A principis dels anys seixanta, la població ja mostrava símptomes d'envelliment. Tant els fills de la població de classes mitjanes com els fills del proletariat havien marxat als suburbis buscant habitatges amb majors comoditats i també més oportunitats laborals. Però mentre que la població s'envellia i en nombres absoluts disminuïa, encara una part de nouvinguts a la ciutat trobava en aquest sector un primer assentament, complint el barri la funció de transició definida per Burgess.

El treball de Pere López, sobre dos barris en el sector de Sant Cugat del Rec, concretament els de Santa Caterina i El Portal Nou, mostrava un pas més en l'evolució socioespacial d'aquesta àrea de la ciutat. La despoblació era vista com el pas previ a la rehabilitació d'aquesta àrea central urbana per part del capital, el qual intentava apropiarse de les rendes diferencials del centre històric, el que mantenia les expectatives d'expulsió per al col·lectiu resident (LÓPEZ, P., 1986: 40). Així, aquest col·lectiu, era pressionat per diversos mètodes -destotació d'equipaments al barri, expedients d'expropiació, etc.- per part de l'Administració, per tant, més que de despoblació, calia parlar d'un procés d'expulsió. A més, fins i tot els comportaments delictius, eren usats com una arma per a l'expulsió d'altres usos del barri i per a la fragmentació i desintegració social del barri.

Sens dubte, la recerca que s'ha elaborat en aquesta tesi, pot ser una continuïtat respecte d'aquestes dues, malgrat que no sigui en el mateix barri. De totes formes, després dels processos de successió social i d'expulsió, la reestructuració del Raval es mou entre la renovació i la gentrificació. Malgrat es tracti d'una estratègia del capital i de l'Administració per tal de renovar el barri, que afecta d'una forma important als veïns-residents tradicionals, hi ha tot un nou grup de població que decideix traslladar la seva residència al centre històric de la metròpoli barcelonina. En aquests es vol centrar la recerca, sense descuidar, però, que la gentrificació és un procés social amb dues cares.

1.2. El marc teòric: les línies d'anàlisi de la gentrificació

Des de que el terme gentrificació va ser encunyat per primera vegada, la gentrificació ha estat objecte de debat, algunes vegades més intens i productiu i d'altres menys, però que l'han portat a convertir-se en una temàtica d'estudi ja consolidada entre la comunitat de geògrafs i sociòlegs urbans, amb una producció bibliogràfica destacada. El debat s'ha centrat sobretot en el seu significat, els processos que involucra, les seves causes i els seus efectes (HAMNETT, C., 1991a), mentre que els enfoc i mètodes que s'han utilitzat des de que el procés va ser conceptualitzat, han estat diversos. Diversos també han estat els autors que han mostrat una aproximació a l'evolució que han tingut els enfoc sobre la gentrificació (entre d'altres, HAMNETT, C., 1984; SMITH, N. i WILLIAMS, P., 1986; SMITH, N., 1996), destacant que ha existit una qüestió de fons, que justament ha estat la que ha animat constantment aquest debat sobre la gentrificació.

El geògraf anglès Chris Hamnett va posar de relleu, en un article publicat l'any 1991, el conjunt de raons per les quals la gentrificació havia arribat a ser un objecte d'estudi al qual s'havia prestat tanta atenció per part dels acadèmics, malgrat tractar-se d'un procés geogràficament concentrat i de petita escala, comparat amb els fenòmens de la suburbanització i la degradació urbana de postguerra (HAMNETT, C., 1991a; BERRY, B. J. L., 1985). La primera de les raons era de caràcter instrumental, ja que el gran nombre de casos d'estudi, de marcat caràcter local, que havien surgit entorn a la gentrificació, suggerien que la gentrificació havia significat un nou tema per a una nova generació de geògrafs i sociòlegs urbans que anaven cercant, justament, un tema nou i interessant de caràcter urbà. En segon lloc, la gentrificació significava el trencament de les assumpcions de les teories tradicionals pel que feia a la localització residencial i el filtratge residencial, des de l'escola de Chicago (BURGESS, E., 1925), i la tradició de l'ecologia social (HOYT, H., 1939) com l'escola positivista d'economia urbana de la postguerra (ALONSO, W., 1964), que no preveien ni havien tingut en compte la possibilitat del retorn dels "rics" als habitatges obsolets i degradats del centre urbà. En tercer lloc, tal i com la gentrificació havia donat lloc a processos d'expulsió i desplaçament de la població afectada, havia donat lloc també a debats entorn a les polítiques públiques urbanes i la seva relació amb les expulsions i els desplaçaments de població. En quart lloc, la gentrificació era un dels principals processos de la reestructuració metropolitana dels anys 1970 i 1980, tal i com la suburbanització i la degradació urbana ho havien estat durant els anys 1950 i 1960. I en cinqué lloc, i aquesta era la raó més important per a Chris Hamnett, la gentrificació representava un dels debats teòrics i ideològics més importants que s'estaven donant dins de la Geografia urbana, i en general dins de la Geografia humana, entre:

The liberal humanists who stress the key role of choice, culture, consumption and consumer demand, and the structural Marxists who stress the role of capital, class production and supply. Gentrification is one of the main arenas of conflict between the proponents of culture, preference and human agency, and the proponents of the imperatives of capital and profitability (HAMNETT, C., 1991a: 174).

A més, Hamnett proposava a Neil Smith i David Ley com els dos majors combatents en aquesta relació dialèctica en les explicacions de la gentrificació, el primer com a representant de l'enfoc marxista-estructuralista, i el segon com a representant de l'enfoc liberal-humanista⁷. Per tant, la gentrificació no només esdevenia una frontera econòmica, física, social i cultural, sinó que també era una frontera:

Theoretically, ideologically and politically. It comprises a contested boundary zone between radically different theories and explanations. And it is arguably this aspect of gentrification, above all others, which has kept the gentrification debate at the forefront of urban geographical literature for over a decade (HAMNETT, C., 1991a: 174).

Per la seva banda, Neil Smith i Peter Williams distingien dues etapes en la recerca sobre el procés de la gentrificació (SMITH, N. i WILLIAMS, P., 1986). Una primera, que abarcaria des de la constitució del concepte fins a finals dels anys setanta, en que la major part de recerques eren de tipus empíric, i destacaven sobretot els efectes de la gentrificació, centrats en la descripció de la nova classe mitjana i dels barris afectats pel nou procés social i menys, en els desplaçats i els barris on anaven a parar. Aquests primers treballs empírics (JAMES, 1977; LASKA i SPAIN, 1980; SCHILL i NATHAN, 1983; GALE, D.E., 1984) representaven una celebració acrítica del procés de gentrificació, ja que aquesta era llegida com una resposta positiva a la degradació dels centres urbans.

La segona etapa, iniciada a partir de finals dels anys setanta, posava l'ènfasi en les causes de la gentrificació i no en els seus efectes, per tant, es tractava de treballs de caire més teòric que no pas empíric. En aquest sentit, es va intentar deixar de veure la gentrificació com un procés isolat, i per tant se la va col·locar en el contexte més ampli del funcionament dels mercats residencial i de sòl urbà.

---

⁷ Aquesta visió dualista de les aportacions sobre la gentrificació ha rebut importants crítiques ja que deixava de banda altres aportacions paral·leles, com per exemple, les de la Geografia del gènere (SMITH, N., 1992b:110; LEES, L, 1999: 130). Malgrat tot, aquesta estructura dual aporta una visió clara i senzilla sobre les dues postures filosòfiques i teòriques que han predominat en els estudis sobre la gentrificació.

Alguns van pretendre explicar la gentrificació relacionada amb les polítiques públiques i privades de l'habitatge (HAMNETT, 1973; WILLIAMS, 1976, 1978; KENDING, 1979), mentre que d'altres van situar la gentrificació en el contexte del desenvolupament desigual i de la reestructuració urbana i dels usos del sòl urbà que s'estaven donant (SMITH, N., 1979a; BERRY, 1980; LEY, D., 1980).

Va ser a partir del treball teòric en aquesta segona etapa, que van sorgir els dos enfoc diferenciat de la gentrificació: les explicacions basades en el consum, front a les explicacions basades en la producció, l'enfocament liberal-humanista front a l'enfocament marxista-estructuralista (HAMNETT, C., 1991a), la cultura front a l'economia (LEES, L., 1994: 141). Bona part dels treballs empírics de la primera etapa, estaven situats en l'enfoc liberal-humanista, és a dir, s'assumia la sobirania dels consumidors en el mercat i la localització residencials, per tant, determinats canvis en els estils de vida, canvis demogràfics, i també canvis en les preferències residencials, explicaven el procés de retorn al centre urbà d'una part determinada de la classe mitjana. Davant aquest posicionament, van sorgir explicacions alternatives basades no en la sobirania del consumidor, sinó en el paper de la producció de l'espai per a la gentrificació, destacant bé el paper de l'Estat en el procés (HAMNETT, C., 1973), bé el paper de les institucions financeres aportant el capital necessari per a la rehabilitació (WILLIAMS, P., 1976, 1978). L'aportació més important en aquest enfoc va ser, sens dubte, la proposició de la teoria de la *rent gap* per part de Neil Smith (SMITH, N, 1979a; 1982), situada en la perspectiva teòrica més àmplia del desenvolupament desigual, i segons la qual el paper més destacat en la gentrificació era el de la desinversió, ja que era essencial per a crear l'oportunitat per al benefici.

El desenvolupament de l'enfoc economicista va portar també un paral·lel desenvolupament de l'enfoc basat en la cultura, els autors del qual van superar els arguments simplistes proposats durant la primera etapa. Així, el consum també va ser posat en una perspectiva més àmplia, basada en el contexte dels canvis socials, demogràfics i culturals que es sintentitzaven en la societat i la ciutat post-industrials (BELL, D., 1973; LEY, D., 1980; 1982).

Aquesta dualitat d'enfocs també ha estat interpretada com una dualitat de posicionament polític front a la gentrificació (SMITH, N., 1996: 41). Així, els arguments basats en la cultura i el consum han estat utilitzats sovint per aquells que d'alguna manera han celebrat l'arribada de la gentrificació i n'han justificat els costos socials, mentre que els arguments basats en l'economia i la producció han estat utilitzats per aquells que s'han situat en la perspectiva d'una teoria social crítica:

Consumption-side arguments were at times presented by quite conservative voices in the urban literature, although many conservatives also simply dismissed

gentrification as a momentary and insignificant process (Berry, 1985; Sternlieb and Hughes, 1983). More often, the consumption-side position was adopted by political liberals who broadly celebrated the advent of a postindustrial city and the rehabilitation of slum neighborhoods while lamenting the social costs. Insofar as the focused on class it was the middle class, often a new middle class, who were vaunted as the subjects of history. By contrast, production-side explanations were more usually advanced by adherents of radical social theory, including marxism, for whom gentrification was symptomatic of a wider class geography of the city which was continually replicated and reinvented in various ways, including the patterns and rhythms of capital investment in housing (SMITH, N., 1996: 41).

A partir de la segona meitat de la dècada de 1980 ha estat apreciat un cert acostament entre ambdues postures, per tal d'intentar la seva integració. D'aquesta postura, el treball de Sharon Zukin sobre els *lofts* al SoHo de New York ha estat considerat un treball emblemàtic i pioner (LEES, L., 1994: 141-142; SMITH, N., 1996: 42) per la integració dels elements culturals i econòmics en l'explicació de la gentrificació.

1.2.1. L'enfoc cultural

Segons Chris Hamnett, les bases teòriques de l'enfoc cultural de l'explicació de la gentrificació es trobaven en l'article publicat per David Ley l'any 1980, "*Liberal Ideology and the post-industrial city*" (LEY, D., 1980). Tres eren els punts principals de la tesi de Ley, referides cada una d'elles a l'economia, la cultura i la política.

En primer lloc, posava de relleu el trencament que havia significat, entre el període industrial i el postindustrial, la pèrdua de rellevància en el procés productiu de la mà d'obra no qualificada i l'augment de l'ús de les noves tecnologies a les fàbriques, a les oficines i a les administracions. Aquests fets s'associaven a una transformació encara més important de la força de treball, en el sentit que s'havia donat una disminució dels treballadors industrials, els anomenats *blue-collar*, i un paral·lel augment dels treballadors ocupats en activitats professionals, de direcció, administratives i tecnològiques, els anomenats *white-collars*. I encara més enllà, es detectava un canvi des d'una societat productora de béns materials, a una societat productora de béns serveis, amb una paral·lela disminució de la indústria manufacturera i un augment dels serveis i oficines.

En segon lloc, la societat postindustrial es distingia de la industrial pel paper actiu dels governs. La presa de decisions i la localització de recursos no era només una qüestió de mercat, sinó que també s'havia convertit en una qüestió política, per tant s'estava assistint a la politització de diversos grups en les empreses per tal de mantenir *lobbies* o grups de pressió en la presa de decisions polítiques.

I en tercer lloc, a un nivell sociocultural, s'assistia a l'aparició d'una nova classe social, la *service class*, que amb una base econòmica assegurada, donava més importància a l'estètica i l'individualisme; apareixien doncs nous estils de vida, basats en el consum ostentós i en l'estatus social com a realització personal. Per a David Ley, a més, aquesta aparició d'una nova classe social, estava geogràficament diferenciada. Així, era més probable que aquesta nova classe surgís a ciutats com London o San Francisco, que no a Glasgow o Cleveland, per tant tenia una localització clarament urbana, i sobretot en les grans ciutats i àrees metropolitanes (LEY, D., 1980: 242-243). Posteriorment, en l'aplicació d'aquestes tesis a la ciutat de Vancouver, David Ley va establir la connexió entre la gentrificació i el creixement dels sectors terciari i quaternari, de les ocupacions en activitats professionals i de direcció, i en els canvis en la demanda residencial a Vancouver (LEY, D., 1981).

El nombre creixent de llars de dimensions petites (unipersonals o bipersonals, de parelles sense fills), formades per membres joves i amb ingressos alts, exercien pressió sobre el mercat residencial de les àrees internes de la ciutat, ja que aquestes àrees els eren atraïents per factors de tipus cultural:

The neighborhoods themselves include a measure of life-style, ethnic and architectural diversity, valued attributes of middle-class movers to the central city (...) these desiderata of the culture of consumption should not be under-estimated in interpreting the revitalization of the inner city (LEY, D., 1981: 128).

En una recerca posterior, sobre el procés de revitalització urbana o gentrificació a les vint-i-dos àrees metropolitanes que formaven el sistema urbà canadenc entre 1971 i 1981, David Ley establia a partir d'un destacat treball estadístic com entre les quatre explicacions principals que es donaven de la gentrificació, dues d'elles, les referides a la base econòmica i als factors de *urban commodity*, tenien una major grau explicatiu que no pas les referides als canvis demogràfics i a la dinàmica del mercat residencial (LEY, D., 1986).

Pel que fa a les explicacions sobre la gentrificació recolzades en la base econòmica, David Ley destacava com l'argument més important era l'existència d'una economia metropolitana de caràcter postindustrial, és a dir, orientada cap als serveis avançats i cap a una estructura del mercat laboral dominada pels *white collar*. De la mateixa manera que Lipton a finals dels anys setanta va trobar que

en les vint ciutats més grans dels Estats Units hi havia una correlació positiva entre la presència de barris d'alt estatus social a l'espai intern de la ciutat i la quantitat d'espai dedicat a oficines en aquests centres urbans, i que la correlació era negativa respecte la quantitat de força de treball ocupada en el sector industrial (LIPTON, S. G., 1977), David Ley va trobar per al cas canadenc que el creixement de les ocupacions en el sector quaternari estava concentrat no només en els centres nacionals i regionals de serveis, sinó sobretot, en els centres urbans d'aquestes ciutats:

A rapidly growing downtown workforce has been produced, including private and public corporate employees, professionals, university and hospital staff, and those engaged in the arts and media. Here is the labor market whose growth since 1970 has introduced a new dimension to the inner-city housing market. This group is held to be distinctive enough that some theorists refer to it as the new middle class or more simply the new class (Moore, 1982) (LEY, D., 1986: 525).

Pel que fa a les explicacions recolzades en el valor de la *urban commodity*, eren sobretot aspectes relacionats amb el valor ambiental i cultural dels centres urbans els que funcionaven com a aspectes atractius per a aquesta nova classe mitjana, valors que per altra banda no es trobaven en les àrees suburbanes. Per això, segons David Ley, no era estrany que en les primeres fases del procés de gentrificació fossin justament aquells grups socials associats a estils de vida contra-culturals, els que tinguessin un paper més rellevant, tal i com ja s'havia mostrat en el cas dels artistes a New York (JACKSON, P., 1985), de la comunitat gay a San Francisco (CASTELLS, M., 1983) o dels activistes polítics i associatius a Vancouver (JACKSON, B., 1984). Així, la participació en comunitats socialment diverses i denses, amb possibilitat de multiplicitat de contactes amb gent ben diversa, i la possibilitat d'accés a una extensa oferta d'activitats d'oci i cultura, a més de l'accés a més llocs de treball i amb millors sous, pel que un determinat tipus de consum es convertia en l'expressió d'un estil personal, eren les raons més rellevants per les que els centres urbans eren atractius a aquesta nova classe social (ALLEN, I., 1980).

Però també hi havia una correlació positiva entre la revitalització de les àrees centrals de la ciutat i la presència d'entorns, serveis o elements diversos que feien aquestes àrees atractives a la nova classe mitjana. Aquest conjunt d'elements, serveis o entorns es podien concretar en la proximitat de parcs o activitats recreacionals -que en alguns casos s'havien mostrat com a factors més significatius que no pas les facilitats a l'accés al lloc de treball-, o inclús la història, materialitzada en alguns estils arquitectònics concrets (com les finestres i torres victorians a Toronto o San Francisco, o les terraces de maó de New York), marcava aquells barris que primer eren gentrificats. En molts casos, les administracions locals havien promogut i havien subvencionat les activitats

culturals i el manteniment de l'estètica ambiental per tal d'induir a un augment de la demanda de consum i de la inversió privada en el centre urbà, malgrat que no totes aquestes polítiques haguéssin tingut èxit.

Les variables que tenien un menor grau explicatiu en la gentrificació a les ciutats canadenques, eren les relacionades amb el canvi demogràfic i amb la dinàmica del mercat residencial. Entre les primeres, l'augment de la demanda motivada per l'arribada a edats adultes dels fills del *baby-boom*, l'augment del nombre de llars degut a la reducció del nombre mitjà de membres que les formaven, i l'augment dels costos de la suburbanització, sobretot motivats per l'augment del preu de la benzina i per l'augment del temps necessari per al desplaçaments, eren les explicacions més comunes a la gentrificació. Entre les segones, per una banda, destacava que com a resposta a l'augment del preu dels habitatges a les àrees suburbials, i a l'augment dels interessos hipotecaris -que van comportar problemes d'accessibilitat al mercat residencial-, les llars van tendir més cap a l'opció de pisos més petits o més barats al centre urbà, ja fossin nous o rehabilitats. Per altra banda, la tesis del *rent-gap* desenvolupada per Neil Smith era la segona de les explicacions enquadrades en la dinàmica del mercat residencial que podia explicar la gentrificació, és a dir, la reinversió era produïda en el moment que la diferència entre la renda potencial del sòl (amb la renovació o la rehabilitació) i l'actual renda del sòl arribava a un determinat punt (SMITH, N., 1979a). Cap d'aquestes explicacions, doncs, tenia una valor explicatiu superior a les basades en els canvis en la base econòmica i en els factors de *urban commodity*.

En les seves conclusions, David Ley mostrava com l'orientació de les ciutats canadenques cap a una economia basada en els serveis i les oficines era la dimensió fonamental per explicar la gentrificació:

The causes of this orientation need not detain us here, though consistency with a staple theory of regional and national development should be noted, and staple theory has become perhaps the leading explanation of Canadian economic history and settlement patterns (McCann, 1982). In a stapleled economy nodal cities assume a trading and administrative function for surrounding resource hinterlands. The service economies of nodal cities include both private and public sector office and institutional employment; appropriately, inner-city revitalization is clearly associated with provincial and national centers of government and public services, as well as with private sector service employment. Growth in the resource economy of the hinterland relays job growth to the white-collar complex of down-town head offices, producer services, and, indirectly, to public institutions and agencies in the nodal centers (Hutton and Ley, 1985). Such a process leads to the "production" of professionals, managers, and other quaternary employees working downtown, who then provide the demand base for

housing reinvestment in the inner city. Implicit in this argument is a close linkage between metropolitan labor markets and housing markets (LEY, D., 1986: 532).

Mentres que l'existència o la creació d'entors urbans atractius eren allora causa i efecte de la gentrificació:

There is, in this fashion, a reciprocal and cumulative revitalizing effect from the interaction of downtown service employment and the inner-city quality of life. If downtown employment opportunities draw populations to the inner city, this population, as it gives political and economic expression to its own predilection for urban amenity, will restructure the built environment and accelerate the gentrification process. Furthermore, office employment downtown is a necessary but not sufficient requirement of inner-city gentrification. The amenity bundle offered by the inner city in terms of character districts, heritage dwellings, view and waterfront sites, and existing high-status areas will influence the extent of gentrification (LEY, D., 1986: 532).

1.2.2. L'enfoc economicista

Altra vegada segons Chirs Hamnett (HAMNETT, C., 1991a), les bases teòriques de l'enfocament economicista per a l'explicació de la gentrificació es trobaven en l'article publicat per Neil Smith l'any 1979, "*Toward a theory of gentrification: a back to the city movement by capital, not people*" (SMITH, N., 1979a⁸). L'article era clarament una resposta a aquelles interpretacions culturalistes de la gentrificació basades exclusivament en la sobirania del consumidor, és a dir, aquelles interpretacions que mantienien que eren les preferències residencials dels consumidors, considerades individualment o col·lectivament, les que guiaven el procés de retorn al centre de la ciutat. Però segons Smith:

The gentrifier as consumer is only one of many actors participating in the process. To explain gentrification according to the gentrifier's preferences alone, while ignoring the role of builders, developers, landlords, mortgage lenders, government agencies, real estate agents -gentrifiers as producers- is excessively narrow. A broader theory of gentrification must take the role of the producers as well as the consumers into account, and when this is done it appears that the needs of production -in particular the need to earn profit- are a more decisive initiative behind gentrification than consumer preference. This is not to say in some naive way that consumption is the automatic consequence of production, or

⁸ En aquest apartat s'ha utilitzat una versió posterior d'aquest article, l'apareguda al llibre de Neil Smith publicat el 1996, *The new urban frontier. Gentrification and the revanchist city*.

that consumer preference is a totally passive effect of production. Such would be a producer's sovereignty theory, almost as one-sided as its neoclassical counterpart. Rather, the relationship between production and consumption is symbiotic, but it is a symbiosis in which the movement of capital in search of profit predominates. Consumer preference and demand for gentrified housing can be and is created, most obviously through advertising (SMITH, N., 1996: 57 [1979a: 540]).

Per tant hi ha una component econòmica que guia el procés de la gentrificació, la capacitat d'obtenció de benefici en el procés de rehabilitació per part d'aquells agents que formen l'oferta en el mercat residencial. Per altra banda, en les preferències dels consumidors, segons Neil Smith, hi havia una preferència que dominava per sobre de les altres, la preferència pel benefici, pel qual el retorn al centre era vist com una inversió econòmica, i aquest argument era més important que no pas tots els arguments esgrimits per les interpretacions culturals dels procés de retorn. Per tant, el que havia d'explicar la teoria de la gentrificació era com es creaven les àrees susceptibles de ser gentrificades, és a dir, aquelles àrees de les quals es podia extreure benefici, i sota quines condicions es creava aquest benefici. Per contra, les explicacions basades en la sobirania dels consumidors donaven per fet la creació d'àrees per a la gentrificació i les condicions sota les que s'extreïa el benefici, i per tant no hi prestaven atenció:

The so-called "urban renaissance" has been stimulated more by economic than cultural forces. In the decision to rehabilitate an inner-city structure, one consumer preference tends to stand out through the others: the need to make a sound financial investment in purchasing a home. Whether or not gentrifiers articulate this preference, it is fundamental, for few would even consider rehabilitation if a financial loss were expected. A theory of gentrification must therefore explain why some neighborhoods are profitable to redevelop while others are not. What are the conditions of profitability? Consumer sovereignty explanations have taken for granted the availability of areas ripe for gentrification when this was precisely what had to be explained.

Alternative explanations will involve a more detailed understanding of the broader historical and structural context of capital investment in the built environment and its role in urban development (SMITH, N., 1996: 57-58 [1979a: 540-541]).

Neil Smith va proposar la teoria del *rent-gap* com aquella teoria que havia de ser capaç d'explicar la renovació i rehabilitació de determinats barris de l'interior de la ciutat. La teoria es basava en els canvis a llarg termini en la inversió i desinversió en el medi construït, i es centrava sobretot en la relació entre el valor del sòl i el valor de la propietat, i en particular com la desinversió produeix la possibilitat de la reinversió del capital (HAMNETT, C., 1991a: 178-179).

Per una banda, Neil Smith establia en el contexte de l'economia capitalista què significava la inversió en el medi construït. En aquest contexte, el sòl i qualsevol construcció que es fa al seu damunt són considerats com a mercaderies, amb uns trets especials. En primer lloc, el dret a la propietat privada ofereix als propietaris el control monopolístic sobre el sòl, les millores que es fan al seu damunt i els usos que se li donen, i malgrat que existeixen regulacions estatals que els limiten i controlen, el mercat es constitueix en la principal instància reguladora en les transferències i usos del sòl. En segon lloc, mentre que el sòl i el que es fa al seu damunt són elements immòbils, el seu valor està en constant moviment, així, el valor de les construccions influeixen la renda del sòl que els propietaris poden sol·licitar, mentre que el sòl, al contrari que les construccions, no necessita cap tipus de manteniment per tal de mantenir les seves potencialitats d'ús. I en tercer lloc, el període de retorn del capital invertit en les construccions i les millores en aquestes acostuma a ser molt llarg, pel que les entitats financeres passen a tenir un paper fonamental en el mercat del sòl urbà.

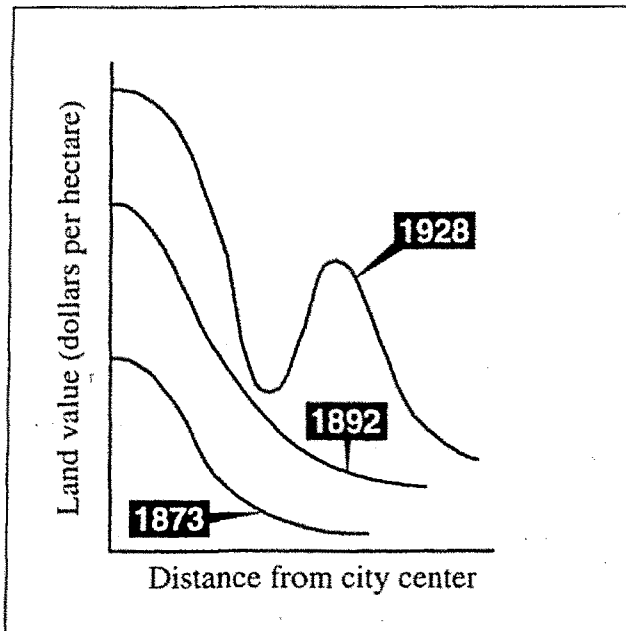
Per altra banda, segons Neil Smith, durant el segle XIX la major part de ciutats tenien una estructura dels valors del sòl que seguia aproximadament la clàssica forma de con, amb el punt màxim al centre, i amb una pendent negativa cap a totes bandes en direcció a la perifèria. Les ciutats nordamericanes i australianes, on la industrialització s'havia fet en base a una estructura urbana molt recent, eren els llocs on aquesta estructura cònica del valor del sòl es reflexava amb major claredat, encara que també a les ciutats europees es donava amb certa evidència (WHITEHAND, J., 1987: 30-70). Amb el creixement urbà, la base del con s'anava eixamplant mentre que el centre anava creixent en valor. Aproximadament a partir del canvi de segle, es va donar una suburbanització de la indústria afavorida per la major disponibilitat d'espai i els preus més baixos del sòl. Aquesta suburbanització va ser seguida per la migració de capitals per a la construcció residencial. I només en els centres de negocis, en els CBD, es va mantenir la inversió, mentre que la resta del centre urbà es veia afectat per aquesta migració de capitals cap al suburbis.

El resultat va ser que els valors del sòl en els centres urbans van deureixen en relació als del CBD i als dels suburbis. La creació d'aquesta vall en la pendent dels valors del sòl ja va ser posada de relleu per Homer Hoyt a finals dels anys vint a Chicago (quadre 1.3). Durant els anys quaranta i seixanta del segle XX, amb el creixement de la suburbanització, aquesta vall en la curva del valor del sòl es va fer més ampla i profunda degut a la falta d'inversió de capital en el medi construït d'aquestes àrees de la ciutat.

A partir de finals dels anys seixanta, l'evidència de l'existència d'aquesta vall en la curva de valors del sòl, i la seva intensificació, va ser posada de relleu per

diversos autors en diferents ciutats nordamericanes (DAVIS, J. T., 1965; HEILBRUN, J., 1974; EDEL, M. i SCLAR, E., 1975; McDONALD, J. F., i BROWMAN, H. W., 1979), mentre que poc a poc s'anaven descobrint en aquestes valls els ghettos i barris baixos de les ciutats. La desvalorització del capital en els centres urbans era el que justament creava l'oportunitat per a la reinversió, i en aquest procés la clau estava en la relació entre el valor del sòl i el valor de la propietat o immoble. Per explicar aquesta relació, Neil Smith dividia aquest dos conceptes en quatre categories diferents: el valor de la casa, el preu de venda, la renda del sòl capitalitzada, i la renda del sòl potencial.

QUADRE 1.3.- EL VALOR DEL SÒL URBÀ I LA FORMACIÓ DE LA VALL A CHICAGO.

Font: SMITH, N. (1996): 60.

El valor (seguint la teoria del valor segons la qual el valor d'una mercaderia es mesurat per la quantitat de treball necessari per a produir-la, que difereix del seu preu) d'una casa depèn no només de la quantitat de treball necessari per a produir-la, sinó també, en el cas de que aquesta no sigui nova, de la seva desvalorització produïda pel seu ús, menys la revalorització que li hagi donat l'addició de valor a partir de les reformes o el manteniment. El preu de venda d'una casa inclou, a més del seu valor, la renda del sòl. La renda del sòl capitalitzada és aquella part de la renda del sòl que és apropiada per el propietari segons l'ús que el sòl té quan l'immoble és venut (en el cas del lloguer, la renda del sòl capitalitzada pren la forma de la renda que paguen els llogaters). Segons aquest ús del sòl actual, pot ser capitalitzada una quantitat determinada de renda, però per raons de

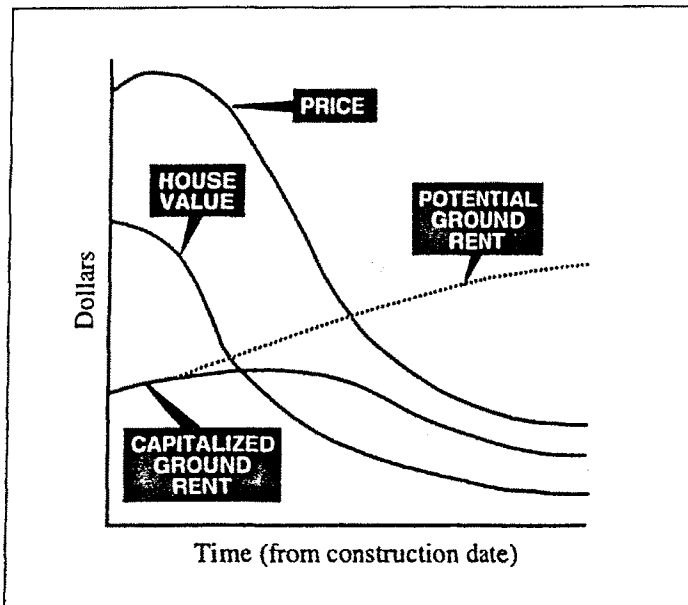
localització, aquesta àrea pot ser capaç de capitalitzar una quantitat més gran si es canvia l'ús.

A partir d'aquests quatre conceptes, Neil Smith va explicar el procés de degradació física i econòmica dels barris dels centres urbans, explicació que servia per donar una mena de model en el que emmarcar l'evolució concreta de cadascun dels barris. Per una banda, quan un d'aquests barris era construït, el preu dels habitatges reflexava el valor dels immobles més la renda del sòl apropiada pels propietaris. Durant el primer cicle d'ús, la renda del sòl tendia a créixer degut a que el creixement urbà continuava a l'exterior, mentre que el valor de l'habitatge només dequeia lleugerament. El preu, doncs, augmentava. Però a partir d'aquí es donava un procés de desvalorització dels habitatges (que podia ser donat en primer lloc, pels avenços en la productivitat del treball, pel que la mateixa estructura podia ser construïda a menors costos, en segon lloc, per que l'estil arquitectònic quedava obsolet, i en tercer lloc, per la degradació de l'immoble si no es mantenia i reparava). Aquesta desvalorització portava a una disminució dels preus, sempre dependent dels canvis de la renda del sòl.

Després del primer cicle d'ús dels habitatges, normalment els propietaris encara que haguessin realitzat les reparacions i el manteniment necessari, tendien a vendre la seva propietat i a buscar noves cases que representaven una inversió més segura. Poc a poc, aquests barris anaven tendint més cap al lloguer com a forma de tinença majoritària, que no cap a la propietat. Els arrendataris, als que el retorn de la seva inversió era en forma de lloguer, tendien menys al manteniment dels habitatges que no els propietaris (el retorn a aquests era en forma del preu de venda). El no manteniment de la propietat alliberava una part del capital que podia ser invertit en altres activitats o en altres àrees de la ciutat, però per altra banda, deixava els immobles i els barris afectats en un procés de degradació, situació en la que era més difícil vendre les propietats per part dels arrendataris o propietaris. Els valors dels habitatges dequeien i els nivells de renda del sòl capitalitzada quedaven per sota de les rendes potencials del sòl (quadre 1.4).

El procés de desvalorització podia continuar fins arribar a l'abandonament de les finques, en aquells casos en que les rendes no cubrien ni les despeses generades per l'edifici, no les despeses del seu manteniment, sinó només aquelles que afectaven als impostos.

QUADRE 1.4.- EL CICLE DE DESVALORTIZACIÓ I LA FORMACIÓ DEL RENT-GAP.

Font: SMITH, N. (1996): 65.

Per a Neil Smith, aquest procés de desvalorització, que no es complia de la mateixa forma en tots els barris de totes les ciutats, sinó que podia presentar especificitats en cada cas, era el que permetia produir les condicions econòmiques objectives per fer de la revalorització del capital una resposta racional del mercat residencial, i aquí entrava en joc el que ell denominava com a *rent gap*:

The rent gap is the disparity between the potencial ground rent level and the actual ground rent capitalized under the present land use. The rent gap is produced primarily by capital devalorization (which diminishes the proportion of the ground rent able to be capitalized) and also by continued urban development and expansion (which has historically raised the potencial ground rent level in the inner city). The valley which Hoyt detected in his 1928 observation of land values can now be understood in large part as the result of a developing rent gap. Only when this gap emerges can reinvestment be expected since if the present use succeeded in capitalizing all or most of the ground rent, little economic benefit could be derived from redevelopment. As filtering and neighborhood decline proceed, the rent gap widens. Gentrification occurs when the gap is sufficiently wide that developers can purchase structures cheaply, can pay the builder's costs and profit for rehabilitation, can pay interest on mortgage and construction loans, and can then sell the end product for a sale price that leaves a satisfactory return to the developer. The entire ground rent, or a large portion of it, is now capitalized; the neighborhood is thereby "recycled" and begins a new cycle of use (SMITH, N., 1996: 67-68 [1979a]).

Quan aquest *rent gap* és suficient, s'inicia el procés de gentrificació. Però aquest, no és iniciat per un conjunt d'actors individuals motivats pels canvis en les preferències residencials, sinó que segons Neil Smith, bé l'Estat, a partir de projectes de renovació, o bé les institucions financeres o els promotors professionals, són els que han actuat d'iniciadors del procés de gentrificació:

All the consumer preference in the word will amount to naught unless this long-absent source of funding reappears; mortgage capital, in some form or other, is a prerequisite. Of course, this mortgage capital must be borrowed by willing consumers exercising some preference or another. But these preferences can be and are to a significant degree socially created (SMITH, N., 1996: 68 [1979a: 545-546]).

D'aquesta forma, la gentrificació esdevenia la conseqüència del moviment de retorn del capital cap als centres urbans, on la creació del *rent gap* havia creat les condicions necessàries per a que la rehabilitació o la renovació fossin viables econòmicament.

En un article posterior, publicat l'any 1982, "*Gentrification and uneven development*" (SMITH, N., 1982), Neil Smith establí que la gentrificació era un exemple localitzat i a escala urbana del procés de desenvolupament desigual que es donava a escala nacional i internacional -*uneven development*- (MUNT, I., 1987: 1176), així que la gentrificació esdevenia un procés significant en la producció de paisatge urbà, en contra d'aquells, com Bryan Berry (BERRY, B. J. L., 1985), que la consideraven com un procés que actuava a petita escala i condicionat per factors cointurals com l'augment dels costos de l'habitatge suburbà, canvis en l'estil de vida de la generació del *baby-boom*, o d'altres.

A escala urbana, doncs, el procés més important del desenvolupament desigual estava en la relació entre els suburbis i el centre urbà, i com s'ha vist, la renda del sòl era l'element econòmic que mediava en aquesta relació. Smith destacava tres aspectes diferents d'aquest desenvolupament desigual a escala urbana, en primer lloc, la constatació d'un moviment d'igualació i diferenciació, el desenvolupament dels suburbis portava a un procés d'igualació entre els diferencials de rendes del sòl entre el centre i qualsevol punt del suburbi, mentre que els espais situats entorn d'aquestes àrees centrals eren diferenciats per una major diferencial de renda del sòl, eren les valls on es situaven els ghettos i els marginats. Aquesta tendència a l'igualació i la diferenciació, creava les condicions necessàries per a que el sistema continués el seu procés d'acumulació. En segon lloc, la inversió de capital en el medi construït estava en relació amb els processos de valorització i desvalorització d'aquest. Així, la inversió en els centres urbans va crear una frontera a una posterior inversió en aquests espais, pel que el capital

es va moure cap a les àrees suburbials. Aquest moviment, al mateix temps, va provocar la desvalorització de les àrees centrals, i aquesta, amb el desenvolupament del *rent gap*, va provocar l'oportunitat de reinversió al centre. I en tercer lloc, els moviments de capital intervertit en el medi construït estaven en funció dels cicles econòmics i les taxes de benefici. Així, tal i com les taxes de benefici deuen en els sectors industrials, els fluxes financers de capital anaven creixentment cap al medi construït, on les taxes de benefici eren majors i els riscos menors. La gentrificació, doncs, era vista com una solució a aquesta caiguda de les taxes de benefici (MUNT, I., 1987: 1176), per tant la gentrificació va ser connectada als llargs cicles d'acumulació de capital i crisis.

Una alternativa al *rent-gap* la van elaborar Chris Hamnett i Bill Randolph durant els anys vuitanta, que a més, reforçava la idea de l'existència d'un *Atlantic gap*, és a dir, de diferents processos de gentrificació a Europa que als Estats Units (HAMNETT, C. i RANDOLPH, B., 1984; 1986). Aquests dos autors, analitzant el procés de gentrificació a London, van proposar la teoria del *value-gap*. Aquest concepte feia referència a la diferència entre el valor de la propietat buida i el valor de la propietat llogada, és a dir, el valor de la propietat buida corresponia al preu de venda si en el futur aquesta propietat era venuda, mentre que el valor de la propietat llogada era el total anual que el propietari cobrava en concepte de lloguer. En determinades situacions, com aquelles en que les rendes de lloguer eren controlades i per tant no es podien ajustar lliurement, o en que els preus de venda s'incrementaven sensiblement, es podia tendir a afavorir la conversió del lloguer a la propietat. El *value-gap* es refereix, doncs, a les pressions que es donen en un determinat moment per provocar un canvi en la tinença dels habitatges, canvi que condueix a la gentrificació.

Eric Clark, per la seva banda, proposava que ambdós *gaps* no eren independents, sinó que es donaven al mateix temps, i per tant negava l'existència d'una forma diferent de gentrificació a Europa que als Estats Units (CLARK, E., 1991). La complementarietat dels *gaps* era exposada en el cas de Suècia, on el tancament del *value-gap* per la conversió del lloguer a la propietat en molts dels habitatges, havia implicat també el tancament parcial d'un part del *rent-gap*. Durant els anys setanta, després d'una època de creixement important de les ciutats cap a l'exterior, la legislació dels governs local i central, i també els promotors, van canviar el seu punt de mira i es van centrar en la renovació i rehabilitació dels centres urbans. D'aquesta forma es va crear un *rent-gap*, ja que la renda del sòl potencial amb un canvi d'ús o una nova inversió superava a la renda del sòl que s'obtenia en l'ús d'aquell moment. L'important control administratiu sobre els processos de rehabilitació i renovació modificava la creació d'aquests diferencials de renda. En el sector residencial, el control sobre els lloguers i les conversions en els règims de tinença n'era un exemple. Però, per exemple, en el moment en que

les conversions van ser desregularitzades es va crear un *value-gap*, ja que la diferència entre les rendes de lloguer que es pagaven i el potencial preu per la conversió era molt alta, així es va tendir a crear situacions que portaven a la gentrificació. Però el tancament d'aquest diferencial del *value-gap*, implicava també, almenys en part, el tancament del diferencial de renda del sòl, i per tant ambdós conceptes eren complementaris.

1.2.3. L'enfoc integrador

Ja durant els anys vuitanta, va començar a fer-se comuna entre bona part dels investigadors la idea que ambdós tipus d'anàlisis, les culturals i les econòmiques, eren importants a l'hora d'elaborar recerques sobre la gentrificació, i per tant, es feia necessària una complementarietat o integració entre aquestes dues postures que s'havien mostrat antagòniques (LEES, L., 1994: 141). En l'article de Chris Hamnett, aquest atansament entre ambdues postures s'exemplificava en l'acceptació per part de Neil Smith d'integrar el consum dins de la seva interpretació i teorització de la gentrificació, encara que d'una forma especial, ja que seguia mantenint la major importància dels factors econòmics en l'explicació de la gentrificació, mentre que els culturals podien explicar només una part determinada d'aquest procés (HAMNETT, C., 1991a):

The changes in demographic patterns and life-style preferences are not completely irrelevant, but it is vital that we understand what these developments can and cannot explain. The importance of demographic and life-style issues seems to be chiefly in the determination of the surface form taken by much of the restructuring rather than explaining the fact of urban transformation. Given the movement of capital into the urban core, and the emphasis on executive, professional, administrative and managerial functions, as well as other support activities, the demographic and life-style changes can help to explain why we have proliferating quiche bars rather than Howard Johnsons, trendy clothes boutiques and gourmet food shops rather than corner stores, American Express signs rather than "cash only, no cheques" (SMITH, N., 1986: 31).

Com argumentava Chris Hamnett:

This view [referint-se a la posició adoptada per Neil Smith] represents the total marginalization of "consumption" to influencing the colour and design of the icing on the cake of urban restructuring and gentrification. It ignores the arguments put forward by Moore, Beauregard and Ley regarding the importance of culture and consumption in explaining why the new middle class gentrify the inner city rather than move out to the suburbs. While Smith accepts that it is

important to explain the role of changes in the structure of production and the changing spatial division of labour in producing professional and managerial workers in the inner city, he fails to address the reason why a fraction of this group should locate in the inner city (HAMNETT, C., 1991a: 183).

Aquest reconeixement d'una nova classe mitjana, surgida dels canvis en l'estructura laboral (per tant, no es tractava d'una nova classe en termes marxistes, per exemple, en relació a la propietat i control sobre els mitjans de producció), es va tornar a produir en un nou text de Neil Smith publicat l'any 1987, "*Of yuppies and housing: gentrification, social restructuring, and the urban dream*" (SMITH, N., 1987a), igualment considerat per Hamnett com a parcial, ja que mentre que reconeixia l'existència de la demanda i com aquesta jugava algun rol en el procés de gentrificació, li negava al mateix temps un paper actiu en el procés, i subjugava el paper de la demanda al canvi que s'havia donat en el règim d'acumulació:

It is argued that as the intensive regime of accumulation began to fray at the edges in the 1970s and 1980s, there has been a switch towards a new (post-Fordist) regime of accumulation associated not with mass production and consumption, but with differentiated accumulation, the accent is on product-differentiation and niche markets. Gentrification is explained in these terms as a result of the desire of gentrifiers to differentiate themselves from other social groups (HAMNETT, C., 1991a: 185).

La necessitat d'aconseguir una integració dels diferents enfoc sobre la gentrificació, malgrat les crítiques de Hamnett (HAMNETT, C., 1991a), ja va ser posada de relleu per Neil Smith com a comentari final a la crítica que va fer de l'article de David Ley sobre la gentrificació a les ciutats canadenques:

If the early literature tended narrowly to emphasize either consumption-side or production-side explanations (such as the rent gap), it should now be evident that the relationship between consumption and production is crucial to explaining gentrification. The restructuring of the city, of which gentrification is only a part, involves a social and economic, spatial and political transformation. Our understanding of these changes will be served best by trying to forge the links between the different aspects of change (SMITH, N., 1987b: 464).

Igualment, la necessitat d'aconseguir aquest enfoc integrador, capaç de fer complementaris els enfoc cultural i econòmic sobre la gentrificació, es posava de relleu altra vegada, per exemple, en dos dels articles publicats en el llibre *Urban Housing for the better-off: gentrification in Europe* (VAN WEESEP, J. i MUSTERD, S., 1991). Simptomàticament, tant l'article publicat per Chirs Hamnett (HAMNETT, C., 1991b) com el publicat per Neil Smith (SMITH, N., 1991), finalitzaven ambdós

amb la cita d'un article del geògraf Eric Clark demanant justament aquesta complementaritat i integració dels diversos enfoc:

We should stop asking the one-dimensional question: "Which theory of gentrification is true, the rent-gap theory, the post-industrial restructuring theory, the consumer demand for amenities theory, or the institutionalist theory?" and start asking "If it is so that there is empirical support for all these theories, can we arrive at an understanding of the ways in which they stand in a logical relation of complementarity?" (CLARK, E., 1988: 247).

Una de les primeres recerques que va intentar aquest enfoc integrador va ser la de Sharon Zukin sobre el *loft-living* de New York (ZUKIN, S., 1982). El seu *Artistic Mode of Production* representava la relació entre l'acumulació econòmica i la cultura a partir de l'ús de l'art i la preservació històrica, el que va començar essent un exemple minoritari de reconversió d'usos i adaptació d'una vella forma urbana a un nou ús, va acabar convertint-se en un segment de mercat residencial destacat:

Artist who think that they are pushing into niches here and there are really activating a mechanism of revalorization that destabilizes existing uses and their markets. Although the arts presence promises -and seeks- neighborhood stability, it becomes the pivot of new market competition. While this may be advantageous for some small property owners because of the turnover that is involved in the market, it benefits the big real estate interests most because it redefines the terrain on which several new markets many develop (ZUKIN, S., 1982: 179).

Els vells magatzems, els edificis dels molls i els barris obrers que havien de ser derruïts per tal de procedir a la renovació del barri, van ser salvats en favor de la preservació històrica i l'art, fins que l'any 1971 el SoHo va ser declarat com el districte dels artistes. Però aquest fet no va representar una victòria de la cultura sobre el capital, sinó que va representar una estratègia alternativa d'aquest per a la recapitalització del baix Manhattan, primer a partir de petites promotores, però posteriorment, a partir de l'any 1973, de grans promotores que posaven a punt els edificis per a nous residents que, en la seva major part, ja no eren artistes (SMITH, N., 1986: 31-32).

Però, com argumentava Loreta Less (LEES, L., 1994), l'enfoc de Sharon Zukin era molt més proper a la posició de Neil Smith que a cap de les altres, ja que la cultura era interpretada totalment en termes de mercat:

Zukin looks at culture in terms of the market and finds it more in keeping with the political economy approach. Zukin retains a strong Marxist structuralist base. Culture is superimposed; as such, culture is made subservient to capital and only

seen to be significant within accumulation activities. (...) She position herself wiht Smith, against the consumer preference school, and looks at cultures of consumption within patterns of accumulation (LEES, L., 1994: 142).

Contràriament, Ian Munt (MUNT, I., 1987) situava el treball de Sharon Zukin en un enfoc individualista de la gentrificació, en que era destacada sobretot la demanda en el procés:

Cultural preferences explain gentrification as a response to social and cultural changes. Explanations range from an argument for an expansion of middle-class culture and aesthetic preferences for "space" and a "sense of history" (Zukin, 1982) (MUNT, I., 1987: 1179).

Les diferents lectures del text de Sharon Zukin posaven de relleu, sens dubte, les dificultats d'aconseguir un enfoc integrador sense que cap de les dues interpretacions majoritàries del procés de la gentrificació fos en part sacrificada, ja que la necessitat de trobar un punt inicial que fos el motor i la causa de la gentrificació, implicava l'haver-se de decidir per una de les dues interpretacions majoritàries, o bé el punt inicial eren els gentrificadors i les seves preferències en el consum, o bé el punt inicial era el retorn del capital i la producció, a partir del *rent gap*, de finques susceptibles de ser gentrificades.

Chirs Hamnett va semblar trobar una solució al problema quan va proposar una teoria integrada de la gentrificació (HAMNETT, C., 1991a: 185-186), en la que els aspectes del consum defensats per les posicions de David Ley, i els aspectes de la producció defensats per Neil Smith, eren integrats en una teoria que tenia el seu punt inicial en la producció dels gentrificadors:

The explanation of gentrification must therefore begin with the porcesses responsible for the production and concentration of key fractions of the service class in a number of major cities. These processes have produced the pool of potential gentrifiers, and the primary emphasis must be on the explanation of the expansion of this key group. This is not a consumption based explanation. It is firmly based in the changes in the structure of production and the social and spatial division of labour in advanced capitalist countries (HAMNETT, C., 1991a: 186).

Una vegada s'havia mostrat la producció del grup social necessari per a que la gentrificació es produís, dues condicions més eren necessàries. En primer lloc, la producció de propietats potencialment gentrificables al centre urbà. I aquí era on, segons Hamnett, la teoria del *rent gap* entraria en joc, ja que era a partir de la desvalorització del centre urbà que es donava amb la suburbanització i la descentralització, que el valor potencial d'aquestes propietats urbanes centrals

superaria el seu valor actual, i per tant es crearien les possibilitats per a la gentrificació. En segon lloc, la creació efectiva de la demanda també era necessària, ja fos per la seva incapacitat financera per adquirir un habitatge a les àrees suburbials, ja fos per les seves preferències per habitar al centre de la ciutat, més a prop dels llocs de treball que s'hi creaven i dels equipaments i serveis culturals.

Cap de les tres condicions, creació dels possibles gentrificadors, creació de propietats potencialment gentrificables, i creació de la demanda efectiva, eren suficients per explicar la gentrificació, i totes tres eren necessàries. Però segons un ordre lògic, per a Chirs Hamnett, la creació dels possibles gentrificadors hauria de ser la causa de la gentrificació:

It is clear that the existence of a potential pool of gentrifiers is logically and theoretically prior to the housing preferences and lifestyles of a sub-group of the service class. And, while the existence of a supply of appropriate inner-city houses is necessary for gentrification to occur, the existence of a rent gap will not, of itself, produce gentrification. It is thus difficult to accept Smith's view that the rent gap is "the necessary centrepiece to any theory of gentrification". Necessary it may be, but if gentrification theory has a centrepiece it must rest on the conditions for the production of potential gentrifiers (HAMNETT, C., 1991a: 187).

L'aportació de Chirs Hamnett semblava molt més un atac cap al *rent gap* que no la defensa d'una complementarietat dels enfoccs. Però posava de relleu un dels aspectes més importants per entendre la gentrificació, l'acció d'anar a viure al centre o bé era una acció col·lectiva construïda socialment que depenia sobretot de forces estructurals externes -majoritàriament econòmiques-, o bé era una acció individual fruit dels canvis en les preferències residencials dels individus que formaven la nova classe mitjana -i aquests individus participaven activament en la producció d'aquests canvis, no eren només a causa de forces estructurals externes-. Aquí hi havia, segons Hamnett, la qüestió principal en referència a la gentrificació, el que mantenia a ell mateix i a Neil Smith, malgrat la seva voluntat integradora, en postures distants:

The difference between Neil and myself seem to boil down, in part, to the extent to which real social individuals participate in the construction of their own preferences, and the extent to which they are merely the passive recipients of structural forces external to them (HAMNETT, C., 1992: 119).

1.3. La integració dels enfoccs i el paper dels gentrificadors

La postura antagonica entre Neil Smith i David Ley o Chris Hamnett representa no només una forma diferent d'entendre i explicar el procés de la gentrificació, sinó que és una forma diferent d'entendre la Geografia, la Societat i la forma de produir el coneixement, és en el fons, una postura filosòfica i teòrica diferent. Aquest antagonisme, doncs, no és reflexe de la pedanteria intel·lectual, sinó que aquests distints posicionaments comporten implicacions, entre d'altres, ètiques i morals que expliquen la duresa de la batalla intel·lectual que s'ha donat entre aquests autors (JACKSON, P. i SMITH, S. J., 1984: 11).

Mentre que l'estructuralisme suposa l'existència d'una realitat independentment de l'observador, i per tant d'estructures o sistemes de relacions que expliquen i són la raó fonamental de les relacions socials observables, i que determinen en últim terme la subjectivitat, el significat, el pensament i les accions dels homes i dones, l'humanisme contràriament suposa donar el paper central i actiu en el món a les persones, la realitat no existeix sense l'observador ni els observats, per tant l'explicació de la societat depèn de les estratègies utilitzades per arribar a conèixer els significats compartits i les actituds i comportaments que aquests generen.

La integració dels enfoccs que aquí es proposa representa el trobar un punt intermig entre ambdós posicions teòriques sense que cap de les dues quedi completament negada. No hi ha, però, un punt mig vàlid per a totes les situacions, ni totes les temàtiques, ni tots els casos d'estudi. El punt mig el negocia l'investigador amb la seva pròpia recerca a cada moment, tal i com argumenten Peter Jackson i Susan Smith:

It is a question of finding a tenable middle ground between complete voluntarism and absolute determinism, and it is a challenge which must be met by the geographer if he or she is to seek for any measure of social relevance (JACKSON, P. i SMITH, S. J., 1984: 11).

Aplicat directament al cas de la gentrificació, Robert Beauregard reclamava una combinació de les diverses interpretacions teòriques d'aquest procés per tal de poder explicar un fenomen complex i amb diversos significats:

There are theoretical interpretations of how the "gentry" are created and located in the cities, how "gentrifiable" housing is produced, how those to be displaced originally came to live in inner-city neighborhoods given the establishment of these three basic conditions. These different theoretical arguments must be combined in a fashion compatible with the specific instances of gentrification that

we wish to explain. The emphasis, therefore, must be place on contingency and complexity, set within the structural dimensions of advanced capitalism (BEAUREGARD, R. A., 1986: 35).

1.3.1. La integració del enfoc

Com s'ha vist, hi han hagut dues interpretacions o enfoc principals que han cercat el perquè del canvi social urbà o el motor de la gentrificació, per una banda l'enfoc marxista, estructuralista o economicista que situa l'explicació de la gentrificació en el *rent gap*, és a dir, la creació de l'oportunitat econòmica per a la revalorització dels barris centrals degradats, que previament han estat desvaloritzats. A més, la gentrificació seria a escala urbana un exemple del desenvolupament desigual o *uneven development* que es dona a escala nacional i internacional. Per altra banda, l'enfoc liberal, humanista o cultural que situa l'explicació de la gentrificació en aspectes de la demanda i no de l'oferta, així, canvis demogràfics, o canvis en l'estil de vida i el consum residencial d'una nova classe mitjana surgida de la reestructuració econòmica són el motor de la gentrificació.

A un nivell estructural, s'accepta doncs que hi ha una producció del *rent gap* i de la classe mitjana, que són l'oferta i la demanda respectivament del procés de gentrificació. És a dir, per una banda hi ha una oportunitat econòmica de creació de plusvàlues i apropiació de benefici al centre urbà, mentre que per altra banda, hi ha un nou grup social o classe, definit a partir de la seva nova posició econòmica i cultural, que formarien l'oferta i la demanda latent. El que cal explicar, doncs, és com aquestes dos elements latents esdevenen efectius, és a dir, que hi hagi una oportunitat econòmica al centre i que hi hagi un nou grup social no implica directament que aquest nou grup social vagi a residir al centre impulsat únicament per aquesta oportunitat, o bé per que una part de l'oferta vol obtenir beneficis d'aquesta oportunitat atraient al nou grup social. Per què les àrees centrals de la ciutat, que durant tant de temps no havien estat atractives per a la classe mitjana, ara ho són, i per què ara la nova classe mitjana exerceix una demanda sobre les àrees centrals de la ciutat, són dues cares de la mateixa moneda.

Cal, doncs, baixar al nivell empíric per entendre el perquè part d'aquesta nova classe social decideix anar a viure al centre. Només la construcció i articulació feta pels propis gentrificadors referent al fet d'anar a viure al centre, i el procés de creació de les condicions per a l'apropriació del benefici econòmic, ambdós elements en el contexte general de reestructuració però en el marc concret del lloc, poden fer comprensible la gentrificació.

El nivell abstracte o de contexte general, seria efectivament el de la reestructuració. Les relacions entre les transformacions materials de la ciutat i la dinàmica de l'acumulació del capital han estat mostrades per diversos autors (WHITEHAND, J., 1972, 1987; HARVEY, D., 1978, 1982, 1985; BEAUREGARD, R. A., 1991; per a un enfocament més proper al cas espanyol, els geògrafs Joan Vilagrasa -VILAGRASA, J., 1991- i Carme Bellet -BELLET, C., 1995- citen els articles de GÓMEZ ORDOÑEZ, J. L. i SOLÀ-MORALES, M., 1977, i UREÑA FRANCÉS, J. M., 1986). La reestructuració urbana, fruit de la reestructuració del capital, es converteix en el contexte on analitzar la gentrificació. Però també la reestructuració del sistema capitalista té uns efectes sobre l'estructura laboral. Ambdues reestructuracions, urbana i laboral, són el marc general on situar la gentrificació, on situar els processos de transformació urbana. És a dir, a diferència del plantejament de Chris Hamnett, aquí s'estableix un doble punt de sortida, la creació dels gentrificadors i la creació de les propietats susceptibles de ser gentrificades. Ambdós elements es creen a partir de la crisi i reestructuració del sistema capitalista.

La reestructuració del capital iniciada a partir dels anys 1973-1975 ha estat descrita, entre d'altres, per David Harvey (HARVEY, D., 1985), qui defineix una estructura ternària dels circuits del capital, i mostra com fruit del període de sobreacumulació anterior, el capital es desplaça des del circuit primari de producció al circuit secundari d'inversió en capital fix, i també al terciari d'inversió en ciència i tecnologia, cercant noves formes en l'obtenció de beneficis. D'aquesta forma, els *booms* immobiliaris coincidirien justament amb els moments de transferència de capitals entre el circuit primari d'acumulació, cap al secundari i terciari, en èpoques d'excessiva liquidesa i problemes d'acumulació registrats en el procés productiu (SALGUEIRO, T., 1995: 60).

Així, doncs, la crisi econòmica de 1973-1975 va clausurar un període caracteritzat per una massiva inversió territorial que va produir una forta expansió urbana, i aquesta mateixa crisi va forçar el canvi i la transició cap a una nova etapa d'acumulació caracteritzada, entre d'altres variables, per una creixent internacionalització de l'economia i un increment del nombre de companyies transnacionals presents en l'economia mundial que controlen la major part de capitals, un paral·lel increment de la mobilitat d'aquests capitals, una progressiva terciarització de l'economia i pèrdua relativa del sector industrial davant un accelerat creixement del sector serveis, un desmantellament progressiu de l'estat del benestar, i a més, la descentralització industrial i a la concentració d'activitats de gestió i control al centre de la ciutat.

Per una banda, el seu reflexe en la forma urbana ha estat el corresponent increment del nombre de grans edificis en els espais centrals de la ciutat on s'ubiquen les noves activitats de gestió i control, l'abandonament de grans espais centrals urbans per part de fàbriques que es relocalitzen, i la consolidació de barris degradats que acullen a la nova immigració, però també la consolidació de barris rehabilitats que acullen els nous processos de gentrificació (SASSEN, S., 1989). És doncs, un creixement desigual i desequilibrat, en el que es donen de forma simultànea processos de descentralització i de recentralització, i processos de creixement i de degradació, donant-se, doncs, el que ha estat conceptualitzat com a desenvolupament desigual o *uneven development*:

By uneven development is often meant the self-evident truth that societal development does not take place everywhere at the same speed or in the same direction. (...) Uneven development should be conceived as a quite specific process that is both unique to capitalist societies and rooted directly in the fundamental social relations of this mode of production (SMITH, N., 1996: 77).

Aquest *uneven development* és una part essencial en el funcionament del capitalisme, segons els autors situats en un enfoc marxista del creixement urbà, ja que es contraposa directament a la concepció de creixement urbà de l'economia neoclàssica:

When new areas of growth are exploited to the point where profit rates fall, capital flows to previously undeveloped areas. When stagnation sets in, capital migrates one again, sometimes back to areas previously devalued. In fact, the exploitation of growth areas often requires that capital be freed from previous investments. Areas where profit rates are falling experience disinvestment and thus further devaluation. In addition, profitable investment opportunities are not simply consequences of overall growth and changing demand. Rather, investment opportunities are frequently created through the interplay of capitalists and governments. Uneven development is thus socially produced, not a naturally occurring condition (BEAUREGARD, R. A., 1993: 57).

El que fa Neil Smith és situar la gentrificació i el *rent gap*, justament en el contexte de les transferències de capital entre els diversos circuits i del *uneven development* a escala urbana. Per una banda, i seguint clarament l'explicació donada per David Harvey en les transferències de capitals entre els diversos circuits:

When rates of profit in the major industrial sectors begin to fall, financial capital seeks an alternative arena for investment, an arena where the profit rate remains comparatively high and where risk is low. At precisely this point, there tends to be an increase in the capital flowing into the built environment. The result is the

familiar property boom, such as affected a number of cities throughout the advanced capitalist world from 1969 to 1973 and in the late 1980s (SMITH, N., 1996: 86)

Per altra banda, l'*uneven development* a escala urbana quedaria exemplificat amb el creixement dels suburbis i la paral·lela desinversió als centres urbans, el que hauria creat un *rent gap*, és a dir, una possibilitat de reinversió al centre urbà, amb el que la desinversió hauria estat funcional al sistema, com ja s'ha vist anteriorment. Aquest fet, doncs, explicaria la localització central en la inversió de part d'aquests capitals en busca de benefici, i la gentrificació seria l'expressió residencial d'aquesta reestructuració, molt més àmplia i que ha afectat altres elements:

Uneven development at the urban scale therefore brought not only gentrification in the narrowest sense but the whole amount of restructurings: condominium conversions, office construction, recreational and service expansion, massive redevelopment projects to build hotels, plazas, restaurants, marinas, tourist arcades, an so on. All involve a movement of capital not simply into the built environment in general, in response very much to the approaching or already present economic crisis, into the central an inner urban built environment in particular (...) Gentrification is part of the restructuring of inner-city residential space (SMITH, N., 1996: 88-89).

Per altra banda, el reflexe de la reestructuració del sistema capitalista en l'estructura laboral de la població ha estat en la reorganització o desregularització del mercat de treball, el que hauria donat lloc a una creixent dualització social. Aquesta desregularització del mercat laboral, coincidint amb el procés de terciarització econòmica, afavoriria un increment de la mà d'obra qualificada i paral·lelament una forta demanda de mà d'obra poc especialitzada, amb el que s'incrementarien les desigualtats en el repartiment de les rendes, augmentant la diferència entre les classes socials més benestants i els sectors socials més empobrits. La nova classe mitjana, per la seva banda, s'alinearia amb els sectors més baixos de les classes més benestants.

L'expressió urbana territorial d'aquesta reorganització del mercat laboral seria la creació de la ciutat dual (CASTELLS, M., 1991; SASSEN, S., 1989; MOLLENKOPF, J. i CASTELLS, M., 1991) o la ciutat esquarterada o fragmentada (MARCUSE, P., 1989), malgrat que com ha estat mostrat en algunes ocasions, les tendències podien ser diverses a la dualització (HAMNETT, C., 1994). Malgrat tot, la gentrificació s'hauria basat en l'aparició d'una nova classe mitjana surgida d'aquesta reorganització de l'estructura ocupacional:

The new middle class is deemed to be the product of an altered occupational structure; the pattern of change is very familiar. The Western capitalist economies have experienced a decline in the relative importance of manufacturing employment and a parallel increase in the importance of professional, administrative, service, and managerial occupations in the producer services sector (finance, insurance, real estate, and such), nonprofit services (mainly health and education), and the government sector (SMITH, N., 1987a: 153).

A més, aquesta nova classe social estaria caracteritzada també per la seva bona posició econòmica, i els nous patrons de consum, inclosos els residencials, que serien una causa de l'augment del poder adquisitiu que aquest sector social hauria aconseguit:

La expansión de la economía financiera y la creación de un tipo de empleo más o menos especializado de alta remuneración en el aparato de gestión de esta economía financiera y especulativa, ha servido para consolidar un nuevo nivel de capas medias/altas de renovada cultura promocionista e individualista, cristalizando a partir de ella una cultura del dinero, el poder y la ambición que en buena medida ha servido tanto para quebrar el unificador simbólico del consumo de masas, basado en el valor social de una creciente clase media integradora, como para relegitimar y encumbrar un nuevo elitismo meritocrático inmediatamente convertido en consumo ostentoso (ALONSO, L. E., 1992).

El que cal aconseguir, doncs, és el mecanisme per lligar ambdues reestructuracions amb el procés concret de la gentrificació. En primer lloc, que al centre urbà es crei l'oportunitat econòmica, i que fruit de la reorganització del mercat laboral surgeixi una nova classe mitjana, no explica el per què de la gentrificació. Cal, doncs, anar al nivell empíric per trobar aquells aspectes que impulsen el procés de gentrificació, és a dir, aquells aspectes que transformen l'oferta i la demanda latents, en oferta i demanda efectives.

Per una banda, pel que fa referència a l'oferta, cal esbrinar com es creen les condicions per a l'apropiació del benefici econòmic i quines són les institucions que participen en aquesta creació. Així, fins i tot alguns enfocaments sobre la gentrificació han vist en aquestes institucions o agents, centrats sobretot en les administracions locals i centrals, els causants de la gentrificació⁹:

⁹ L'acció del sector privat en la renovació de determinades àrees marginals ha necessitat, sovint, de l'ajut del sector públic. En aquest sentit, alguns autors s'han referit a aquest enfocament com el planejament palanca *-leverage planning* (BRINDLEY, T., RYDIN, Y. i STOKER, G., 1989)-, consistent en:

the use of public investment and activity to underwrite the risks of location in areas more marginal to the market (BROWNILL, S., 1994: 135).

Central and local government, estate agents, and building societies, are the instigators of gentrification (MUNT, I., 1987: 1177).

Al mateix temps, però, aquestes institucions i agents no només creen les condicions per a l'apropiació del benefici econòmic a partir de creació de legislacions específiques, o de subvencions a la rehabilitació, o de la concessió de crèdits per a la renovació de finques degradades, sinó que també hi ha una construcció simbòlica del procés de renovació que ha de ser capaç d'atraure la demanda, és a dir:

The symbolic and aesthetic dimensions are essential accompaniments to the more material and economic transformations (MILLS, C., 1993: 151-152).

Aquesta construcció simbòlica pot ser creada per exemple a partir dels anuncis de venda de les finques pels propis promotors, o també per les institucions públiques que participien en el procés i reinventen la història d'un barri, o busquen la creació d'un consens social front al canvi, o d'altres.

Per altra banda, pel que fa referència a la demanda, cal superar l'enfoc que estableix la supeditació de la demanda a l'oferta, i esbrinar les motivacions reals dels gentrificadors del seu fet d'anar a viure al centre de la ciutat. Aquestes motivacions, es troben en les seves pràctiques i sobretot, en els seus discursos, en els que es mostra per una banda la construcció individual i social del nou lloc de residència, i fins i tot la creació o no d'una consciència de classe o de grup. És paradigmàtic en aquest sentit l'estudi de Michael Jager sobre la gentrificació a Melbourne (Australia), on la recuperació de les cases victorianes es converteix en un signe distintiu d'aquesta nova classe mitjana en formació (JAGER, M., 1986).

1.3.2. El paper dels gentrificadors en el procés de canvi social urbà

En primer lloc, malgrat que existeix una definició teòrica i una idea ben clara de qui són els gentrificadors, diversos autors han assenyalat la dificultat de fer correspondre aquesta definició amb la realitat (ROSE, D., 1984; CAULFIELD, J., 1994). El prototipus ideal de gentrificador seria aquell membre d'una llar formada per un o dos membres, sense fills, laboralment ocupat com a tècnic o professional en el sector terciari o quaternari, i econòmicament acomodat. Amb un alt risc econòmic, decidiria invertir en un barri inicialment degradat i prendria la decisió de rehabilitar i donar nova vida a un vell edifici. Pressumiblement, la seva decisió de voler viure al centre urbà estaria en relació a la seva voluntat de voler estar a prop del seu lloc de treball, i d'aquesta manera establir un estil de vida urbà. La

falta de demanda de serveis diversos com escoles, la voluntat de mantenir el patrimoni del barri, el suport al comerç i als serveis locals, i la contribució als impostos locals serien vistos com a elements beneficiosos per a la ciutat (BEAUREGARD, R. A., 1986: 37). A partir dels anys vuitanta, la connexió entre la gentrificació i els *yuppies*, considerats com els membres més representatius d'aquesta nova classe mitjana, va ser irresistible, de tal forma que es considerava la reestructuració social com la causa del procés de gentrificació.

Empíricament, trobar en tots aquells nous residents d'una àrea gentrificada les característiques que definien a aquesta nova classe mitjana era una tasca impossible. Jon Caulfield, per exemple, mostrava com el conjunt de nouvinguts, en el cas del procés de gentrificació a diversos barris de la ciutat de Toronto, presentava una gran varietat de característiques:

Visibility and tenure. They have ranged from owner-occupiers of dilapidated old houses to tenants of developer-built batches of brand-new infill structures designed to resemble elegant old houses.

Occupation and income. They have ranged from marginally employed creative workers (artists, musicians, actors, writers) earning their main income in part-time service jobs (as bike couriers, temp. Secretaries, restaurant waiters, and the like) to high-salaried professionals and corporate managers.

Political outlook. They have ranged from people committed to movements of the political left (unionism, feminism, ecologism, as well as radical municipal reformism) to individuals whose ideological outlook is vigorous free-market conservatism.

Cultural affiliation. They have ranged from members of institutionally semi-complete subcultures, like the gay or bohemian communities, to people whose everyday lives are wholly mainstream.

Household composition and lifestyle. They have ranged from cosmopolitan one- and two-person adult households to strongly familistic couples with children (CAULFIELD, J., 124-125)

No hi havia un gentrificador tipus dominant, ja que les feministes podien tenir o no tenir fills, els homosexuals podien ser jutges o artistes, els professors podien viure en cases destartalades o en les cases unifamiliars més cares. A més, alguns dels nouvinguts rehabilitaven els habitatges i d'altres no, alguns estaven relacionats amb el procés de terciarització econòmica i d'altres no, alguns participaven de la cultura del consum i d'altres no, i l'assentament d'alguns estava relacionat amb l'oportunitat econòmica que creava el *rent-gap* i el d'altres no. Els nouvinguts presentaven una casuística ben diversa, que encara es feia més complexa quan alguns dels nouvinguts no seguien cap dels trets anteriors.

Alguns, fins i tot, han proposat l'adjectiu de caòtic al terme gentrificació i al conjunt dels gentrificadors, remarcant justament com el que volen significar a un nivell teòric i abstracte, no es reflexa clarament a un nivell empíric, per tant, l'abstracció que fa el concepte gentrificació de la realitat no seria vàlida (ROSE, D., 1984)¹⁰, o bé volent remarcar sobretot la complexitat del procés i la necessitat de penetrar en totes les capes de significats que té aquest concepte per tal de poder comprendre'l (BEAUREGARD, R., 1986). D'altres, però, han criticat aquesta concepció caòtica del concepte hi han mantingut, malgrat totes les possibles variants, una concepció unitària del procés, acceptant les connotacions de classe que té la gentrificació, i també que els arguments socials sobre aquest procés social consideren la constitució de classe en un sentit i una escala geogràfica més amplis que no la del barri (SMITH, N., 1996: 101), així, segons Gary Bridge, l'antagonisme entre la classe mitjana i la classe obrera estaria en un nivell abstracte, considerant a la classe mitjana subjugada als interessos d'una inversió especulativa, i per tant del capital, mentre que aquest antagonisme a un nivell de barri seria molt menys clar (BRIDGE, G., 1995). Altra vegada, la diferència en els enfocaments utilitzats suposa una diferent concepció de la gentrificació, en especial referència a l'existència d'una teoria i unes estructures socials per damunt i independentment de les accions individuals, o bé la primacia d'aquestes accions per entendre el procés, que no existeix sense els individus observats ni tampoc sense els observadors.

A partir de la constatació d'aquesta heterogeneïtat entre els anomenats gentrificadors i les seves pràctiques, dues han estat les aportacions principals per tal d'intentar salvar aquestes dificultats en la definició de la funció dels gentrificadors, tant en la connexió entre el nivell estructural i el nivell empíric del procés, com en la definició i homogeneïtat del grup social dels gentrificadors.

Per una banda, la creació de models que expliquen el procés de la gentrificació a partir de diverses fases podria ser una solució a la problemàtica de la no adequació entre la teoria i la realitat de la gentrificació. L'anomenat cicle de la gentrificació funcionaria com una mena de marc general en el qual s'haurien d'incorporar totes aquelles particularitats trobades en la recerca empírica (DANGSCHAT, J., 1991; LEY, D., 1996). En qualsevol cas, l'acceptació d'aquest cicle de la gentrificació implica la necessitat de donar rellevància als principals actors en el procés, els gentrificadors. Les seves característiques i actituds els fan situar en un dels

---

¹⁰ Així, les tensions entre la realitat del procés de gentrificació i la teoria eren posades de relleu, sobretot pel que feia a l'enfoc marxista, per Peter Williams:

There is a tension between the conventional Marxist two-class model and the apparently more fragmented and complex situation revealed by gentrification (WILLIAMS, P., 1986: 70).

diversos estatges o fases del cicle, que s'encadenen per donar coherència a aquest procés més general de canvi social urbà anomenat gentrificació.

La principal diferència en el cicle de gentrificació està entre els pioners i els gentrificadors. Com descriu David Ley, els primers, inclouen a professionals del món de l'art, dels *media*, i altres camps culturals, acompanyats a més per població considerada pre-professional, com per exemple els estudiants. Acostumen a ser inconformistes amb l'estil de vida dominant i també en determinats aspectes polítics. L'atracció que senten per les àrees centrals de la ciutat estan en base a la seva diversitat cultural i social, i també pels baixos preus del mercat de l'habitatge. Tenen una diferència important entre el capital cultural i el capital econòmic del que disposen, mentre que el primer acostuma a ser gran, ja que la major part dels pioners tenen algun tipus de graduació universitària, el capital econòmic es caracteritza per ser molt limitat. Aquesta diferència es reflexa en els habitatges, rehabilitats en base a una decoració i un gust diferent a l'existent anteriorment, malgrat que puguin recuperar i realçar alguns dels elements constructius originals, però que en general impliquen una baixa inversió en capital. Al mateix temps, donada aquesta baixa capacitat econòmica, el desplaçament de residents tradicionals que provoquen acostuma a ser molt baix.

Però malgrat aquestes característiques, els pioners impliquen la redefinició de les característiques del barri on s'assenten, i juntament amb la particular exposició que en fan els *media* i el sector immobiliari, preparen el terreny per a una posterior arribada dels membres de classe mitjana més acomodats. Al mateix temps que la imatge del barri és canviada, doncs, els membres de la classe mitjana adquireixen habitatges a uns preus que paral·lelament es van inflant. Donada la ràpida pujada dels preus dels habitatges, aquests nous residents passen a tenir una actitud més proteccionista davant la seva inversió, i en general davant de tot allò que afecta al barri. Tal i com avança el cicle, a més, els possibles pioners ja són exclusits pels alts preus dels habitatges, i fins i tot l'ambient del barri torna a canviar respecte d'aquell imposat pels pioners (LEY, D., 1996: 56-57).

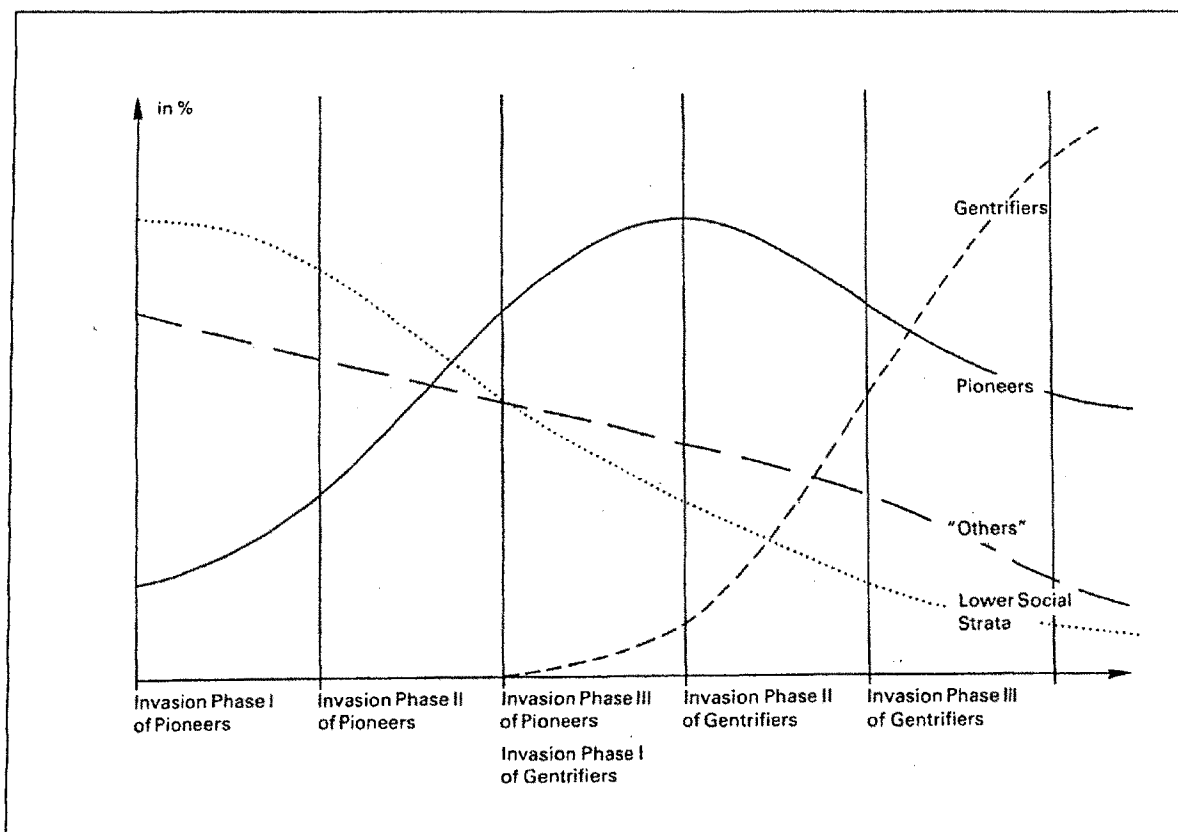
El cicle de la gentrificació implica, doncs, un doble desplaçament, tant dels residents tradicionals, com també dels pioners que van tenir la funció de "preparar el terreny" als membres de la classe mitjana més acomodats. Així, l'alemany Jan Dangschat, anomena a aquest model de gentrificació el cicle de gentrificació de doble invasió-sucessió (*Double Invasion-Succession-Cycle of Gentrification* - quadre 1.5-) (DANGSCHAT, J., 1991: 70). Aquest cicle consisteix en cinc fases, en les que els quatre grups de població implicats (pioners, gentrificadors, estrats socials baixos i altres¹¹) tenen una importància diferent. Així, les primeres tres

---

¹¹ En el treball de camp elaborat per Jan Dangschat i els seu equip de treball a la ciutat d'Hamburg l'any 1988, els pioners eren aquella població amb uns ingressos per càpita inferiors als 2.000 marcs alemanys mensuals, d'edat entre els 18 i 35 anys, amb un alt nivell de formació, i sense fills.

fases es caracteritzarien pel procés d'invasió dels pioners, que anirien desplaçant als estrats socials més baixos i també als classificats com a "altres". En la tercera fase, s'iniciaria el procés d'invasió dels gentrificadors, que durant els dos estadis següents, és a dir, el quart i el cinqué, provocaria el desplaçament dels estrats socials més baixos, els altres, i també dels pioners.

QUADRE 1.5.- CICLE DE GENTRIFICACIÓ DE DOBLE INVASIÓ-SUCCESSIÓ.

Font: DANGSCHAT, J. (1991): 70.

Possiblement caldria anomenar a aquest model cicle de gentrificació de doble invasió-expulsió, ja que el terme successió implica un moviment de la població voluntari, mentre que el desplaçament dels estrats socials més baixos, dels altres, i dels pioners acostuma a ser, almenys en part, forçat.

Els gentrificadors, per la seva banda, tindrien uns ingressos per càpita superiors als 2.000 marcs alemanys mensuals, d'edat entre els 25 i 45 anys, sense restriccions en el nivell de formació, i també sense fills. Els estrats socials més baixos eren assimilats a la població vella, és a dir, aquella major de 64 anys. Mentre que els altres, eren aquells que no responien a cap de les categories anteriors.

Per altra banda, la segona de les aportacions per tal de solventar la diferència entre la heterogeneïtat empírica i el reduccionisme teòric en la definició dels gentrificadors, ha estat la del sociòleg canadenc Jon Caulfield, qui va elaborar una crítica interessant a aquest tipus de models o cicles de la gentrificació, ja que els pioners, o també anomenats gentrificadors marginals (ROSE, D., 1984), en aquesta funció de “preparar el terreny” continuaven subjugats als interessos del capital, mentre que les seves pràctiques socials podien tenir altres sentits i objectius.

Caulfield va aplicar al cas d'estudi de la ciutat de Toronto, els conceptes elaborats pel sociòleg Manuel Castells sobre el paper dels moviments socials urbans en els canvis urbans a l'obra *The city and the grassroots* (CASTELLS, M., 1983), en la que justament es posava de relleu la necessitat de superar, en l'intent de comprensió de la interacció entre els moviments urbans i les formes i funcions urbanes, les limitacions teòriques que imposava l'estructuralisme marxista ortodoxe (CASTELLS, M., 1983 [1986: 397-398]).

Assumia, doncs, com el conjunt d'aquests gentrificadors marginals era assimilable al concepte de moviment social urbà elaborat per Castells, és a dir, una acció conscient col·lectiva, orientada a la transformació del significat urbà institucionalitzat contra la lògica, l'interés i els valors de la classe dominant (CASTELLS, M., 1983 [1986: 409]). Els moviments urbans descrits per Castells en la seva obra, eren pràctiques socials col·lectives orientades cap a les formes, les funcions i els significats de les ciutats i els seus paisatges, amb objectius situats en diverses esferes, en l'esfera econòmica -aconseguir, per als residents, una ciutat organitzada al voltant del seu valor d'ús-, en l'esfera cultural -una búsqueda de la identitat cultural, del manteniment o creació de cultures locals autònomes, ètnicament basades o històricament originades- i en últim terme, en l'esfera política -búsqueda d'un poder creixent per al govern local, la descentralització dels barris i l'autogestió urbana- (CASTELLS, M., 1983 [1986: 430-431]). Segons Caulfield, els gentrificadors marginals a diversos barris de la ciutat de Toronto formaven un moviment social urbà seguint la descripció de Castells de tipus reactiu i font d'innovació social (CAULFIELD, J., 1994: 137), així:

“Gentrification” as it has occurred in Toronto has, in part, constituted an urban social movement. The housing preferences of at least one segment of the inner-city middle-class population may be conceptualized within the general framework of desires Castells describes as the basis of such movements –impulses toward urban placement organized around use value, toward cultural identity and existential meaning in everyday life, and toward an effective role in managing one’s daily activities and local circumstances. These objectives directly collide with the interests and agendas of corporate capital and the technocratic state (CAULFIELD, J., 1994: 222).

Bona part dels gentrificadors marginals a més de complir amb aquests tres objectius generals, estaven d'alguna manera relacionats amb l'emergència d'una reformisme urbà social i d'esquerres, i a més, la seva decisió d'anar a viure al centre no estava només relacionada amb necessitats pragmàtiques, sinó també amb la percepció de les qualitats del lloc, les quals es volien mantenir. Per això, aquests pioners no van ésser els agents causants del desplaçament o expulsió, ja que les seves pràctiques estaven encaminades al manteniment de les persones i els espais que havien atret la seva residència, d'aquesta forma:

The real agent of displacement in Toronto has not been the gradual activity of marginal middle-class resettlers, who are usually happy to live side-by-side with older residents and often act as a bulwark against the eradication of old neighbourhoods. Rather, it has been the emergence of concerted entrepreneurial interest in traditional city space, activity oriented to consumers whose self-image and property values are threatened by survival of any traces of a neighbourhood's unfashionable past (CAULFIELD, J., 1994: 144).

Però no en tots els casos la gentrificació ha estat un moviment social d'aquest tipus, amb objectius en els tres camps plantejats. Per això, cal l'explicitació dels contextes socials, polític i econòmic de cada cas, en els que l'acció individual o col·lectiva s'inscriu, i sobretot, l'explicitació de la relació entre aquesta acció i els contextes. A més, cal també saber si aquesta acció és percebuda pels propis actors com a col·lectiva o individual. L'aportació de Manuel Castells en aquest sentit va ser decisiva, ja que al mateix temps que aconseguia deslligar els estudis socials del rodet homogeneïtzador de l'estructuralisme marxista, obria la porta a trobar entre la necessària relativa unitat entre tots els moviments socials, l'especificitat en base al contexte històric i a la pauta singular de comportament de cadascun d'ells, ja que en aquests aspectes estaven la particularitat del seu origen, la seva causa i el seu desenvolupament

Aquesta ha estat, com s'ha vist fins ara, la postura de partida que s'ha adoptat en l'estudi de la gentrificació. La lògica del capital és important per entendre com es forma la ciutat, però no és l'única variable explicativa. Així, la teoria del *rent gap* i les seves connexions amb el funcionament del capitalisme, poden explicar una part del procés, poden ser una condició necessària per a la gentrificació, però en cap cas són una condició suficient. Altres variables, com per exemple les que poden fer referència al consum o a la cultura, són les que complementen l'explicació economicista de la gentrificació. Però només a partir de l'anàlisi dels discursos i les accions dels anomenats gentrificadors, en el contexte històric, econòmic i social donat, poden aportar una millor comprensió del procés de la gentrificació.

1.4. Hipòtesis de treball, metodologia i fonts

En aquest quart apartat del primer capítol es presenten les hipòtesis de treball a les que la recerca ha de respondre, la metodologia que s'ha utilitzat per arribar a donar la resposta, i les fonts que han estat usades en tot el procés d'elaboració de la recerca.

1.4.1. Hipòtesis de treball

La hipòtesi bàsica sobre la que s'estructura el conjunt de la recerca és l'existència d'un procés de gentrificació al Raval. Cal, doncs, trobar aquelles dades que mostrin com paral·lelament al canvi físic que s'està donant al Raval, hi ha també un canvi social. A partir d'aquesta hipòtesi bàsica, s'en deriven altres en funció dels objectius que han estat definits en aquest primer capítol, és a dir, comprendre el procés de gentrificació, i per altra banda, analitzar el paper dels gentrificadors en aquest procés.

Així, sobre el procés de gentrificació, en primer lloc, es parteix de la base que el procés de reestructuració econòmica, urbana i social de Barcelona estableix les precondicions per a la gentrificació. S'assumeix, com s'ha vist en aquest capítol primer, un procés de reestructuració urbana i social a escala global o a nivell estructural, fruit sobretot de la reestructuració del sistema capitalista (HARVEY, D., 1985). Aquesta reestructuració tindria efectes importants a escala urbana que es reflexarien en la creació del *rent gap* -en relació als cicles d'inversió en capital fix i també amb el creixement desigual com a procés de creixement característic del capitalisme- i en el surgiment d'una nova classe mitjana -l·ligada al creixement del sector terciari i quaternari, i en relació als canvis generals en l'estructura laboral-. Aquests processos generals però, mantindrien unes particularitats locals concretes a Barcelona, que serien aquelles precondicions del procés de gentrificació a la ciutat. Aquesta reestructuració, com es veurà, ha estat analitzada a partir dels processos de reorganització del sector industrial i de terciarització -que mostren canvis importants tant en l'estructura d'usos del sòl de la ciutat, i per tant en les seves rendes potencials, com també en l'estructura laboral-, dels canvis en les formes de planejament i política urbana -en les que es fa visible un canvi en la gestió de la ciutat i en la seva valoració, en especial sobre el centre urbà, el que també incideix en les rendes potencials i els preus de l'habitatge-, i dels canvis sociodemogràfics -en els que es fa visible el surgiment d'aquesta nova classe mitjana-. I és en aquests processos fruit de la reestructuració que es donen les precondicions per a la producció de la gentrificació, serien, doncs, les condicions

necessàries, però en cap cas suficients, per que la gentrificació es donés en algunes àrees de la ciutat.

En segon lloc, es considera que són les condicions concretes de cada lloc les que poden fer materialitzar aquest procés de gentrificació, per tant, les que ofereixen les possibilitats per la gentrificació. Així, a partir de dues variables, la desvalorització del medi construït particular del Raval, i el menysteniment del contingut social del barri, aquelles precondicions generals es transformen en condicions concretes del lloc al procés de gentrificació, altra vegada només condicions necessàries, però en cap cas suficients. El mite del Barri Xino, que justament inclou ambdues variables, un barri degradat físicament i socialment, és l'element que s'encarrega de justificar el procés de reforma urbana i social.

En tercer lloc, es considera que l'administració local ha actuat com l'element impulsor del procés de gentrificació. En el marc general analitzat en el capítol segon sobre el canvi en les formes de planejament, l'administració ha actuat com a element inductor del creixement, essent capdavantera en el procés de renovació del Raval. A partir d'accions puntuals en el medi construït capaces d'actuar com a catalitzadores del procés de renovació, de la creació dels mecanismes per a estimular la rehabilitació residencial privada, de la creació d'un consens social involucrant en el procés a un ampli ventall de representants socials, l'administració local ha volgut crear les condicions per a la superació del *rent gap* i per tant possibilitar l'acció del capital privat en el procés de renovació. La construcció d'una nova imatge del barri, que fos capaç de superar aquella imatge associada al mite del Xino, també ha estat un element essencial en aquest procés de renovació. Ha intentat, doncs, dotar d'un nou significat al barri del Raval, evitant per altra banda el conflicte amb els veïns directament afectats pel procés de reforma, però sense poder assumir els costos que genera l'expulsió indirecta.

A partir d'aquestes hipòtesis, l'anàlisi estadístic de les variables sociodemogràfiques dels censos i padrons de població, complementat amb un treball de camp dirigit als propis gentrificadors, han d'aportar aquelles evidències empíriques que mostrin la realitat del procés de gentrificació al Raval. L'augment en el nombre i percentatge de població ocupada en les categories socioprofessionals alta i mitjana, així com de població amb un nivell d'instrucció alt, acompanyat d'una disminució de la població amb baix nivell d'instrucció i ocupada en categories socioprofessionals baixes, són les primeres certes sobre el procés de gentrificació. Per alta banda, el treball de camp ha d'acostar al paper concret dels gentrificadors en el procés. Aquests nous residents, de forma individual o col·lectiva, assignen un nou significat a aquest espai que ocupen, espai que ja contenia altres significats i que a més, és objecte de redefinició per part de l'administració local.

1.4.2. Metodologia i fonts

En aquest subapartat es presenten tant les dades com els mètodes utilitzats per a la seva producció o tractament, que s'han utilitzat al llarg de la recerca. Val a dir que una part de la recerca s'ha basat en el tractament de bibliografia ja produïda sobre diverses temàtiques, com per exemple en el capítol tercer sobre la formació urbanística i social del Raval. En aquests casos, la pròpia bibliografia esdevenia la informació bàsica sobre la qual s'estructurava la recerca. Aquesta bibliografia, però, no ha estat citada en la seva totalitat en aquest subapartat, sinó que es troba en el capítol corresponent. Per altra banda, la presentació de la metodologia i les fonts s'ha fet seguint l'estructura dels capítols, ja que pràcticament cadascun d'ells en presenta de diferents.

En el capítol segon, en el marc de la reestructuració del sistema econòmic capitalista, es mostra el procés de reestructuració econòmica, urbana i social a la ciutat de Barcelona. En primer lloc, es descriuen els processos de reorganització del sector industrial i de terciarització, que mostren l'adaptació de la base productiva barcelonina a les noves condicions econòmiques, a partir de les interpretacions realitzades per altres autors sobre el tema (sobretot TRULLÉN J., 1988; 1995; 1998), a partir de dades ja elaborades per d'altres autors respecte de l'estructura productiva i laboral (sobretot TRULLÉN, J., 1998; SÁNCHEZ, J. E., 1997), però també a partir de l'explotació de les dades sobre les empreses que apareixen en la base de dades de Fomento de la Producción.

La base de dades de Fomento de la Producción ja va ser utilitzada per la geògrafa Núria Benach en l'estudi sobre la localització de les empreses terciàries i el procés d'internacionalització de les empreses als Països Catalans, pel que s'ha pogut realitzar una actualització i una comparació dels seus treballs (BENACH, N., 1994). Aquesta base de dades ofereix dades individuals sobre diversos aspectes d'aquelles empreses que facturen més de 200 milions de pessetes anuals, i de les que s'han utilitzat sobretot les referents a la seva localització, el sector al qual pertanyen i també el grau d'internacionalització o penetració del capital estranger.

En segon lloc, a partir de també d'interpretacions d'altres autors es descriuen les formes de planejament urbà i de política urbana en general, ja que aquestes han estat els elements que han guiat el procés de reforma urbana, i per tant han definit les formes concretes de creixement que ha tingut la ciutat, i també la gentrificació (sobretot TELLO, R., 1990; 1991). En aquest segon apartat es vol posar de relleu com la política urbana, i sobretot el planejament i els actors que han participat en la seva elaboració i implementació, han esdevingut un element clau en el procés de construcció de l'espai urbà. La reestructuració urbana de Barcelona ha tingut

un lideratge del sector públic indiscutible, per això tant les bases teòriques sobre les que s'ha fonamentat la política urbana, el planejament urbà i també l'arquitectura, com els actors que han participat en la implementació d'aquestes idees, com les lleis i eines de gestió que s'ha creat per tal de dur a terme aquest pas de les idees a la realitat, han estat els elements essencials que han incidit sobre les formes concretes que ha pres aquesta reestructuració urbana.

I, en tercer lloc, es descriuen els processos demogràfics més generals de la ciutat de Barcelona que evidencien la reestructuració social de la ciutat i la seva àrea metropolitana. Una primera aproximació a aquesta reestructuració social, amb un important esforç cartogràfic, ja va ser elaborada per a la publicació *Els eixos comercials metropolitans* (CARRERAS, C., MARTÍNEZ, S. i ROMERO, J., 1999). Les fonts utilitzades han estat els censos i padrons de la ciutat de Barcelona i la seva àrea metropolitana a escala de secció censal, obtingudes del Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona i de l'Institut d'Estadística de Catalunya de la Generalitat de Catalunya.

La utilització de dades a nivell de secció censal i la seva cartografia ha estat, però, problemàtica, pel que sovint les dades han tingut que ser agrupades per barris, per districtes, o fins i tot a nivell general de la ciutat. El problema ha estat sobretot tècnic, degut al canvi del nombre de seccions censals. Així, si la ciutat de Barcelona tenia l'any 1984, 1.919 seccions censals -abans del 1984 en tenia 1.059, però les dades del cens de 1981 ja estaven agrupades en les 1.919-, el 1991 va passar a 1.812 seccions, i el 1996 a 1.582. Mentre que la base cartogràfica utilitzada ha estat la del 1981, és a dir, amb 1.919 seccions censals, en la representació cartogràfica dels anys 1991 i 1996 apareixen diverses seccions censals en blanc, que han fet molt difícil la comparació. Per això, sovint les dades han estat agrupades en base a d'altres unitats territorials.

Una primera versió d'aquest capítol, més relacionada però amb la problemàtica de l'habitatge assequible a la ciutat de Barcelona i les seves repercussions socials, va ser presentada a la *Inaugural International Conference on Critical Geography*, realitzada a la University of British Columbia i Simon Fraser University de Vancouver (Canadà) l'agost del 1997. I una versió més elaborada sobre la reestructuració econòmica i social a la ciutat de Barcelona va ser presentada en la comunicació conjunta amb altres membres del Grup d'Estudis Territorials i Urbans "Barcelona, ciutat del Consum", dins al Col·loqui Internacional *Los Nuevos Espacios del Consumo*, celebrat a Menorca el març del 1998.

En el capítol tercer, es presenten aquells elements que possibiliten l'inici d'un procés de gentrificació però en el marc concret del barri del Raval. Si a un nivell general, en el capítol segon, s'ha mostrat com són la reestructuració econòmica, urbana i social els principals elements que poden possibilitar el procés de la

gentrificació, en aquest capítol tercer es considera que les situacions de desinversió i desvalorització immobiliària per una banda, i per altra banda, el menysteniment de l'estructura social del barri, són els processos que possibiliten la gentrificació a un nivell més concret. Ambdues variables, tant la desvalorització immobiliària com el menysteniment de l'estructura social del barri, són tractats a partir de bibliografia existent i de recerques ja elaborades sobre aquests temes. Cal destacar, però, l'entrevista mantinguda amb el Dr. Antoni Riera i Melis, catedràtic d'Història Medieval a la Universitat de Barcelona, qui va aportar una bona dosi d'idees sobre el procés de construcció urbana i social durant l'època medieval del Raval.

En el capítol quart es mostra quin ha estat l'impuls que ha donat lloc a l'inici del procés de gentrificació. El planejament urbà i la creació d'imatge es consideren que són aquells elements que han estat capaços d'impulsar el procés de gentrificació al Raval. El primer apartat d'aquest capítol quart, sobre el paper i els efectes del planejament, s'elabora en base a publicacions ja existents o recerques sobre la intervenció pública al Raval (sobretot GOMÀ, R., 1997; 1997; BRUNET, F., 1996), a les dades aportades per l'Oficina de Rehabilitació de Ciutat Vella sobre la rehabilitació residencial (ORCV, 1997; 1998), i també del treball de camp dut a terme al Raval durant la investigació. A partir d'aquest, han estat observats els efectes del planejament en el paisatge del barri: nous carrers i places, nous edificis, rehabilitacions d'habitatges, instal·lació de nous serveis, obertura de nous comerços, i d'altres.

El segon apartat del capítol quart analitza la producció d'una nova imatge del Raval derivada de l'actuació urbanística encapçalada pel sector públic. En primer lloc s'analitza la imatge institucional dels canvis urbanístics creada des de l'Ajuntament de Barcelona i PROCIVESA a partir dels anuncis publicats a la premsa o del material creat i difós des d'aquestes institucions. En segon lloc s'analitza, a partir dels articles a la premsa i de la propaganda insititucional, el cas de la construcció de la Rambla del Pla Central al Raval, en el cor del barri Xino.

En el capítol cinqué, a partir de fonts censals i padronals, s'analitza el procés de canvi social al Raval entre el 1981 i el 1996, en un intent de donar evidències del canvi social que implica la gentrificació: moviment o invasió de classes mitjanes cap a barris obrers, i com a conseqüència d'aquest, el procés d'expulsió de les classes baixes. Amb aquest objectiu s'han comparat les variables seleccionades (corresponents a l'estructura d'edats, la categoria socioprofessional, el nivell d'estudis, la relació amb l'activitat i el lloc d'origen) no sense problemes. Per una banda, la impossibilitat de poder diferenciar directament entre els processos de gentrificació i el d'ascensió social de la població resident, és a dir, en el cas de trobar un augment de les categories socioprofessionals altes, és impossible destriar si es dona a causa d'un procés de substitució o bé degut a un procés

d'ascensió social de la pròpia població. Malgrat tot, a partir d'altres variables, sobretot les migracions, s'ha pogut solventar en part aquesta dificultat. Per altra banda, a l'igual que en el capítol segon, el problema tècnic amb les seccions censals ha fet que les dades hagin estat agrupades per barriades. A més, amb l'anàlisi de les dades demogràfiques, no només s'han buscat les evidències de la gentrificació, sinó que també s'ha buscat evidències d'altres processos socials paral·lels a la gentrificació que es donen al mateix temps i que podrien ser conflictius.

I en el capítol sisé, s'analitzen directament els discursos produïts pels propis gentrificadors. El capítol s'ha estructurat en base a la informació obtinguda a partir d'una sèrie d'entrevistes semiestructurades a divuit nous residents considerats com a gentrificadors, més un conjunt de deu entrevistes a diverses persones relacionades amb el barri del Raval. La metodologia que s'ha seguit per tal de determinar el nombre d'entrevistes que s'havien de realitzar, seleccionar als entrevistats, enregistrar les entrevistes, elaborar el guió, i fixar altres aspectes que podien influir en el procés, es troba en el mateix capítol sisé (apartat 6.2), així com també una justificació del per què de la selecció d'aquesta tècnica d'anàlisi (apartat 6.1).

---

2. LES PRECONDICIONS PER A LA GENTRIFICACIÓ: LA REESTRUCTURACIÓ ECONÒMICA, URBANA I SOCIAL DE BARCELONA

---

2. LES PRECONDICIONS PER A LA GENTRIFICACIÓ: LA REESTRUCTURACIÓ ECONÒMICA, URBANA I SOCIAL DE BARCELONA

En aquest segon capítol es vol descriure el procés general de reestructuració econòmica, urbana i social de Barcelona ja que aquestes variables, assenten les precondicions per a la gentrificació de determinades àrees de la ciutat de Barcelona, en el marc global de la reestructuració del sistema capitalista.

Per una banda, i com s'ha vist en el capítol primer, els processos de creixement de la ciutat estan en relació, a grans trets, amb els moments de la conjuntura econòmica, és a dir, quan aquesta és favorable o desfavorable per a que el capital inverteixi en la nova urbanització o en el medi ja construït. La teoria del *rent-gap*, desenvolupada per Neil Smith, justament posa en relació aquesta conjuntura favorable amb la creació d'oportunitats d'inversió per al capital en àrees centrals de la ciutat, i per tant, la gentrificació és, en última instància, un dels resultats socioespacials a escala urbana del procés de reestructuració del sistema capitalista. Així, es pot afirmar, seguint el discurs de Neil Smith, que la gentrificació:

(...) is part of a larger redevelopment process dedicated to the revitalization of the profit rate. In the process, many downtowns are being converted into bourgeois playgrounds replete with quaint markets, restores town houses, boutique rows, yachting marinas and Hyatt Regencies (SMITH, N., 1996: 88).

i que qualsevol altre factor només és rellevant sota aquesta perspectiva econòmica del creixement urbà en un moment de reestructuració¹. La gentrificació, doncs, és en última instància un procés de revalorització econòmica dels centres urbans, que provoca l'expulsió de les classes populars o treballadores, i la renovació física i social d'uns barris determinats. La connexió d'aquesta revalorització econòmica, amb processos econòmics a nivell global, és el que dona coherència a la gentrificació i al mateix temps la diferenciaria de la renovació dels centres urbans

---

¹ En aquest sentit, com ja s'ha vist al capítol primer, Neil Smith fa referència a dues interpretacions concretes sobre la gentrificació, que ell denomina com l'excursionista i l'optimista. La primera, accepta la gentrificació com un fenomen excepcional, que és fruit d'unes causes totalment conjunturals (alts costos de l'habitatge suburbà, baixos percentatges d'habitatges buits, canvis en l'estil de vida de la generació del *baby-boom*, hàbits de consum dels *yuppies*, etc.), és a dir, tot un conjunt de factors passatgers que mostren la gentrificació com un procés fugaç, o en paraules de Brian Berry, com a *islands of renewal in seas of decay* (BERRY, B., 1985). La segona, accepta la gentrificació com un canvi en el creixement urbà a llarg termini, però el basa simplement en una posició optimista respecte a la recuperació dels centres urbans, sense exposar una teoria al respecte d'aquest retorn al centre. Qualsevol de les causes que apunten ambdues posicions, doncs, per a Neil Smith només són rellevants si es posen sota una perspectiva teòrica que els lliga amb el desenvolupament desigual (*uneven development*) a escala urbana.

del segle XIX, que podien tenir uns efectes similars d'expulsió de la classe treballadora i de revalorització econòmica dels espais centrals.

Però, per altra banda, i més enllà d'aquest procés global capaç de relacionar la dinàmica de l'acumulació del capital amb la dinàmica del medi construït, hi ha altres elements pels quals es poden explicar les particulars formes de creixement d'una ciutat concreta. En aquest sentit, i com argumenta el sociòleg canadenc Jon Caulfield, aquests processos econòmics a escala global en efecte poden indicar moments en que la ciutat creix o s'expandeix, i moments en que no ho fa, segons sigui la conjuntura econòmica. Però no expliquen el tipus de creixement que es dona i les formes concretes que pren l'espai urbà. Segons el mateix autor, les condicions suficients que poden explicar les formes particulars del canvi morfològic urbà són les idees sobre les formes específiques de paisatge situades en un contexte de la vida quotidiana i les infraestructures socioeconòmiques a partir de les quals aquestes formes són produïdes:

(...) urban forms and spatial arrangements are not merely epiphenomena - unarticulated local expressions- of overarching structural determinants but are the creations of social agents situated in particular historical settings. While structural forces may exert clear positive or negative pressures on directions of social actions (Willimas, 1977: 83-89), they are only one aspect of the dynamics of social change. An appreciation of patterns of urban transition in a given metropolitan milieu requires not only an understanding of larges forces that may influence a range of urban places but also a grasp of the local circumstances and local ways in which these patterns are played out by particular social actors. In other words, structure denotes only a cluster of necessary conditions (whose coherence cannot be assumed). While society denotes a cluster of human possibilities in which the sufficient conditions of social action remain to be uncovered (CAULFIELD, J., 1994: 92-93)

La reforma del centre urbà de Toronto, sempre segons Caulfield, es va portar a terme a partir de la dècada de 1970 i va ser caracteritzada per un seguit d'elements que van ser capaços d'incidir en les formes, les funcions i els significats del barri central. Aquest conjunt d'elements estava format per:

- Un moviment popular oposat a les formes de creixement de la ciutat típiques de l'època de postguerra, que a partir de l'any 1972 va accedir al govern local de la ciutat. El canvi de política cap al centre urbà va estar entre les primeres mesures d'aquest moviment reformista, es va passar de la renovació tipus *bulldozer* a concepcions més proteccionistes i conservacionistes. Les arrels d'aquest reformisme estaven basades en quatre grups d'actors i les seves actituds front al centre urbà: en primer lloc, els habitants tradicionals del centre de la ciutat, entre els quals es trobava una

part de l'èlite social, la classe mitjana (que al contrari del que havia passat a les ciutats dels Estats Units d'Amèrica, no havia marxat), i també la classe treballadora, els quals tenien una actitud defensiva del patrimoni històric i residencial front als intents de renovació *bulldozer*. En segon lloc, els professionals del planejament que s'anaven incorporant al govern local, aportaven noves concepcions sobre el centre urbà basades sobretot en la crítica als principis modernistes. En tercer lloc, població jove procedent de la classe mitjana que gravitava, a finals dels anys seixanta, cap a comunitats alternatives i estils de vida diferents (bohèmics, artistes, homosexuals, i d'altres), van esdevenir també grups actius en la política municipal en haver de reaccionar, pels habitatges i àrees que ocupaven, contra les operacions urbanístiques d'arrassament que els expulsaven. I, en quart lloc, nova població, normalment de rendes altes i propietaris, que des de finals de la dècada de 1960 havien anat arribant al centre, atrets per viure i treballar en mig de barris obrers. Malgrat que com a grup no tenien una posició política unitària, alguns donaven suport a les demandes dels residents tradicionals.

- La desindustrialització i la terciarització: en primer lloc a partir dels setanta es va iniciar la reconstrucció de tot l'espai urbà lliure que havia deixat la indústria en el seu procés de marxa del centre urbà i de reubicació, el que alhora també va significar la dispersió de la indústria i dels treballadors per la resta de municipis de l'àrea metropolitana. En segon lloc, paral·lelament a la desindustrialització, es va donar el creixement en importància de Toronto com a capital financera i de serveis de Canadà. Aquest creixement va tenir tres grans efectes sobre l'espai central urbà, per una banda l'augment de l'espai dedicat a oficines, i sobretot la construcció de nous edificis dedicats a aquest ús, per altra banda l'augment de personal empleat en aquest sector serveis, i finalment el creixement geomètric dels preus del sòl a Toronto, ja que la ciutat s'incorporava a un sistema mundial de ciutats, així les diferències entre els preus del sòl i les rendes de la població es van fer cada vegada més grans (la demanda era cada vegada més de caràcter internacional i no local).
- els canvis demogràfics, durant les dècades de 1970 i 1980, van implicar l'aparició de nous grups socials, de dimensió relativament reduïda, que obtenien papers destacats en la conformació del nou espai urbà. Aquests grups eren la comunitat xinesa, la comunitat homosexual i també els joves marginals que pertanyien al món de l'art i la bohèmia.

Aquests factors, que segons Jon Caulfield, van contribuir a donar una forma concreta al creixement de la ciutat de Toronto, no són aplicables a totes les ciutats. Cada ciutat presenta uns factors diferents, ja que cadascuna es troba un contexte històric, global i local diferent, però sí que l'esquema és assimilable per

a qualsevol ciutat. Per una banda una conjuntura econòmica de caràcter global, i per altra banda uns factors específics de les ciutats, aquests són els elements que expliquen el creixement urbà i les seves formes particulars.

Per tant, mentre que l'escala global de la reestructuració ja ha estat esbossada en el capítol primer, en aquest segon capítol es vol analitzar la gentrificació en el marc concret de l'evolució econòmica, urbana i social de la Barcelona de finals de segle XX.. En la descripció del procés de reestructuració de la metròpoli barcelonina es volen trobar aquelles gentrificacions possibles, de les quals el Raval, en podria ser un bon exemple.

El capítol es divideix bàsicament en tres apartats, que es corresponen a les tres variables que s'han seleccionat per tal de descriure el procés de reestructuració de la metròpoli barcelonina. En primer lloc, es descriuen els processos de reorganització del sector industrial i de terciarització, que mostren l'adaptació de la base productiva barcelonina a les noves condicions econòmiques globals. En segon lloc, es descriuen les formes de planejament urbà i de política urbana en general, ja que aquestes han estat els elements que han guiat el procés de reforma urbana, i per tant han definit les formes concretes de creixement que ha tingut la ciutat. I, en tercer lloc, es descriuen els processos demogràfics més generals de la ciutat de Barcelona que evidencien la reestructuració social de la ciutat i la seva àrea metropolitana, i permeten trobar també les certes del procés social de gentrificació.